

Приповетке: књига VIII, 1939.

Садржај

Учитељ

Незгодне нарави

Двобој

Павиљон бр. 6

Гусев

Снаше

821.161.

1-32

А.П. ЧЕХОВ

**С А Б Р А Н А
Д Е Л А**

U 882

А. П. ЧЕХОВ
САБРАНА ДЕЛА У 14 КЊИГА

УРЕДНИК
М. М. ПЕШИЋ

ИЗДАЊЕ, ШТАМПА И ПОВЕЗ
ИЗДАВАЧКОГ ПРЕДУЗЕЋА

НАРОДНА ПРОСВЕТА
БЕОГРАД

1939

Чехов 187
А. П. ЧЕХОВ

САБРАНА ДЕЛА

КЊИГА VIII

ЗА ШТАМПУ ПРИРЕДИО

М. М. ПЕШИЋ

НАРОДНА ПРОСВЕТА — БЕОГРАД

115
ПРИПОВЕТКЕ

С РУСКОГ ПРЕВЕО,
МИХАИЛО ПОДОЉСКИ

РОКЛОН

★ **„Ф И Н“**

СРПСКО ПОВЛАШЋЕНО ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ
за финансијску службу, законодавство и науку
Београд, Обилићев Венац 30
Телефон 23-150

НАРОДНА ПРОСВЕТА — БЕОГРАД

САДРЖАЈ

	Стр.
Учитељ	9
Незгодне нарави	21
Двобој	33
Павиљон бр. 6	186
Гусев	266
Снаше	285

Приповетке

УЧИТЕЉ

Фјодор Лукић Сисојев, учитељ фабричке школе коју је издржавала „Мануфактура Куљикинових синова“, спремао се за банкет. Сваке године, после испита, дирекција фабрике приређивала је ручак, коме су присуствовали: инспектор народних школа, сви присутни на испиту и администрација фабрике. Ови ручкови, иако званични, били су увек дуги, весели и врло укусни; не водећи рачуна о рангу и сећајући се само свог напорног рада, учитељи би се увек добро најели и напили сви од реда, ћертали би док не промукну и разилазили би се доцкан увече, реметећи својом песмом и звуцима пољубаца тишину фабричке насеобине. Тринаест је таквих банкета Сисојев — према броју година службовања у фабричкој школи — претурио преко главе.

Сада, спремајући се за четрнаести ручак, он се трудио да изгледа што свечаније и достојанственије. Читав сат он је четкао своје ново црно одело, скоро исто толико стајао је пред огледалом кад је облачио модерну кошуљу; дугмад су тешко пролазила кроз рупе на кошуљи, што је изазвало читав пљусак јадиковки, претњи и прекора на адресу његове супруге. Трчкарајући око

њега јадна жена најзад је малаксала. Напоследку и он се замори. Кад су му из кујне донели очишћене ципеле, он већ није имао снаге да их сам навуче на ноге. Морао је да легне и да попије мало воде.

— Како си ослабио! — уздахну жена. — Боље би било да не идеш на тај ручак.

— Нико те не пита! — прекиде је љутито учитељ.

Он је био јако нерасположен, јер је био много незадовољан последњим испитима. А ти испити су се завршили сјајно; сви ученици старијег разреда добили су сведочанства и награде; и фзбричка и школска управа остали су задовољни постигнутим резултатом, али је учитељу свега тога било мало. Њему је било криво, што је ученик Бапкин, који је увек писао без иједне грешке, на писменом их направио три; што ученик Сергејев од узбуђења није умео да помножи 17 са 13; што је школски надзорник, човек млад и неискусан, изабрао за диктандо тежак текст, док се учитељ суседне школе Љапунов, држао „неколегијално“: приликом диктирања није изговарао речи онако како се оне пишу, већ их је некако гутао.

Пошто је уз помоћ жене навукао ципеле и пошто се још једном огледао у огледалу, учитељ је узео свој чворновати штап и отишао на ручак. Баш на самом улазу у стан директора фабрике — у коме се приређивала свечаност, десила му се мала незгода. Он се наједанпут закашљао... Од потреса при кашљању пала му са главе капа и он је испустио из руке штап, а кад су из директо-

ровог стана, чувши његов кашаљ, истрчали учитељи и инспектор народних школа, он је, сав знојав, седео доле на степеницама.

— Фјодоре Лукићу, то сте ви? — зачуди се инспектор. — Ви... дошли сте?

— А зашто не би?

— Боље би било, пријане мој, да сте остали код куће. Данас вам није никако добро...

— Данас сам ја исти онакав, какав сам био и јуче. Али ако вам је моје присуство непријатно, могу и да идем...

— Нашто те ваше речи, Фјодоре Лукићу? Зашто то говорите? Изволите. Управо ви сте слављеник, а не ми. Нама је баш пријатно, напротив!

У стану директора фабрике све је већ било спремљено за свечаност. У великој трпезарији са немачким олеографијама и мирисом мушкатле и лака стајала су два стола: један већи за ручак, други мањи — за мезе. Кроз спуштене завесе на прозору једва се пробијала подневна, топла светлост. Замрачена соба, швајцарски пејзажи на завесама, мушкатла, танки комадићи саламе на тањирима — изгледали су наивно, некако девојачки сентиментално; и све је то личило на самог домаћина, омањег доброћудног Немца, с округлим трбушчићем, сјајних и умиљатих очију. Адолф Андреић Бруни (тако се звао домаћин) трчкарао је око стола са хладним јелима, као кад је пожар, пунио чаше, додавао јело у тањирима и стално се трудио да све послужи, расположи и да покаже своју колегијалну љубазност. Он је тапшао по ра-

менима, пиљио у очи, церио се, трљао руке, једном речју, мазно се као добро псето.

— Фјодоре Лукићу, кога то видим! — узвикну он дрхтећим гласом, спазивши Сисојева. — Баш нам је пријатно! Ви дошли, иако сте болесни! Господо! Допустите да вам саопштим пријатну вест: дошао је Фјодор Лукић!

Око стола са хладним јелом већ су се тискали учитељи и јели. Сисојев се намргодио; није му се свидело, што су другови и не чекајући на њега почели јести и пити. Међу њима опазио је Љапунова, оног који је диктирао на испиту, и пришавши му рече:

— То није другарски! Јест! Поштени људи онако не диктирају!

— Господо, ви опет о томе! — рече Љапунов и намршти се. — Зар вам се није досадило?

— Дабогме, опет о томе! Мој Бапкин никад није правио грешке! Знам ја, зашто сте онако диктирали. Вама је стало до тога да моји ученици падну на испиту, а ваша школа да испадне боља од моје. Разумем ја све то!...

— А шта се ви натресате на мене? — обречну се Љапунов. — Кога ђавола ми досађујете?

— Станите, господо, — умеша се инспектор, правећи плачно лице. — Вреди ли да се жестите због таквих ситница? Три грешке.... ниједне грешке.... па, зар то није свеједно?

— Дабогме да није свеједно. Мој Бапкин никад није правио грешке!

— Досађује! — настави Љапунов, фркћући љутито. — Искоришћује то што је болестан и све

редом напада. Али ја, брајко мој, нећу гледати да ли сте болесни!

— Моју болест оставите на миру! — љутито викну Сисојев. — Шта се вас то тиче? Сви ви знате само за једно: болест, болест, па болест! Баш ми је стало до вашег саучешћа! Та откуд ви знате да сам слаб? Пре испита био сам, истина, болестан, али сад сам се сасвим опоравио, само сам нешто малаксао.

— Ако сте оздравили, онда је цела ствар у реду — рече наставник веронауке, отац Николај, млад свештеник у модерној мантији браон боје и у дуз панталонама.

— Човек треба да се весели, а ви се љутите, и тако даље.

— Баш сте ми неки светац, прекиде га Сисојев. Питања морају бити директна, јасна, а ви сте све време неке загонетке задавали. То не може да буде!

Свима њима ипак је пошло за руком да га некако умире, и он је сео за сто. Дуго је пробирао шта ће да попије и најзад, намрштивши се, попи пола чашице некакве зелене ракије, затим је дохватио парче пите и брижљиво повadio из фила јаја и лук. Чим је окусио, пита му се учинила неслана. Он је посоли, али је одмах одгурне љутито, јер је овога пута пита била пресољена.

За столом је Сисојев седео између инспектора и Бруниа. Чим је послужено прво јело, почеле су, по традицији, здравице.

— Сматрам за своју пријатну дужност, поче инспектор, да изјавим захвалност покровитељима

школе који овде не присуствују Данилу Петровићу и... и... и...

— И Ивану Петровићу... дошапну Бруни.

— И Ивану Петровићу Куликиним, који не жале сретства за школу, и предлажем да се испије у њихово здравље...

— Са своје стране, — рече Бруни, скочивши као опарен, — ја дижем чашу за здравље уваженог инспектора народних школа Павла Генадијевића Надарова!

Зачу се померање столица, на лицима се појави осмех и отпоче уобичајено куцање чашама. Трећу здравицу увек је изговарао Сисојев. И овога пута он се дигао и почео да говори. Пошто је направио озбиљно лице и искашљао се, он је пре свега рекао да нема говорничког дара и да се није припремио за говор. Затим је казао да је за време његовог четрнаестогодишњег службовања било много интрига, подвала и чак достава против њега и да он зна ко су му непријатељи и достављачи, али неће да их именује „јер би то покварило неке апетит“; да је и поред интрига куликинска школа избила на прво место у целој губернији „не само у моралном, него чак и у материалном погледу“.

— Свуда, рече он, — учитељи примају две до три стотине рубаља, ја, међутим, имам пет стотина; сем тога мој стан је реновиран и чак меблиран на рачун фабрике. Ове пак године сви су зидови били изнова тапетирани...

Даље је учитељ нашироко и надугачко говорио о томе, како се обично — у поређењу са самоу-

правним и државним школама — ученици његове школе снабдевају школским прибором. И за све то, по његовом мишљењу, школа има да захвали не власницима фабрике, који живе у иностранству, и који можда чак и не знају да школа постоји, него човеку који, иако је пореклом Немац, а по вери лутеранац, има руску душу. Сисојев је говорио дуго, са прекидима, тежећи да буде слаткоречив, па му је говор испао развучен и досадан. Неколико пута поменуо је неке своје непријатеље, правио неке алузије, понављао се, кашљао, ружно пуцкарао прстима. При крају он се заморио, означио и почео говорити тихо, испрекидано, као да говори за себе и завршио је говор некако неспретно.

— Предлажем, дакле, да се испије у здравље Бруниа, а то ће рећи у здравље Адолфа Андреића, који је ту, међу нама... у осталом... разуме се.

Кад је он завршио, свима је лакнуло као да је неко попрскао ваздух хладном водом и растерао запару. Изгледа да само Бруни није имао осећање нелагодности. Сав радостан и забацујући своје сентименталне очи уназад, Немац топло стеже Сисојеву руку и опет је почео да се мази као псето.

— О, захваљујем вам! — рече он акцентујући „у“ и стављајући леву руку на срце. — Срећан сам много што ме разумете. Од свега срца желим све најлепше! Али морам приметити да ви прецењујете моју вредност. За свој успех школа дугује само вама, мој драги пријатељу, Фјодоре Лукићу! Да није вас, она се не би разликовала ничим

од других школа. Можда ћете помислити: Немац прави комплименте, Немац говори пријатне ствари. Ха-ха! Не, драги пријатељу Фјодоре Лукићу, поштен сам човек и никад не правим комплименте. Кад вам већ дајемо пет стотина рубаља годишње, то значи да вас ми ценимо. Зар не? Господо, зар не говорим истину? Неком другом не бисмо давали толико... Забога, добра школа — то је понос фабрике!

— Ја морам поштено да признам, да је ваша школа заиста ванредна, — рече инспектор. — Немојте мислити да вам кадим. Бар на сличну школу никада нисам наишао у животу. Присуствовао сам испиту, па сам се све време дивио... Да какве деце! Много знају и трезвено одговарају, сем тога деца су вам некако нарочита, незаплашена, отворена... Види се да и вас воле, Фјодоре Лукићу. Ви сте педагог до сржи костију, мора да сте рођени учитељ. Све је код вас: и урођена способност, и вишегодишња пракса и љубав према послу... Просто човек да се чуди колико ви — и поред нежног здравља — имате енергије, познавања посла... оне, знате, одмерености, сигурности! Биће да је истина оно што је рекао неко у школском одбору да сте ви песник у своме послу... Заиста песник!

И сви за столом, као један, почели су да говоре о необичном таленту Сисојевљевом. И као да је вода провалила насип, низали су се искрени, одушевлени говори, које човек не држи, кад га спутавају хладан рачун и опрезност. Заборавило се и на Сисојевљев говор и на његову песничку нарав и на

пакостан, рђав изглед његовог лица. Почели су да говоре сви, чак и ћутљиви и стидљиви новопостављени учитељи, сироти, заплашени младићи, који нису звали инспектора друкчије него „ваше високоблагородство“. Видело се да је Сисојев био истакнута личност у својој средини.

Навикнут за четрнаест година службовања на успехе и похвале, он је равнодушно слушао одушевљене говоре својих поштовалаца.

Место њега у похвалама је уживао Бруни. Немац је гутао сваку реч, радовао се, плескао и стидљиво црвенео, као да су похвале биле упућене не на адресу учитеља, већ на његову.

— Алал ти вера! — викао је он. — Тачно је! Ви сте погодили моју мисао!... Сјајно!..

Он је гледао учитељу у очи, као да је желео да подели са њим своју срећу. Најзад, он није могао више да издржи, скочио је и надмашујући својим пискавим тенором остале гласове, викну:

— Господо Допустите да и ја кажем коју! Пст! На све што сте рекли могу једино да кажем: управа фабрике неће остати дужна Фјодору Лукићу! —

Сви су ућутали. Сисојев баци поглед на румено лице Немца.

— Ми умемо да ценимо, — настави Бруни, правећи озбиљно лице и спуштајући глас. — На све што сте рекли дужност ми је да кажем да ће... породица Фјодора Лукића бити обезбеђена и да је у ту сврху пре месец дана у банку већ уложена повећа сума.

Сисојев је у недоумици погледао Немца и другове, као да се питао: зашто да буде обезбеђена

породица, а не он сам? И ту на свима лицима, у свима непомичним погледима управљеним у њега, он је запазио не саучешће, не сажаљење које иначе не трпи, него нешто друго, благо и нежно и у исти мах одвећ злокобно, налик на грозну истину, нешто што му је намах изазвало језу у телу, а не-исказано очајање у души. Неколико тренутака стајао је он тако, пренеражено гледајући испред себе у једну тачку, као да му је лебдела пред очима блиска смрт о којој је говорио Бруни, а затим је сео и заплакао.

— Станите!... Шта вам је?... — чуо је он узнемирене усклике. — Воде! Узмите воде!

Није прошло много времена и учитељ се умирио, али се друштву није вратило некадашње расположење. Ручак се завршио у суморном ћутању и много брже, него ранијих година.

Чим је дошао кући, Сисојев се пре свега загледао у огледало.

— „Дабогме, шта ми је требало да се тамо расплачем!“ — помисли он, гледајући своје очи са тамним колувовима и упале образе. — Данас ми је боја лица много боља, него јуче. Код мене је анемија и катар у стомаку, а и кашаљ је због стомака.

Пошто се тако умирио, он се полако свукао и дуго четкао своје црно одело, које је затим брижљиво сложио и ставио у орман.

Затим он приђе столу, на коме је лежао свежањ ученичких вежбанки, узе свеску Бапкина, седе и удуби се у разгледање лепог дечјег рукописа...

А у то време, док је он прегледао диктандо својих ученика, у суседној соби седео је самоуправни лекар и шапћући корио његову жену да није требало да седи на банкету човек, коме је остало да живи, по свој прилици, не више од недеље дана.

НЕЗГОДНЕ НАРАВИ

Ширјајев Јевграф Иванович, мали поседник из свештеничке породице (његов покојни отац, поп Јован, добио је на поклон од генералице Кувшињикове сто два хектара земље) стајао је у углу собе испред бакарног умиваоника и прао руке. Као обично, изгледао је забринут и намрштен, неочешљане браде.

— Е, ала је време! — рече он. — То није време, већ права несрећа. Опет пада киша!

Он је мрмљао, а породица његова седела је за столом и чекала да престане с прањем руку, па да ручају. Његова жена Федосја Семјоновна, син Петар — студент, старија кћи Варвара и троје ситне деце давно су већ седели за столом и чекали. Деца — Кољка, Вањка и Архипка, прћастих носева, убрљани, с меснатим лицима и давно нешишаном, оштром косом, нестрпљиво су померали столице, док су одрасли седели, не мичући се с места, и, изгледа, да им је било свеједно — јести или чекати...

Као кушајући њихово стрпљење, Ширјајев је лагано обрисао руке, лагано се прекрстио и не журећи се сео за сто. Одмах су изнели чорбу од купуса. Из дворишта су допирали ударци секира

дрводеља (Ширјајев је градио нову шупу) и смех радника Фомке, који је задиркивао ћурана. У прозор је ударала ретка, али крупна киша.

Студент Петар, у наочарима и погурен, јео је и с времена на време, погледао се с мајком. Неколико пута он је остављао кашику и кашљао је, желећи да проговори, али, погледавши нетремице у оца, опет је настављао да једе. Најзад, кад су изнели кашу, одлучно се накашља и рече:

— Требало би данас да путујем вечерњим возом. Давно је требало, међутим, ја сам већ ионако две недеље пропустио. Предавања почињу првог септембра.

— Па путуј, — сложи се Ширјајев. — Шта има ту да чекаш? Седи па — уздрављу.

Прође тренутак у ћутању.

— Њему, Јевграфе Иванићу, треба пара за пут... — тихо прозбори мајка.

— Пара? Шта је с тим! Без пара се не путује. Ако треба, можеш их одмах узети. Давно је требало да узмеш!

Студент тихо уздахну и радосно се погледа с мајком. Ширјајев не журећи извуче из џепа са стране буђелар и стави наочаре.

— Колико ти треба? — упита он.

— Сам пут до Москве стаје једанаест рубаља четрдесет две копејке.

— Ех, паре, паре! — уздахну отац (он је увек уздисао кад је гледао новце, чак и кад их је примао). — Ево ти дванаест. Ту ће ти, брајко, и прећећи, па нек ти се то на путу нађе.

— Захваљујем вам.

Мало доцније, студент рече:

— Прошле године нисам одмах нашао кондицију. Не знам како ће бити сад; зацело, нећу брзо наћи зараде. Будите добри па ми дајте једно петнаест рубаља за стан и храну.

Ширјајев размисли па уздахну.

— Биће ти доста и десет, — рече он. — Ево ти!

Студент захвали. Требало би тражити још за одело, за упис, за књиге, али погледавши плашљиво у оца, он одлучи да му већ више не досађује. Мајка пак, неувиђавна и неразложна, као и све мајке, не издржа и рече:

— Требало би, Јевграфе Иванићу, да му даш још једно шест рубаља за ципеле. Зар може, ето, да путује у Москву са оваквим подеротинама?

— Нек узме моје старе. Оне су још сасвим нове.

— Па и за панталоне да му даш. Срамота је погледати га...

И после тога одмах се разгневио громовник, пред којим је дрхтала цела породица: кратак, урањени врат Ширјајева намах је постао црвен, као пређа. Зајапуреност је лагано дошла до ушију, с ушију на слепоочнице и постепено обузела цело лице. Јевграф Иванић се заклатио на столици и раскопчао оковратник кошуље, да га не гуши. Очигледно се борио с осећањем, које га је обузимало. Настала је мртва тишина. Деца су притајила дисање, Федосја пак Семјоновна, као не разумевајући шта се дешава с мужем, настави:

— Јер он више није мали. Срамота га је да иде го.

Ширјајев наједном скочи и из све снаге одгурну до средине стола свој дебели буђелар, тако да обори из тањира комад хлеба. На лицу му букну одвратни израз јеткости, увређености, тврдичлука — све то заједно.

— Узмите све! — викну он неким туђим гласом. — Отимајте! Узмите све! Удавите!

Он скочи са столице, ухвати се за главу и, спотичући се, поче јурити по соби.

— Опљачкајте ме до голе коже! — викну он пискавим гласом. — Исцедите последњу кап! Отмите! Стегните за гушу!

Студент поцрвене и обори очи. Он више није могао јести. Федосја Семјоновна, која није навикла за двадесет пет година на незгодну нарав мужевљево, сва се згрчи и поче мрмљати нешто у своју одбрану. На њеном мршавом, птичијем лицу, увек тупом и уплашеном, појавио се израз згранутости и потмулог страха. Деца и старија кћи Варвара, шипарица с бледим, ружним лицем, оставише кашике и премреше.

Ширјајев, беснећи све више, изговарајући све грозније речи једну за другом, скочи до стола и поче истресати из буђелара новце.

— Узмите! — мрмљао је он, дрхтећи целим телом. — Прејели сте се, препили, па ето вам онда и паре! Ништа ми не треба! Правите себи нове ципеле и униформе.

Студент пребледе и диже се.

— Чујте, тата, — отпоче он, грцајући. — Ја... ја вас молим да престанете, јер...

— Умукни! — подвикну му отац и то тако јако, да му наочари спадоше са носа. — Умукни!

— Некад сам и... и могао да издржим сличне сцене, али... сад сам одвикао. Разумете ли? Одвикао сам!

— Умукни! — викну отац и залупа ногама. — Ти мораш слушати, кад говорим! Што ми је воља, то и говорим, а ти — умукни! У твојим годинама ја сам паре зарађивао, а ти, ниткове, знаш ли, колико ме кошташ? Избацићу те! Паразите један!

— Јевграфе Иванићу, — промрља Федосја Семјоновна, нервозно мичући прстима. — Та он... та Пећа...

— Умукни! — подвикну јој Ширјајев, и чак му сузе заблесташе у очима од гнева. — Ти си их размазила! Ти! Ти си за све крива! Он нас не поштује, Богу се не моли, паре не зарађује! Вас је десеторо, а ја сам, из куће ћу вас избацити!

Кћи Варвара дуго је гледала у мајку, зинувши, затим скрену тупим погледом на прозор, пребледе и, јаукнувши гласно, заметну се на наслон столице. Отац одмахну руком, плуну и истрча у двориште.

Тиме се обично завршавале код Ширјајевих њихове породичне сцене. Али сад, на несрећу, студента Петра обузе наједном несавладљива љутња. Он је био исто тако пргав и незгодан, као и отац му и деда прота, који је тукао парохијане мотком по глави. Блед, стегнутих песница, приђе он мајци и викну у тенору највишим тоном, који је могао да узме:

— Гадна су ми, одвратна та пребацивања! Ништа ми од вас не треба! Ништа! Пре ћу од глади умрети, него што ћу код вас појести макар мрвицу хлеба! Узмите натраг ваше гнусне новце! Узмите их!

Мајка се приљуби уза зид и поче махати рукама, као да пред њом није стајао син већ привиђење.

— Шта сам ја крива? — заплака она. — Шта?

Син исто тако као и отац, одмахну руком и истрча у двориште. Кућа Ширјајева налазила се усамљена у долини, која се као бразда пружала степом око пет километара. Њене ивице обрасле су младом храстовом и јововом шумом, док је у дубодolini јурио поток. Кућа је једном страном окренута долини, другом је излазила у поље. Ограде и врзине није било. Њих су замењивале разноврсне зграде, које су се необично тискале једна уз другу и затварале мали простор, који се сматрао за двориште и у коме су ходале кокоши, патке и свиње.

Изашавши напоље, студент пође каљавим путем у поље. У ваздуху се осећала јесења, продишна влага. Пут је био каљав, овде-онде блистале су барице, а у жутом пољу из траве извиривала је баш јесен; туробна, трула, сива. Десно од пута налазила се градина, сва раскопана, мрачна, понегде штрчао је у њој сунцокрет са клонулим, већ црним главама.

Петар је размишљао, да не би било рђаво кренути у Москву пешке, кренути овако, без капе, у поцепаним ципелама и без паре у џепу. На стотом

километру стићи ће га рашчупани и преплашени отац, почеће молити да се врати или да узме паре, али он га неће ни погледати, већ ће стално ићи, ићи... Оголеле шуме смењиваће сетна поља, поља — шуме; убрзо ће земља забелети од првог снега и речице се покрити ледом... Негде испред Курска или Серпухова он, изнемогао и мртав гладан, пашће и умреће. Његов леш наћи ће, и све новине донеће вест, да је ту и ту студент тај и тај умро од глади...

Бело псето са прљавим репом, мумлајући по градини и нешто тражећи, погледа га и затетура за њим...

Он је ишао путем и размишљао о смрти, о јаду блиских створења, о моралним патњама очевим, и уз то сањао је разне доживљаје на путу, једне од других фантастичније, поетичне пределе; страшне ноћи, случајне сусрете. Замишљао је низове богомољки, колибицу у шуми с једним прозорчетом које јако светли у помрчини; он стоји пред прозорчетом, моли за преноћиште... пуштају га и — наједном види разбојнике. Или још боље, наилази на велику спахиску кућу, у којој га, дознавши ко је, служе јелом и пићем, свирају му на клавиру, слушају његове жалбе, и у њега се заљубљује домаћинова кћи лепотица.

Заузет својим јадом и сличним мислима, Ширјајев је све даље ишао... Испред њега далеко у сивој облачној позадини тамнило се свратиште; још даље од њега, на самом хоризонту оцртавало се мало узвишење; то је железничка станица. То узвишење потсетило га је на везу која постоји

између места у коме се сад налазио и Москве, у којој светле фењери, хукте фијакери, и држе се предавања. И он само што не заплака од чаме и очајања. Та свечана природа са својим редом и лепотом, та мртва тишина унаоколо огадила му је до очајања, до мржње!

— Чувај! — зачу он иза себе јак глас.

Поред студента у лаким, луксузним каруцама пројури позната старица-спахијка. Он јој се поклони и осмехну целим лицем. И одмах се застави на томе осмеху, који се нимало није слагао са његовим туробним расположењем. Откуда он, кад му је цела душа пуна гнева и чаме?

И он помисли, да је зацело сама природа дала човеку ту способност лагања, да би чак у тешким тренуцима душевне потиштености могао да сачува тајне свога гнезда, као што их чува лисица или дивља патка. У свакој породици постоје неке радости и неке грозоте, али маколико оне биле велике, туђе очи тешко могу да их запазе; они су тајна. У те спахијке, например, која тек што је пројурила поред њега, рођени отац је због некаквих лажи пола века провео у немилости цара Николе, муж јој је био коцкар, од четири сина ниједан није ништа постигао у животу. Може се мислити, колико је било у породици грозних сцена, колико проливених суза! А међутим старица је изгледала срећна, задовољна и на његов осмех одговорила је и она осмехом. Сећао се студент и својих другова, који су нерадо говорили о породици, сетио се своје мајке, која готово увек лаже, кад се деси да разговара о мужу и деци...

До самог сумрака Петар је ишао далеко од куће путевима и сентименталисао. Кад је почела да сипи киша, он се упуту кући. Враћајући се, одлучи, да обавезно поразговара с оцем, да га уразуми једном за увек, да је са њим тешко и грозно живети.

Код куће затече тишину. Сестра Варвара лежала је иза преграде и тихо јечала од главобоље. Мајка је са запањеним лицем као у кривца седела крај ње на сандуку и крпила Архипкине панталоне. Јевграф Иванић је ходао од прозора до прозора и мрштио се на време. По његовом ходу, по кашљу и чак по потиљку било је очигледно да се осећао крив.

— Дакле, ти си одустао да путујеш данас? — упита он.

Студент се сажали на њега, али одмах, одолевши то осећање, рече:

— Чујте... Хтео бих да поразговорам са вама озбиљно... Да, озбиљно... Увек сам вас поштовао и... и никад се нисам одлучивао да говорим с вама оваквим тоном, али ваше понашање... последњи поступак...

Отац је гледао у прозор и ћутао. Студент, као да је смишљао шта да каже, обриса чело и настави необично узбуђен:

— Не прође ручак, ни чај, да ви не дигнете галаму. Ваш хлеб свима застаје у грлу... Нема ништа увредљивије, нити црње, него прекоревати парчетом хлеба... Ви иако сте отац, али нико, ни Бог, ни природа, нису вам дали право да тако грозно вређате, понижавате, да искаљујете на сла-

бима своје рђаво расположење. Ви сте измучили, дезавуисали мајку, сестра је очајно дотуцана, а ја...

— Није твој посао да ме учиш, — рече отац.

— Не, то је мој посао! Нада мном се можете натресати колико вам је воља, али мајку оставите на миру! — настави студент севајући очима. — Ви сте разуздани, јер се нико није још усудио да устане против вас. Пред вама се дрхтало, зебло, али сад је свршено! Свирепи, невоспитани човече! Ви сте свирепи... разумете ли? Ви сте свирепи, тешки, без срца! Ни сељаци вас не трпе!

Студент је већ изгубио везу и није више говорио, већ као да је пуцао појединачним речима. Јевграф Ивановић слушао је и ћутао, као онесвешћен; али наједном врат му поцрвене, румен се разли по лицу и он се прену.

— Умукни! — викну он.

— Добро! — не устукну син. — Не волите да чујете истину? Изванредно! Лепо богоми! Почињете викати! Изванредно!

— Умукни, кад ти кажем! — загрме Јевграф Ивановић.

На вратима се појави Федосја Семјоновна, запањена, врло бледа; хтела је нешто да каже и није могла, већ је само мрдала прстима.

— То си ти крива! — подвикну јој Ширјајев. — Ти си га тако васпитала!

— Ја нећу више да живим у овој кући! — викну студент, плачући и гледајући јетко у мајку. — Нећу с вама да живим!

Кћи Варава јаукну иза преграде и гласно зајеца. Ширјајев одмахну руком и истрча из куће.

Студент оде у своју собу и лагано леже. До поноћи лежао је он непомично и не отварајући очи. Он није осећао ни јеткост, ни срамоту, већ некакав неодређени душевни бол. Није кривио оца, нити жалио мајку, нити се мучио грижом савести; он је био начисто с тим, да сви у кући сад преживљује такав исти бол, а ко је крив, ко пати више, ко мање, Бог би га знао...

У поноћ он пробуди момка и нареди му да за пет сати ујутру припреми коње, да се одвезе на станицу, свуче се и покри, али није могао заспати. Чуо је до ујутру, како отац, који није спавао, тихо тетурала од прозора до прозора и уздише. Нико није спавао; сви су говорили јетко, само шапатам. Двапут му је иза преграде долазила мајка. Стално с оним запањено-тупим изразом, дуго га је крстила и нервозно подрхтавала...

У пет сати ујутру студент се нежно поздрави са свима, па чак се и заплака. Пролазећи поред очеве собе, он загледа кроз врата. Јевграф Ивановић, не спремајући се још да спава, стајао је крај прозора и добовао по стаклету.

— Збогом, ја путујем, — рече син.

— Збогом... Паре су на округлом сточићу... — одговори отац, не осврћући се.

Кад га је момак возио на станицу, падала је одвратна хладна киша. Сунцокрети су још ниже сагли своје главе и трава је изгледала још мрачнија.

ДВОБОЈ

Било је осам часова изјутра — време кад се официри, чиновници и излетници после вреле, запарне ноћи купају у мору, па затим иду у павиљон на кафу или чај. Иван Андреић Лајевски, младић од својих двадесет осам година, мршав и плав, са капом чиновника министарства финансија на глави и у собним ципелама, кад дође на купање, затече на обали много познаника, а међу њима и свог пријатеља, војног лекара, Самојљенка.

Са великом ошишаном главом, кратка врата, црвена лица, носат, са густим и црним обрвама и седим залисцима, дебео, поднадуо, уз то са промуклим војничким басом, тај Самојљенко код сваког дошљака остављао је непријатан утисак да је грубијан и гунђало; међутим, већ после два-три дана од првих сусрета вама би се чинило да је његово лице необично добро, пријатно, па чак и лепо. И поред све његове неспретности и некако суровог изгледа, то је био човек миран, необично добар, добродушан и услужан. Са целим светом у граду он је био на „ти“, свима је давао новац на зајам, све је лечио, свима провадицаисао, организовао излете, на којима би сам пекао ражњиће и кувао врло укусну чорбу од скуша; он се увек за-

узимао за некога, молио и увек се нечему радовао. По општем мишљењу он је био без мана, а имао је само две слабе стране: пре свега, он се сти-део своје доброте и старао се да је прикрије суровим изгледом и привидном грубошћу, а затим је волео да га лекарски помоћници и војници зову „ваше превасходство“, иако је био тек чиновник пете класе.

— Одговори ми, Александре Давидићу, на једно питање, — поче Лајевски, кад обојица, и он и Самојљенко, загазише у воду до самих рамена. — Допустимо да си заволео неку жену и живиш са њом; живео си са њом, рецимо, више од две године, престао си да је волиш и почео осећати да је она туђа. Шта би ти урадио у том случају?

— Врло једноставно. Одлази, лепотице моја, одакле си и дошла, па квит!

— Лако је то рећи! Али ако жена нема куда да иде? Она је самохрана, без родбине, без пара, не уме да ради...

— Па шта? Пет стотина једном за свагда или двадесет пет месечно — па готова ствар. Врло просто.

— Допустимо да ти имаш и пет стотина и двадесет пет месечно, али жена о којој говорим, интелигентна је и горда. Зар би се ти усудио да јој понудиш новац? И како?

Самојљенко је хтео нешто да каже, али у том тренутку велики талас поклопи обојицу, затим удари о обалу и уз хуку пође натраг по шљунку. Пријатељи изађоше на обалу и почеше да се облаче.

— Дабогме, тешко је живети са женом кад је не волиш, — рече Самојљенко, истресајући песак из чизме. — Али треба, Вања, резоновати као човек. Да се мени тако нешто деси, никада јој не бих показао да је више не волим, и живео бих са њом до краја живота.

Наједном он се застиде својих речи, па се трже и рече:

— Што се мене тиче, уосталом, ја сам зато да не буде уопште жена. Нека их ђаво носи!

Пријатељи су се обукли и пошли у бифе. Ту је Самојљенко био код своје куће и имао је чак и своје посуђе. Сваког јутра доносили су му на служавнику шољу кафе, велику избрушену чашу са водом и ледом и чашицу коњака; он би пре свега попио коњак, затим врућу кафу, па најзад воду са ледом; и то мора да је било веома укусно, јер кад то попије, очи му ујагре, он обема рукама глади залиске и говори, гледајући у море:

— Зачудо колико је диван изглед!

После дуге ноћи, проведене у невеселом и некорисном размишљању, које му је сметало да спава и које као да је повећавало ноћну запару и мрак, Лајевски се осећао сломљен и тром. После купања и кафе није му било ништа боље.

— Да наставимо, Александре Давидићу, наш разговор, — рече он. Нећу да тајим и казаћу ти као пријатељу, отворено: моји су односи са Надеждом Фјодоровном рђави... врло рђави! Опрости што те увлачим у моје тајне, али осећам потребу да се неком поверим.

Предосећајући о чему ће бити говора, Самојљенко обори очи и поче дупкарати прстима по столу.

— Живео сам са њоме две године, а сада је више не волим, — настави Лајевски: — тојест, тачније, схватио сам да ту уопште није било никакве љубави... Ове две године биле су само варка.

Лајевски је имао навику да за време разговора пажљиво разгледа своје румене дланове, да гризе нокте или да гужва прстима манжетне. И сада је то исто чинио.

— Врло добро разумем да ми не можеш помоћи, — рече он: али ипак ти причам, јер је за нас — сувишне, баксуз људе, једини спас у разговору. Ја морам да проценим сваки свој поступак, да нађем смисао и оправдање свом бесмисленом животу у нечијим теоријама, у типовима из књижевности, у томе, на пример, да се ми, племићи, дегенеришемо, итд... Прошле ноћи, на пример, тешио сам се тиме што сам све време мислио: о, како је у праву Толстој, тотално у праву! И од тога ми беше лакше. Заиста, брате, велики је то писац! Ма шта рекли.

Самојљенко, који није никада читао Толстојева дела и сваког дана се спремао да их прочита, збуни се и рече:

— Тако је, сви писци пишу захваљујући својој фантазији, док он слика из стварног живота...

— Боже мој, — уздахну Лајевски; — колико нас је унаказила цивилизација! Заволео сам удату жену, и она мене... Били су код нас спочетка и

пољупци, и тихе вечери, и заклетве, и Спенсер, и идеали, и заједнички интереси... Какве ли лажи! У ствари ми смо побегли од њеног мужа, а заваравали се да бежимо од празнине и нашег интелегентског живота. Ми смо замишљали нашу будућност овако: на Кавказу, док се не упознамо са приликама и људима, у прво време потражићу службу и служићу, а затим ћемо полако купити себи парче земље, радићемо у зноју свога лица, засадићемо виноград, њиву и остало. Да си ти био на моме месту или онај твој зоолог фон-Корен, ви бисте, вероватно, са Надеждом Фјодоровном проживели тридесет година и оставили вашим наследницима одличан виноград и једно хиљаду хектара кукуруза, а ја сам се осетио банкрот већ од првог дана. У граду је неподношљива врућина, досада, нигде живе душе, а кад изиђеш у околину, теби се чини да су код сваког цбуна отровни пауци, шкорпије и змије, а иза равнице — брда и пустиња. Туђи људи, туђа природа, једна култура — све ово, пријатељу, није баш тако лако, као шетати по Невском проспекту у бунди, и заносити се јужним крајевима. Ту је потребна борба до истраге, а какав сам ти ја борац? Јадан сам неврастеник, нерадник... Од првог тренутка разумео сам да моје сањарије о радном животу и о винограду не вреде ни пребијене паре. А што се тиче љубави, морам да ти кажем да је живот са женом која је читала Спенсера и пошла за тобом на крај света, исто тако неинтересантан као и са макојом Анфисом или Акуљином. И ту заудара на пеглу, пудер и лекарије, и ту су папилотне свако јутро, и ту је самообмана...

— Е, без пегле се не може у домаћинству, — рече Самојљенко, црвенећи што Лајевски тако отворено говори са њиме о заједничкој познаници. — Данас, Вања, ти ниси баш много расположен, ја то видим. Надежда Фјодоровна је красна жена, образована, а ти си човек велике памети... Дабогме, ви нисте венчани, — настави Самојљенко, осврћући се на суседне столове: али то није ваша кривица, а уз то... треба бити без предрасуда и држати се савремених погледа. И ја сам за грађански брак, али... Мислим, ипак, кад сте већ ушли у заједницу, треба онда да живите до смрти.

— Без љубави?

— Сад ћу да ти објасним, — рече Самојљенко. — Пре једно... година био је ту код нас један агент, старац, човек велике памети. Ево, шта је он говорио: у по одломку животу главно је стрпљење. Чујеш ли, Вања? Не љубав, него стрпљење! Љубав не може дуго да траје. Две си године проживео у љубави, а сад, изгледа, твој породични живот улази у фазу кад ти треба да очуваш равнотежу, такорећи, да се наоружаш великим стрпљењем...

— Ти се ослањаш на речи оног старца-агента, за мене је пак његов савет потпуна бесмислица. Онај твој старчић умео је да се претвара, могао је да се вежба у стрпљењу и уз то да гледа на мрског му човека као на објекат за та његова вежбања, али ја се још нисам толико срозео; ако буде потребно да се вежбам у стрпљењу, ја ћу набавити тегове за гимнастику или ћудљива коња, али човека ћу оставити на миру.

Самојљенко наручи белог вина са ледом. Кад су попили по чашу, Лајевски наједном упита:

— Реци ми, молим те, шта је то кад мозак омекша?

— То је — како бих могао да ти објасним... таква болест, кад мозгови постају мекши... као да се отопа...

— Да ли је то излечиво?

— Да, ако болест није запуштена. Хладни тушеви, фластери од шпанске мушице... Па и некакав лек да узимаш.

— Лепа ствар... Ето, видиш, у каквом сам положају. Да живим са њом — не могу: то је изнад мојих моћи. Док сам с тобом, ја, ето, и филозофирам, и смејем се, али код куће сасвим клонем духом. Мене хвата толико језа да кад би ми, рецимо, рекли да морам са њом да проживим још само месец дана, ја бих, чини ми се, просвирао себи куршум кроз главу. И у исто време не могу да је напустим. Она је самохрана, не уме да ради, новаца нема ни она, ни ја... Куд ће? Ко ме да иде? Не могу ништа да смислим... Ето, реци: шта да радим?

— Јест, — промрмља Самојљенко, не знајући шта да одговори. — А воли ли те?

— Да, воли, али утолико, уколико јој је у тим годинама и са њеним темпераментом потребан мушкарац. Да се одвоји од мене било би јој исто толико тешко, колико и од пудера, или папилотни. Ја сам за њу неопходан и саставни део њене спаваће собе.

Самојљенко се збуну.

— Ти, Вања, данас ниси баш расположен, рече он. — Мора бити да ниси спавао.

— Да, рђаво сам спавао... Уопште ја се, брате, рђаво осећам. Глава ми је некако празна, страх у срцу, некаква малаксалост... Треба да бежим!

— Куда?

— Тамо, на север. Боровима, печуркама, људима... Дао бих пола живота само да се сада негде у Московској или Тулској губернији окупам у некој речици, да се освежим, а затим, знаш, да лутам једно три сата чак и са најбеднијим студентом и да ћаскамо, ћаскамо... Па још и мирис сена! Сећаш ли се? А увече, кад шеташ по башти, из куће допиру звуци клавира, и чује се тутњава воза...

Лајевски се насмеја од задовољства, у очима му се појавише сузе и да би их сакрио, не дижући се с места, он се наже изнад суседног стола да дохвати шибице.

— А већ осамнаест година нисам био у Русији, — рече Самојљенко. Већ и не памтим како је тамо. За мене и нема лепшег краја од Кавказа.

— Верешчагин има једну слику: на дну врло дубоког бунара чаме осуђени на смрт. Твој сјајан Кавказ изгледа ми као тај бунар. Да су ми понудили једну од две ствари: да будем димничар у Петрограду или овде да будем кнез, ја бих изабрао службу димничара.

Лајевски се замисли. Посматрајући његово погрбљено тело, његове очи уперене у једну тачку, његово бледо, знојаво лице и упале следе очи, изгрижене нокте и собну ципелу, која му је спала са

пета тако да му се видела рђаво закрпљена чарапа, Самојљенко осети сажаљење према Лајевском и зато, по свој прилици, што је овај личио на немоћно дете, упита га:

— Је ли ти жива мати?

— Јесте, али ми смо се разишли. Она није могла да ми опрости ову моју везу.

Самојљенко је волео свога пријатеља. Он га је сматрао за доброг дечка, студента, добричину, са којим човек може лепо и да попије коју чашицу, и да се насмеје, и да поразговара онако интимно. Оно што је он опажао у њему, није му се никако свиђало. Лајевски је пио много и онда кад му није требало, картао се, није марио за своју службу, живео је изнад својих средстава, често је употребљавао у разговору непријатне речи, ишао је улицама у собним ципелама и свађао се са Надеждом Фјодоровном у присуству туђих људи — све се то није свиђало Самојљенку. А што је Лајевски некада био на филозофском факултету, што је претплаћен на два велика часописа, што је често говорио тако паметно да га је мало ко и разумео, што је најзад живео са интелигентном женом, — све то Самојљенко није схватао, и то му се баш свиђало, па је сматрао Лајевског изнад себе и поштовао га.

— Још један детаљ, — рече Лајевски, тресући главом. — Само, то је међу нама. Ја то засада кријем од Надежде Фјодоровне, немој да се издаш пред њом... Ономад сам добио писмо да је њен муж умро због тога што му је мозак омекшао.

— Бог да му душу прости!... — уздахну Самојљенко. — Али зашто ти то кријеш од ње?

— Да јој покажем писмо, то би значило: хајдемо у цркву да се венчамо. А треба пре тога да пречистимо наше односе. Кад јој буде јасно да ми више не можемо заједнички живети, ја ћу јој показати писмо. Онда ће то бити безопасно.

— Знаш шта, Вања? — рече Самојљенко, и лице му одједном доби тужан и молећив изглед, као да је хтео да моли за нешто одвећ фино, а бојао се да га не одбију.

— Ожени се, пријатељу!

— А што то?

— Изврши своју дужност према тој красној женици! Муж јој је умро, и сам ти вели, шта треба да урадиш!

— Ама разуми, човече, да је то немогуће. Ожени се без љубави исто је тако гнусно и недостојно човека као и служити службу божју без вере у Бога.

— Али ти си дужан!

— Почему сам дужан? — упита љутито Лајевски.

— Зато што си је отео мужу и сад за њу одговараш.

— Али кажем ти руски: ја је не волим.

— Ако не волиш, а ти је поштуј, мази...

— Поштуј, мази... — обрецну се Лајевски, — као да је она игуманија. Рђав си психолог и физиолог, кад мислиш да жени, са којом живим, треба само та пажња и поштовање... Жени је пре свега потребан кревет.

— Јао, мој Вања, Вања... — збуну се Самојљенко.

— Ти си старо дете, теоретичар, а ја сам млади старац, практичар, па се никада нећемо разумети. Боље је да прекинемо тај разговор. Мустафа! — зовну Лајевски келнера: — наплати!

— Не, не... уплаши се доктор, ухвативши Лајевског за руку. — Ја ћу да платим. Та ја сам ручао. Забележи на мој рачун! — нареди он Мустафи.

Пријатељи се подигоше и ћутке пођоше дуж кеја. На почетку булевара застали су и растајући се стиснули један другом руке.

— Много сте ви размажени, господо! — уздахну Самојљенко. — Судбина ти је послала жену младу, лепу и образовану, а ти је нећеш; а мени да је Бог дао макар неку погнуту старицу — само да је срдачна и добра, био бих задовољан, те још како! Живео бих са њом у своме винограду, да...

Самојљенко се трже и рече:

— Да ми тамо приставља, матора вештица, самовар.

Пошто се опрости са Лајевским, он настави пут булеваром. Кад је, онако пуначак, достојанствен, озбиљна лица, у својој белој као снег блузи и у сјајно очишћеним чизмама, истурених напред груди, на којима се сијао орден Св. Владимира на пантљици, ишао булеваром, он се у томе тренутку свиђао самом себи, и њему се чинило да га цео свет посматра врло радо. Не окрећући главу, гледао је десно и лево и налазио да је булевар одлично уређен, да су млади чемпреси, еукалипти и

ружне, учмале палме врло лепе и да ће временом давати доста хлада, да су Черкези поштен и гостољубив народ. „Чудновато је што се Кавказ не свиђа Лајевском, — мислио је он: — врло чудновато“. Наиђоше пет војника са пушкама и поздравише га. Десном страном булевара прође жена једног чиновника са сином гимназистом.

— Добро јутро, Марија Константиновна! — довикну јој Самојљенко, направивши љубазно лице. — Ишли сте на купање? Ха... ха... ха... Поздравте Никодима Александровића!

И он пође даље, смешећи се задовољно, али кад је спазио лекарског помоћника који му је ишао у сусрет, он се наједном намршти, заустави га и упита:

- Има ли кога у болници?
- Ниједне душе, ваше превасходство.
- Је ли?
- Ниједне душе, ваше превасходство.
- Онда је у реду, иди...

Клатећи се достојанствено, он се упути киоску у коме се продавала лимунада и где је за тезгом седела стара Јеврејка, са великим грудима, која се издавала за Ђурђијанку, па јој рече тако гласно као да је командовао пуком:

- Будите тако добри, дајте ми чашу соде!

II

Нерасположење Лајевског према Надежди Фјодоровној испољавало се поглавито у томе, што је он сматрао да је лаж, или налик на лаж, све што би она рекла или урадила; исто тако њему се чинило да све што је писано против жена и љубави, најбоље би се могло применити на њега, Надежду Фјодоровну и њеног мужа. Кад се вратио кући, она је, већ обучена и очешљана, седела крај прозора, са изразом бриге на лицу пила кафу и прелиставала свеску часописа; он помисли да пити кафу није баш тако важан догађај да би због њега требало правити забринuto лице и да је она узалуд утрошила време на модерно фризирање, кад већ ту нема коме да се допадне, нити има разлога за то. Па и у томе што је пред њом свеска часописа видео је лаж. Паде му напамет да се она облачи и чешља само да би изгледала лепа, а чита да би изгледала паметна.

— Ти нећеш имати ништа против, ако одем данас на купање? — упита она.

— Па шта? Да ли ћеш ићи на купање или не, због тога, мислим, неће се десити земљотрес...

— Не, али ја питам зато, да се не би доктор наљутио.

— Па ти и питај доктора. Ја нисам доктор.

Овога пута Лајевском се највише допали код Надежде Фјодоровне њен бео, разголићен врат и коврце на потиљку, и он се сети да се Ани Ка-

ређиној, кад је престала да воли мужа, пре свега нису допале његове уши, и помисли: „како је то тачно!“ Осећајући слабост и неку празнину у глави, он пође у свој кабинет, леже на диван и покри лице марамицом да му не би муве досађивале. Троне, отужне мисли о једном те истом низале су се у његовој свести као дугачка поворка кола у јесење кишно вече, и он паде у сањиво, потиштено стање. Изгледало му је да се огрешио о Надежду Фјодоровну и њеног мужа, и да је тај муж умро баш његовом кривицом. Чинило му се да се он огрешио и о свој живот, који је промашен, и о читав свет узвишених идеја, знања и стварања; њему се чинило да је тај диван свет могућан и да постоји не овде на обали, где скитају гладни Турци и лени Абхасци, него тамо, на северу, где су опера, позоришта, новине и све врсте духовног стварања. Честит, паметан, напредан и чист човек може бити само тамо, а не овде. Кривио је себе зато што нема идеала и идеје-водиље у животу, ма да и није схватао јасно, шта то значи. Пре две године, када је заволео Надежду Фјодоровну, изгледало му је да ће побећи од животне простоте и празнине, чим се саживи са Надеждом Фјодоровном и са њом отиде на Кавказ; исто тако и сад је био убеђен да ће наћи оно што му треба, чим остави Надежду Фјодоровну и отиде у Петроград.

Треба да стругнем, — промрмља он, седајући и грицајући нокте. — Стругнути!

У машти он је већ видео, како се укрцава у брод, затим доручкује, пије хладно пиво, разго-

вара на палуби са дамама, затим у Севастопољу седа у воз и путује. Живела слобода! Станице промичу брзо једна за другом, ваздух постаје све хладнији и оштрији; ту су већ и брезе, јеле, ту је Курск, Москва... По станичним бифеима наћи ћеш чорбе, јагњетине са кашом, јесетре, пива, једном речју не Азију, него Русију, праву Русију. Путници у возу говоре о трговини, новим певачицама, о француско-руским односима; свуда се осећа жив, културан, интелегентан, ведар живот... Брже, брже! Ето, најзад, и Невског Проспекта, Велике Морске, па и Ковенски сокак, где је некада станао са студентима, ево и љупког, сивог неба, кишице која ромиња, фијакера покислих од кише...

— Иване Андреићу! — позва га неко из суседне собе. — Јесте ли код куће?

— Овде сам! — одазва се Лајевски. — Шта желите?

— Акта!

Лајевски се диже тромо, осећајући вртоглавицу, па зевајући и шљапкајући собним ципелама пође у суседну собу. Тамо, крај отвореног прозора, стајао је на улици један од његових млађих колега-чиновника.

— Одмах ћу, друже, — рече благо Лајевски и дође да потражи мастионицу; пошто се врати, он, и не читајући, потписа акта и рече: — Ала, што је врућина!

— Јес'. Хоћете ли доћи данас?

— Не знам... Није ми добро. Реците, пријатељу, Шешковском, да ћу свратити код њега после ручка.

Чиновник оде. Лајевски опет леже у својој соби на диван и поче размишљати:

— Треба, дакле, проценити све околности и направити план. Пре но што кренем одавде, морам платити дугове. Дужан сам око две хиљаде рубаља. Новаца немам... То је, уосталом, споредно; један део некако ћу исплатити сада, а остало ћу доцније послати из Петрограда. Главно је, Надежда Фјодоровна... Пре свега, потребно је очистити наше односе... Тако је.

Мало затим он помисли: можда је боље поћи код Самојљенка, па потражити савет?

— Лако је отићи, — мислио је он: али какве користи од тога? Опет ћу говорити неспретно о будоару, о женама, о томе шта је поштено или не. Нашто ту, дођавола којекакви разговори о поштеном или непоштеном, кад треба што пре спасавати свој живот, кад се гушим у овоме проклетом ропству и мрцварим себе? Треба најзад схватити да наставити овакав живот као што је мој — није ништа друго до неваљалство и свирепост, према којима је све остало тако ситно и ништавно. Побећи! — мрмљао је он, седајући. — Побећи!

Пуста морска обала, несносна врућина и једноликост плавкастих и обавијених облацима брда, вечито једнаких и ћутљивих, бацали су га у очајање и, као што се чинило, успављивали су га и поткрадали. Биће да је он врло паметан човек, талентован, кристално поштен; да није свуд унаоколо било мора и планина, можда би постао одличан јавни радник, државник, беседник, публицист, човек способан на подвиге. Ко зна! Ако је тако,

зар онда није блесаво расправљати, да ли је то поштено или не, кад један обдарен и користан радник, рецимо, музичар или сликар, да би се ослободио ропства, проваљује зид и вара своје тамничаре? У положају таквог човека све је поштено.

У два сата Лајевски и Надежда Фјодоровна се доше да ручају. Кад их је куварица послужила супом од пиринча са патлицанима, Лајевски рече:

— Сваког дана једно исто. Што не направите киселу чорбу?

— Нема купуса.

— Чудновато. И код Самојљенка праве киселу чорбу од купуса, и код Марије Константиновне такође, само сам ја, не знам из којих разлога, дужан да једем ову сладуњавау бљувотину. Не може то тако, драга моја.

Као што се то дешава код огромне већине супруга, некад и код Лајевског и код Надежде Фјодоровне ниједан ручак није пролазио без каприза и сцена, али откако је Лајевски дошао до закључка да више не воли, он се трудио да Надежди Фјодоровној у свему попусти, говорио је са њом благо и љубазно, са осмехом на лицу, звао је „моја драга“.

— Ова супа по свом укусу личи на цимет, — рече он, смећећи се; он се усиљавао да изгледа љубазан, али се не уздржа и рече: — Код нас нико не води рачуна о кући... кад си већ толико болесна или заузета читањем књига, ја ћу, ако хоћеш, водити рачуна о нашој храни.

Пре би му она одговорила: „само изволи“ или „као што видим, ти хоћеш да од мене направим

куварицу“, али сада она га је само смерно погледала и поцрвенела.

— Па како се осећаш данас? — упита он нежно.

— Данас доста добро. Само сам нешто мало малксала.

— Треба да се чуваш, драга моја. Ја стрепим за тебе.

Надежда Фјодоровна је имала неку болест. Самојљенко је тврдио да она има повратну грозницу и кључао је кинином; други један лекар, Устимовић, човек висока раста, мршав, особењак, који је преко дана седео код куће, а увече, забацивши руке на леђа и испруживши штап дуж кичме, полако се шеткао обалом и кашљао, налазио је да је код ње женска болест и преписао јој топле облоге. Раније, док је Лајевски волео Надежду Фјодоровну, њена болест будила је у њему сажаљење и страх, сада пак и у тој њеној болести он је видео лаж. Жуто, сањиво лице, тром поглед и зевање — што се све јављало код Надежде Фјодоровне после наступа грознице, и чињеница да је она за време наступа лежала умотана у ћебе и личила више на дечка него на жену, као и то да је у њеној соби било загушљиво и заударало на нешто — све је, по његовом мишљењу, рушило илузију и било препрека за љубав и брак.

Као друго јело изнели су спанаћ са обареним јајима, а за Надежду Фјодоровну, као болесницу, сулц са млеком. Кад је она са изразом бриге на лицу спочетка додирнула кашиком сулц, а затим га почела јести полако уз млеко, док је он слушао како она гута, њега обузе толика мржња према њој, да

га је чак и глава почела сврбети. Он је схватао да би оваква осећања била увредљива чак и за пса, али му је било криво не због себе, него због Надежде Фјодоровне, која је изазвала у њему овакво осећање, и он је разумео, зашто понеки пут љубавници убијају своје љубавнице. Сам он, дабогме, не би убио, али кад би сада био поротник пустио би убицу испод суђења.

Мерси — драга моја, — рече он после ручка

Кад дође у свој кабинет, он је шеткао једно пет минута тамо-амо, гледајући попреко у своје чизме, затим седе на диван и промрља:

— Треба да бежим, да бежим! Пречистити односе и бежати!

Он леже на диван и поново помисли да је муж Надежде Фјодоровне умро, можда, својом кривоцом.

— Оптужити човека зато, што је заволео или престао да воли — глупо је, — говорио је он самом себи, лежећи и дижући ноге увис да навуче чизме. — Љубав и мржња нису у нашој власти. Што се пак тиче мужа, можда сам на индиректан начин и проузроковао његову смрт, али опет, зар сам крив што сам заволео његову жену, а она — мене.

Затим се диже, нађе капу и пође свом колеги Шешковском, код кога се сваког дана скупљали чиновници да играју карата и да пију хладно пиво.

„Својом неодлучношћу ја потсећам на Хамлета — мишљаше Лајевски уз пут. — Како је тачно уочио Шекспир! Боже мој, како је то тачно!“

Да му не буде досадно и с обзиром на велику невољу оних који су првипут долазили и нежењених, који нису имали где да ручају, јер у вароши није било ресторације, доктор Самојљенко је отворио у својој кући неку врсту менаже. У време, о коме је реч, код њега су се хранила само двојица: млади зоолог фон-Корен, који је лети долазио на Црно море да проучава ембриологију медуза, и Ђакон Побједов, који је ту скоро свршио богословију и замењивао у дужности старца-ђакона, који је отишао на лечење. Обојица су плаћали по дванаест рубаља месечно за ручак и вечеру, и дали су Самојљенку часну реч да ће на ручак долазити тачно у два сата.

Први би обично долазио фон-Корен. Он би ћутке седао у салону, па узевши са стола албум, пажљиво разгледао избледеле фотографије неких непознатих мушкараца у широким панталонама и цилиндрима на глави и неких жена у кринолинима и белим чипканим капицама; Самојљенко је само неким знао презиме, а за оне, које је заборавио, говорио би уздишући: „То је красан, огромне памети човек!“ Свршивши са албумом, фон-Корен би узимао са етажера пиштољ, и зажмиравши на лево око, дуго би нишанио портрет кнеза Варонцова, или би стајао пред огледалом и огледао своје црномањасто лице, велико чело и црну, коврџасту као у Црнца, косу и своју кошуљу од

цица затворене боје, са великим цветовима, која је личила на персиски тепих, и, најзад, свој широки кожни кајиш, који му је служио место прслука. Ово огледање у огледало, по свој прилици било му је исто толико пријатно, колико и разгледање фотографија или пиштоља са скупоценим украсима. Он је био потпуно задовољан и својим лицем, и лепо потшишаном брадицом, и широким раменима, која су била очигледан доказ његовог одличног здравља и јаке конструкције. Био је задовољан и својим кицошким оделом, почев од машине која је одговарала боји кошуље, по све до жутих ципела.

Док је он разгледао албум и стајао пред огледалом, истовремено у кујни и у претсобљу до ње Самојљенко се без капута и без прслука, раздрљених груди, узрујан и сав у зноју, мувао око столова, спремајући салату, или некакав сос или месо, краставце и лук за хладну чорбу, и уз то је љутито буљио очи на посилног, који му је био при руци, па би претио овоме час ножем, час кашиком.

— Дај овамо сирће! — наређивао је он. — Пардон, не сирће, већ зејтин! — викао би, лупајући ногама. — Па куд си пошао, животињо!

— Да донесем зејтин, ваше превасходство, — одговорио би испрекиданим тенором збуњени посилни.

— Брже! Он је у креденцу! Па још реци Дарји да у теглу са краставцима метне мирођије. Да, мирођије! Покриј милерам, зевзече један, да се муве не скупљају!

Од његове вике, као да је брујала цела кућа. На десет-петнаест минута до два, долазио би ђакон, младић од својих двадесет и две године, мршав, дугачке косе, без браде и са једва приметним брковима. На уласку у салон он би се прекрстио према икони, осмехнуо се и пружио фон-Корену руку.

— Добар дан, — говорио би суво зоолог. — Где сте ви то били?

— На пристаништу сам пецао рибу.

— Дабогме... Изгледа, ђаконе, да се ви никад нећете прихватити неког озбиљног посла.

— Зашто не? Посао није медвед — неће побећи у шуму, — говорио је ђакон, смешећи се и заглављујући руке у врло дубоке џепове своје беле мантије.

— Нема ко да вас бије, — уздисао је зоолог.

Пролазило је још петнаест-двадесет минута, а од ручка још није било ништа и само се чуло, како послани, трчећи из претсобља у кујну и на траг, лупа чизмама и како се Самојленко дере:

— Стави на сто! Куда то мећеш? Прво опери!

Гладни ђакон и фон-Корен лупали би потпетицама о патос, изражавајући тако своје нестрпљење, као што то раде гледаоци са последње галерије у позоришту. Најзад, врата би се отворила и измучени послани би објавио: „Изволите, ручак је готов!“ У трпезарији би их дочекивао, црвен у лицу, сав зајапурен од кујнске запааре и љутит Самојленко; он би непријатељски гледао у њих, са изразом ужаса на лицу дизао би поклопац са чиније за супу, сипао би свакоме у тањир и тек

кад би се уверио да они једу с апетитом и да им се јело допада, лако би уздахнуо и сео у своју дубоку наслоњачу. Лице би му онда постало сањалачко, нежно... Он би сасвим полако насуо себи чашицу ракије и рекао:

— У здравље младог нараштаја!

После разговора са Лајевским, Самојленко је све време од јутра до подне, без обзира на одлично расположење, осећао у дубини своје душе некакав терет; он је сажаљевао Лајевског и хтео да га помогне. Попивши пре супе чашицу ракије, он уздахну и рече:

— Видео сам данас Вању Лајевског. Живот му је тежак, несрећнику. Материалне прилике нису сјајне, а главно — психологија му не да мира. Жао ми је тог дечка.

— Баш га нимало не жалим! — рече фон-Корен. Кад би се тај драги господин давио, ја бих га још штапом гурнуо: дави се, брајко, дави се!

— Не верујем. Тако шта ти не би урадио.

— А зашто тако мислиш? — слеже раменима зоолог. — Ја сам исто тако способан да учиним добротворство, као и ти.

— Па зар је удавити човека добротворство? — упита ђакон и засмеја се.

— Лајевског? Дабоме.

— Хладној чорби, изгледа, нешто недостаје...

— рече Самојленко, желећи да скрене разговор на другу страну.

— Лајевски је за друштво исто тако штетан и опасан, као и бацил колере, — настави фон-Корен.

— Похвално је — удавити га.

— Теби нимало не служи на част, што се тако изражаваш о своме ближњем. Реци: зашто га мрзиш?

— Немој, докторе, да лупаш којешта. Мрзети и презирати бацил — глупо је, а сматрати за свога ближњег, ма кога било, сваког без разлике кога сретнеш на путу — извините, то би значило не милити, напустити принцип правичности према људима, једном речју — опрати руке. Сматрам да је твој Лајевски дрипац, не кријем то и понашам се према њему као према дрипцу, и то потпуно доследно. Ако га сматраш за свог ближњег, а ти се пољуби са њим; ако је он ближњи, то би значило да се ти према њему понашаш исто тако као и према мени и ђакону, дакле, никако. Ти си подједнако равнодушан према свима.

— Називати човека дрипцем! — промрмља Самојљенко, мрштећи се од гађења. — То је тако ружно, да ти то не могу ни исказати.

— Људи се цене по њиховим поступцима, — настави фон-Корен. — Сада, пресудите, ђаконе... Ја ћу, ђаконе, са вама говорити. Живот господина Лајевског широко је отворен пред вама као дугачка кинеска повеља, и ви можете да је прочитате од почетка до краја. Шта је он урадио за ове две године, откако је овде? Да рачунамо на прсте. Пре свега, он је научио становнике вароши да се картају; овде, пре две године коцка уопште није била позната, а сада се сви картају од јутра до позно у ноћ, па чак жене и омладина; друго, он је научио становнике да пију пиво, за које се дотле такође овде није знало; исто тако њему

има да захвали становништво за обавештења у погледу разних врста ракије, тако да сад свако vezаних очију може да прави разлику између вотке Кошељевске и Смирновске бр. 21. Треће, раније су људи овде живели са туђим женама кришом, из истих побуда, из којих и лопови краду кришом, а не усред бела дана; браколомство се сматрало за нешто, чега су се људи стидели и што се не износи пред јавност; Лајевски се, међутим, и у томе погледу јавио као пионир: живи са туђом женом отворено. Четврто....

Фон-Корен доврши на брзу руку своју хладну чорбу, па даде посилном тањир.

— Још првог месеца нашег познанства разумео сам, ко је у ствари Лајевски, — настави он, обраћајући се ђакону. — Ми смо дошли овамо у исто време. Људи као што је он, јако воле пријатељство, зближавање, солидарност и тако нешто, јер им је увек потребно друштво ради картања, пијанчења и вечеравања; уз то, они су брбљиви, па су им потребни слушаоци. Ми смо се спријатељили, тј. он се навадио да ми долази сваког дана, сметао ми да радим и причао свашта за његову љубазницу. Чим смо се упознали, пала ми је одмах у очи његова не свакидашња лажљивост, које сам се просто гадио. Као пријатељ, ја сам га корео што много пије, што не живи према својим средствима и што прави дугове, што ништа не ради и ништа не чита, што је слабе културе и има мало знања, док се он на сва моја питања само горко смешио, уздисао и говорио: „Баксуз сам, сувишан човек“, или: „Што ви то захтевате, драги мој, од

нас, кад смо отпатци некадањег кметског ропства?“. или: „Ми се дегенеришемо...“ Или је почињао да брбља којекакве глупости о Оњегину, Печорину, Бајрановом Каину, Базарову, о којима је говорио: „То су нам очеви и телом и духом“. Све то треба, по свој прилици, схватити на тај начин да није његова кривица, што званична акта остају недељама неотворена и што он и сам пије и друге опија, него су за све криви Оњегин, Печорин и Тургенев, који је измислио тип фаталисте и сувишног човека. Узрок крајњем неморалу и безобразлуку, јелте, не лежи у њему, него негде изван њега, у безваздушном простору. И уз то — где ти довитљивости — развратан, лажљив и гнусан није само он, него ми... ми, људи осамдесетих година овога века“, „ми троји и нервозни изроди кметског ропства“, „нас је унаказила цивилизација“... Једном речју, дужни смо схватити да један тако велики човек, као што је Лајевски, велики је чак и у своме паду; да је његова распуштеност, необразованост и прљавост појава нормална са гледишта историје природних наука, да је чак неопходна, да су узроци томе светско-стихијски, а да пред Лајевским треба кандило упалити, јер је он само кобна жртва свога времена, праваца, наследности, и томе слично. Све чиновништво и даме, кад су га слушали, били су запањени, ја, међутим, дуго нисам могао да схватим, с ким то имам посла: са циником, или са хохштаплером? Људи, као што је он, на око интелигентни, нешто образовани и који много причају о сво-

јим племенитим особинама, умеју да се претставе као врло компликоване природе.

— Ћути! — плану Самојљенко. — Не допуштам да се у моме присуству рђаво говори о једном врло красном човеку!

— Немој да прекидаш, Александре Давидићу, — хладно одговори фон-Корен. — Сад ћу да завршим. Лајевски је доста једноставна фигура. Ето, како изгледа његов морални пресек: ујутру собне ципеле, купање и кафа, затим пре ручка собне ципеле, гимнастика и разговори, у два сата собне ципеле, ручак и вино, у пет сати купање, чај и вино, затим картање и лагарије, у десет сати вечера и вино, а после поноћи сан и la femme. Његов је живот укалупљен у овај оскудни програм, као јаје у љусци. Иде ли он, седи ли, љути ли се, пише ли, радује ли се — све се своди на вино, карте, собне ципеле и жене. Жене играју у његовом животу кобну, пресудну улогу. Он сам прича да се заљубио већ у својој тринаестој години; да је као студент прве године живео са једном госпођом, која је врло добро на њега утицала и којој има да захвали за своје музичко образовање. Као студент друге године откупио је из јавне куће једну проститутку и подигао је да му буде равна, т.ј. узео је за љубавницу, али се она после пола године заједничког живота вратила у јавну кућу, чиме му је задала много душевног бола. Авај, он је тако патио због тога, да је морао напустити универзитет, па је две године провео код куће у беспослицењу. Али је све испало добро. Код куће се саживео са једном удовицом, која га је наго-

ворила да са правног пређе на филозофски факултет. Он тако и уради. Кад је дипломирао, страшно је заволео ову садашњу... како ли јој беше име?... удату жену, па је морао да бежи са њоме овамо, на Кавказ, да оствари неке тобож своје идеале... Ако не данас, оно сигурно сутра он ће престати да је воли, па ће побећи натраг у Петроград, опет ради неких, тобож, идеала.

— А откуд ти то знаш? — промрмља Самојленко, гледајући љутито у зоолога. — Боље је да не причаш, него да једеш.

Донесоше куване скуше са пољским сосом. Самојленко сваком од абонираца стави у тањир по скушу и сам је поли сосом. Прође једно два минута у ђутању.

— Жена игра битну улогу у животу сваког човека, — рече ђакон. — Нема ту шта.

— Да, али у каквој мери? Свакоме од нас жена је мајка, сестра, супруга, другар, Лајевском је она све, и уз то само љубазница. Она је, тј. заједнички живот са њоме, — срећа и циљ његовог живота; он је весео, тужан, досадан, разочаран — због жене; што му је живот дојадио — женина је кривица; синула је зора новог живота, појавили се идеали — па и ту тражи жену... Њега занимају само оне слике и дела, у којима се говори о жени. Наше је доба, по његовом мишљењу, рђаво и горе од четрдесетих година овог столећа само зато, што ми не умемо да се до заборава предамо љубавном одушевљењу и страсти. Ти сладострастници мора да имају у мозгу неки израштај, налик на сарком, који притискује мозак и делује на њи-

хову психу. Посматрајте Лајевског, кад се налази негде у друштву, па ћете приметити: кадгод се у његовом присуству покреће неко питање општег карактера, рецимо, о хелији у организму, о инстинкту, он седи по страни, ћути и не слуша; изгледа сањалачки, разочаран, ништа га не интересује, све је гадно и ништавно, али чим проговорите о мужјацима и женкама, о томе, рецимо, да код паука женка после оплођења прождире мужјака — очи му засијају од радозналости, лице му се разведри, једном речју, човек се препороди. Све су његове мисли, макако племените, узвишене или безначајне, упућене увек у једном истом правцу — спаривању. Иде човек са њим улицом и среће, рецимо, магарца... „Реците ми, молим вас, — питаће он, — шта ће бити, ако се спаре магарац и камила?“ А његови снови! Да ли вам је причао своје снове? Ала је то сјајно! Час сања да га жене месецом, час да га зову у полицију и наређују да живи са гитаром...

Ђакон се грохотом насмеја; Самојленко се намршти и направи озбиљно лице, да би се уздржао од смеха, али му то не пође за руком, и закикота се.

— И уз то стално лаже! — рече он, бришући сузе. — Лаже, тако ми Бога!

Бакон је био велики весељак и смејао се због сваке ситнице до изнемоглости, док га слабине не заболе. Изгледало је да он воли друштво људи само зато, што они имају извесних смешних црта у карактеру и што им се могу надевати разна смешна имена. Самојљенка је он звао великим паучком, његовог посилног — патком, а био је необично задовољан, кад је фон-Корен Лајевском и Надежди Фјодоровној дао надимак „макаке“. Он је похлепно гледао у лица, слушао је нетремице, и видело се да му се очи пуне смехом, а лице се напреже у очекивању, да ће моћи дозволити себи да се грохотом насмеје.

— То је развратан и покварен тип, — настави зоолог, док му се ђакон, очекујући да дођу речи које ће изазвати смех, унесе у лице. — Тешко да човек још негде може наћи овакво ништавило. Физички је млитав, оронuo и стар, а интелигенција му је иста као и у неке дебеле пиљарице која по цео дан само ждере, пије, спава на перини и која за љубавника има свога кочијаша.

Бакон се опет насмеја.

— Немојте да се смејете, ђаконе, — рече фон-Корен; то је најзад глупо. Никада не бих обратио пажњу на то ништавило, — настави он, сачекавши да ђакон престане са кикотањем, — не бих се ни осврнуо на њега, да он није тако штетан и опасан. Његова се штетност пре свега састоји у

томе што он има успеха код жена, што може да изроди потомство, другим речима, да усрећи свет једним туцетом Лајевских, исто тако оронулих и покварених као што је сам. С друге стране, он је заразан у највећој мери. Говорио сам већ о картама и пиву. Још једно две-три године, и он ће освојити цело кавкаско приморје. Вама је познато, до колике мере гомила, нарочито њен средњи слој, има поверења у интелигенцију, универзитетску образованост, углађеност у опхођењу и леп стил. Ма шта учинио неваљало, сви мисле да је то лепо, да тако и мора бити, јер је интелигентан, либералан и универзитетски образован човек. Уз то он је фаталан, сувишан човек, неврастеничар, жртва свога времена, а то значи да може шта хоће. Он је добричина, срце-човек, гледа кроз прсте на људске мане; са њиме се може говорити, он је човек попустљив, помирљив, ненадувен, са њиме се може и нека чашица ракије попити, псовати и оговарати. Гомила која је увек наклоњена антропоморфизму у религији и у моралу, обожава овакве идоле који имају исте мане које и она. И сами видите колико њих може он да зарази! Уз то, није баш рђав глумац, а врло је искусан хохштаплер, па зна куда ветар дува. А узмите његова изврдавања и трикове, рецимо, у погледу цивилизације. Није ни омирисао цивилизацију, а међутим: „Јао, што нас је она унаказила! Колико завидим дивљацима, деци природе, која немају појма о цивилизацији!“ То треба разумети тако, молим вас, да је он некада, у прастара времена, целим својим бићем био одан цивилизацији, ширио је,

схватио до танчина, али она га је заморила, разочарала, преварила; он је, молим вас, Фауст, други Толстој... А Шопенхауер и Спенсер су за њега недорасли дечаци, које он очински тапше по раменима: како је, друже, Спенсеру? Спенсера он, дабогме, није читао, али тек како изгледа шармантан, кад са једва осетном, немарном иронијом каже за своју даму: — „Она је читала Спенсера!“ Па сви га слушају, а нико неће да схвати да тај хохштаплер не само што нема права да се тако изражава о Спенсеру, него није достојан ни да му ђон пољуби! Поткопавати цивилизацију, рушити ауторитете, завлачити се под туђ олтар, бацати се блатом, исмевати њих само зато да оправда и прикрије своје физичко и морално убоштво, све то може чинити само саможива, ружна и гнусна животиња.

— Не знам, Коља, шта ти то хоћеш од њега, — рече Самојленко, не гледајући више зоолога љутито већ помирљиво. — Он је човек као и ми сви. Дабогме, није ни он без мана, али стоји на нивоу савремених погледа, у служби је, користан је за отаџбину. Пре десет година служио је овде као агент један старчић, човек велике памети... Па ето шта је говорио...

— Море, стани, — прекиде га зоолог. — Ти кажеш: он је у служби. Али какав је он службеник? Зар су због тога, што се он једнога дана обрео овде, прилике постале боље, а чиновници исправнији, поштенији, уљуднији? Баш напротив, својим ауторитетом интелигентног и универзитетски образованог човека он је само санкционисао њи-

хов неморал. Он је на своме месту само двадесетог у месецу, кад прима плату, осталих пак дана само шљапка у собним ципелама по кући и труди се да изгледа као да чини руској влади велику услугу тиме, што живи на Кавказу. Не, Александре Давидићу, немој да га браниш. Ти ниси искрен од почетка до краја. Да си га заиста волео и да си га сматрао за ближњег, ти не би био равнодушан према његовим манама, не би му повлађивао, пре свега ради њега самог.

— Како то?

— Да га начиниш безопасним. Али пошто је он непоправим, њега човек може учинити безопасним само на један начин...

Фон-Корен превуче прстима око свога врата.

— Или га, рецимо, удавити... — додаде он.

— У интересу човечанства и ради њихове сопствене користи овакве људе треба уништавати. Свакако.

— Ама, шта ти то говориш, — промрмља Самојленко, дижући се и са чуђењем посматрајући мирно, хладно лице зоологово. — Та шта он то говори, ђаконе? Јеси ли при свести?

— Ја не инстистирам баш на смртној казни, — рече фон-Корен. — Ако је утврђено да је она штетна, измислите нешто друго. Ако се Лајевски не сме уништити, ви га онда изолујте, одузмите му личне особине, пошљите га на принудне радове...

— Па шта ти то све говориш? — ужасну се Самојленко. — Са бибером, са бибером! — викну он очајнички, приметивши да ђакон једе пуњене тиквице без бибера. — Ти, човек огромне памети,

шта ти то говориш? Нашег пријатеља, поносног, интелигентног човека послати на принудне радове!

— А ако је охол, и почне се бунити — оковати!

Самојљенко није више могао да изговори ни речи и само је мицао прстима; ђакон погледа у његово забезекуто и заиста смешно лице, па се засмеја.

— Нећемо више говорити о томе, — рече зоолог. — Упамти само једно, Александре Давидићу, да се некадање човечанство спасава од оваквих типова као што је Лајевски борбом за опстанак и одабирањем; сад је пак наша култура много попустила у борби и одабирању, па смо дужни сами побринути се да унишtimo оронуте и неспособне, иначе, ако се Лајевски намноже, и цивилизација ће пропасти, и човечанство ће се потпуно дегенерисати. Кривица ће бити до нас.

— Ако будемо вешали и давили људе, — рече Самојљенко, нека иде дођавола твоја цивилизација, нека враг носи човечанство! Дођавола! Слушај шта ћу ти рећи: ти си веома учен, човек велике памети и понос отаџбине, али су тебе Немци покварили. Да, Немци! Немци!

Самојљенко откад је отишао из Дерпта, где је студирао медицину, ретко је виђао Немце и није прочитао ниједну немачку књигу, али су све несреће у политици и у науци, по његовом мишљењу, долазиле од Немаца. Откуд му овакво мишљење, он ни сам не би могао рећи, али га се чврсто држао.

— Дабогме, Немци, — понови он још једанпут. — Хајдемо да пијемо чај.

Сва тројица су устали, па узевши шешире, изиђоше у башту и седоше ту у хладу бледуњавих јавора, крушака и кестенова. Зоолог и ђакон сели су на клупу крај сточића, док се Самојљенко сместио у плетену наслоњачу са широким, ниским наслоном. Посилни донесе чај, слатко и флашу сирупа.

Била је велика врућина, до тридесет степени у хладу. Врео ваздух као да је стајао, био је непомичан, а дугачка паучина, која се пружала са једног кестена до земље, висила је и није се мицала.

Ђакон је узео гитар који је увек био на земљи крај стола, наштимовао га, па запевао тихо танким гласићем: „Отроци богословци крај крчме стајаху“... али зачас умуче због запааре, обриса зној са чела, и погледа горе у плаво, вруће небо. Самојљенко задрема; од запааре, тишине и слатке поподневне сањивости, која га је брзо савладала, он малакса и као да је постао пијан; руке му се издужише, очи посташе мале, глава се изви према грудима. Раздраган до суза, он погледа у фон-Корена и ђакона па промрмља:

— Младо поколење... Научна звезда и црквена светиљка... Још ће ово алилуја у дугачкој мантији постати митрополит, па ћемо му, богати, и руку целивати... Нека... дај Боже!

Убрзо се зачу ркање. Фон-Корен и ђакон свршише са чајем, па изиђоше на улицу.

— Ви ћете опет на пристаниште да пецате рибу? — упита зоолог.

— Не, велика је врућина.

— Онда хајдмо мени. Спаковаћете ми неке ствари и нешто преписати. Уз то размислићемо, шта бисте могли да радите. Треба радити, ђаконе. Овако не ваља.

— Оно што кажете правично је и логично, — рече ђакон: — али се моја леност може оправдати околностима, у којима се налази мој садашњи живот. Ви и сами знате, да неодређеност положаја у знатној мери изазива код људи апатично стање. Да ли су ме овамо послали само за извесно време или за свагда, Бог ће га знати; живим овде у неизвесности, док ми ђаконовица животари код оца и чами. Сем тога, право да кажем, од врућине мозак ми се истопио.

— Све су то глупости, — рече зоолог. — Може се лепо и на врућину навићи, и без ђаконовице живети. Не вреди да се човек распусти. Треба се савладати.

V

Надежда Фјодоровна ишла је ујутру на купање; њу је са тестијом, бакарним лавором, чаршавима и сунђером пратила њена куварица Олга. У пристаништу су била укотвљена некаква два пароброда са прљавим и белим димњацима — по свој прилици стране теретне лађе. Неки мушкарци у белом оделу и белим ципелама ходали су по кеју и гласно викали на француском; са бродова су им нешто одговарали. У малој варошкој цркви живо су ударала звона.

— Данас је недеља! — са задовољством се сети Надежда Фјодоровна.

Она се осећала потпуно здрава и била је весела, празнично расположена. Обучена у нову комотну хаљину од грубе мушке свиле и са великим сламним шеширом на глави, чији су широки ободи били савијени изнад ушију, услед чега се чинило као да њено лице провирује из неке кутије, она је изгледала, по њеном мишљењу, врло лепо. Мислила је о томе да у целом граду постоји само једна млада, лепа, интелигентна жена, а то је баш она, и да само она уме да се обуче јевтино, шик и укусно. Ова хаљина, на пример, стаје свега двадесет и две рубље, а колико је, међутим, лепа. У целом граду само она од жена може да се не коме допадне, док мушкараца има много, па они хтели не хтели морају завидети Лајевском.

Њој је било мило што је Лајевски у последње време постао према њој хладан, резервисано-љубазан, а понекипут чак дрзак и груб; на све његове испаде или презриве, хладне, чудновате и неразумљиве погледе она би раније одговорила плачем, прекорима и претњама да ће га напустити или да ће се уморити глађу, сада је пак, место одговора, само црвенела, молећиво гледала у њега и била задовољна што је он не милује. Да ју је грдио или претио, било би јој боље и пријатније, јер је осећала да се много огрешила о њега. Њој се чинило да је крива зато, што се пре свега није слагала са његовим сањаријама о радном животу, ради чега је он напустио Петроград и дошао овамо на Кавказ, и била је убеђена да се он баш

зато у последње време љутио на њу. Кад је путовала на Кавказ, чинило јој се, да ће још првог дана по доласку наћи ту неки миран кутак на обали, пријатну баштицу са много хлада, птица и патака, где ће моћи да сади цвеће и поврће, да гаји патке и кокошке, да прима у посету суседе, да лечи сиромашне сељаке и да им даје књиге; показало се, међутим, да је Кавказ сав од голих планина, шума, огромних долина, где је потребно дуго тражити, трчкарати, градити и да нема ту ни речи о макаквим суседима, и да је ту велика врућина, па да могу и да опљачкају. Лајевском се није журило да купује парче земљишта; она је била тиме задовољна, и обоје као да су се прећутно договорили да никад не помињу радни живот. Он ћути, мислила је она, а то значи да се љути на њу што и она ћути.

Затим, она је без његовог знања за ове две године узела у трговини Ачмијанова разних ситница за једно триста рубаља. Узимала је помало — час тканине, час свилу, час кишобран, па се неприметно и створио тај дуг.

— Још данас казаћу му то... — одлучи она, али одмах схвати да не би било згодно — с обзиром на садашње расположење Лајевског — да помиње неке дугове.

Треће, она је већ двапут, док Лајевски није био код куће, примила код себе Кириљина, старешину кварта: једанпут ујутру, кад је Лајевски отишао на купање, а другипут у поноћ, кад се он картао. Сетивши се тога, она јако поцрвене и погледа куварицу, као да се бојала да ова не про-

чита њене мисли. Дугачки, невероватно врели, досадни дани, дивне заносне вечери, запарне ноћи и цео тај живот, кад од јутра до мрака не знаш на што ћеш утуцати непотребно време, наметљиве мисли о томе да је она најлепша млада жена у граду и да њена младост вене узалуд, најзад и сам Лајевски, човек честит, идејан, али једнолик, који стално шљапка у собним ципелама, гризе нокте и досађује својим сценама, — све то учини да је мало обузму љубавне жеље, те је она, као луда, по цео дан и целу ноћ мислила само о једном те истом. У самом свом дисању, у погледима, у боји гласа и у начину кретања она је осећала само чежњу; хука таласа говорила јој је да треба волети, вечерњи сутон — то исто, планине — такође... А кад јој се Кириљин почео удварати, она није имала снаге, па није ни хтела да се опире, и дала му се...

Сад су је страни бродови и људи у белом потсетили — ни сама није знала зашто — на огромну салу; заједно са француским језиком заузјаше јој у ушима и звуци валцера, а груди јој се надимаху од безразложне радости. Њу обузе жеља да игра и да говори француски.

Размишљајући, она је сва радосна увидела да у њеном неверству нема ничега страшног. У томе неверству душа јој није учествовала; она и даље воли Лајевског, а то се види и по томе што је љубоморна на њега, што јој је жао и досадно, кад није код куће. Што се тиче Кириљина, он се није показао најбоље, истина, леп је, али доста прост, са њиме је све свршено и више неће ништа бити.

Било па прошло, никога се то не тиче, а ако Лајевски нешто наљуши, неће веровати.

На обали се налазило купатило само за женске, мушкарци су се купали у отвореном мору. Ушавши у купатило, Надежда Фјодоровна затече тамо старију даму, Марију Константиновну Битјугову, жену чиновника, и њену петнаестогодишњу ћерку Каћу, гимназисткињу; обе су седеле на клупи и свлачиле се. Марија Константиновна била је добра, патетична и деликатна жена, која је изговарала речи отегнуто и са патосом. До своје тридесет друге године била је гувернанта, а затим се удала за чиновника Битјугова, омањег, ћелавог човека, са косом спуштеном на следеће очи и врло мирног. Још и сада она је заљубљена у њега, била је љубоморна, црвенела кад би неко изговорио реч „љубав“ и свима је причала да је веома срећна.

— Драга моја! — рече она патетично, спазивши Надежду Фјодоровну и придајући своје лицу израз, који су сви њени познаници звали слатким од бадема. — Душо моја, баш ми је мило, што сте дошли! Купаћемо се заједно — то је дивно! Олга брзо скиде са себе хаљину и кошуљу и поче да свлачи своју госпођу.

— Данас није толика врућина као јуче, зар не? — рече Надежда Фјодоровна, грчећи се од грубих додира голе куварице. — Јуче умало што нисам умрла од запаре.

— Па да, драга моја! И ја умало што нисам пропала од врућине. Хоћете ли веровати, купала сам се јуче трипут... замислите, душо, трипут! Чак се и Никодим Александрић забринуо.

„Зар може још неко да буде тако ружан?“ — помисли Надежда Фјодоровна, погледавши у Олгу и чиновницу; затим баци поглед на Каћу и помисли: „девојче није баш рђаво скројено“. — Ваш Никодим Александрић врло, врло је симпатичан човек. — Ја сам просто заљубљена у њега.

— Ха-ха-ха! — насмеја се усиљено Марија Константиновна. — То је дивно!

Скинувши хаљине, Надежда Фјодоровна осети жељу да лети. И њој се учини да треба само да замахне рукама, па да полети увис. Пошто се скиде, она примети да Олга са одвратношћу посматра њено бело тело. Олга, млада жена кадровца, живела је у законитом браку са својим мужем, па је сматрала себе за бољу и моралнију од ње. Надежда Фјодоровна исто тако је осећала да Марија Константиновна и Каћа немају према њој дужно поштовање и од ње се боје. То јој је било непријатно и да би им бацила мало прашине у очи, рече:

— Код нас у Петрограду сада је у највећем јеку живот по летњиковцима. Ја и мој муж имамо толико познаника! Требало би отићи да се видимо.

— Ваш супруг је, мислим инжењер? — неодлучно упита Марија Константиновна.

— Ја говорим о Лајевском. Он има велики круг познаника. Али, нажалост, његова мати, охота племићка, ограничена жена...

Надежда Фјодоровна не доврши, па скочи у воду; после ње уђоше у воду Марија Константиновна и Каћа.

— Наш отмен свет је препун предрасуда, — настави Надежда Фјодоровна: — па се не живи баш тако лако, како то изгледа.

Марија Константиновна, која је радила као гувернанта, по аристократским породицама, па се разумевала у томе шта је то отмено друштво, рече:

— Па да! Хоћете ли веровати, драга, да се код Гаратинских и о доручку и о ручку захтевала нарочита тоалета, па сам, уз плату, као да сам глумица, добијала још и нарочити додатак за тоалету.

Она је стајала између Надежде Фјодоровне и Каће, као да је штитила своју ћерку од оне воде у којој се купала Надежда Фјодоровна. Кроз отворена врата, којима се излазило у море, видело се да је неко пливао једно сто корака од купатила.

— Мама, то је наш Косћа, — рече Каћа.

— Јао, јао! — уплаши се Марија Константиновна. — Еј, Косћа, — викну она: — врати се! Косћа, врати се!

Косћа, дечак од својих четрнаест година, да се покаже јунак пред мајком и сестром, зарони и отплива још даље, али се замори и пожуре на траг, и по његовом озбиљном, напрегнутом лицу видело се да он и сам не верује у своју снагу.

— Мука је са овим деранима, драга моја! — рече Марија Константиновна, умирујући се. Сваки час могу себи скрхати врат. Врло је пријатно, али у исто време врло је и тешко, драга моја, бити мајка. Свега се човек боји.

Надежда Фјодоровна стави свој сламни шешир на главу и заплива у отворено море. Отпливала је једно четири метра, па окрете полеђушке. Видела је море до хоризонта, лађе, људе на обали, варош, и све ју је то заједно са запаром и провидним, нежним таласима дражило и говорило да треба живети, живети... Поред ње брзо, снажно секући таласе, пролети једрилица; мушкарац, који је седео за крмилом, гледао је у њу, и беше јој пријатно, што је посматрају...

Окупавши се, даме су се обукле, па пођоше заједно.

— Сваки други дан хвата ме грозница, а никак не мршавим, — говорила је Надежда Фјодоровна, лижући своје од купатила слане усне и одговарајући осмехом на поздраве познаника. — Била сам одувек пуначка, а сад сам се још више, чини ми се, угојила.

— То зависи, драга моја, од склоности. Ако неко није склон гојењу, као, рецимо, ја, ту никаква храна не помаже. Него ви сте, драга моја, искварили свој шешир.

— Ако, осушиће се.

Надежда Фјодоровна опет опазиле људе у белом, који су шетали дуж кеја и разговарали француски; и однекуд код ње у грудима опет се појави радост и она се као у магли сети неке велике сале, у којој је некада играла или коју је можда видела у сну. И нешто јој је, у самој дубини њене душе, нејасно и потмуло шапутало, да је она ситна, проста, рђава и безначајна жена...

Марија Константиновна стаде код своје капије и позва је да сврати код њих.

— Свратите, драга моја! — рече она молећивим гласом и истовремено погледа Надежду Фјодоровну некако тужно, надајући се да ће она одбити позив и да неће свратити.

— Врло радо, — пристаде Надежда Фјодоровна. — Ви знате како ја волим да дођем код вас.

И она уђе у кућу. Марија Константиновна је понуди да седне, послужи кафом и милхбротом, па јој затим показа фотографије својих некадашњих питомица — госпођица Гаратинских, које су се већ удале, показа јој и Каћине и Косћине испитне оцене; оне су биле врло добре, а да би оцене испале још боље, она уздахнувши, пожали се, како је сада врло тешко учити гимназију... Дворица је гошћу и у исто време сажаљевала је и патила од помисли да Надежда Фјодоровна својим присуством може штетно утицати на Косћин и Каћин морал, па је била задовољна, што Никодим Александрић није био код куће. Пошто сви мушкарци, по њеном мишљењу, воле „овакве“, Надежда Фјодоровна би могла штетно утицати и на Никодима Александрића.

Разговарајући са гошћом, Марија Константиновна ни за тренутак није заборавила да ће вечерас бити излет и да је фон-Корен нарочито инсистирао да се о томе не каже макамама, тј. Лајевском и Надежди Фјодоровној, али је она некако нехотице рекла то, па, сва поцрвеневши и збуњена, додала:

— Надам се да ћете и ви доћи.

VI

Било је решено да се иде на седам километара од вароши путем на југ, да се стане код крчме на путу где се сливају две речице — Црна и Жута, и да се ту кува рибља чорба. Кренули су нешто после пет сати поподне. Испред свих, у чезама, возили су се Самојљенко и Лајевски, иза њих у кочијама, са запрегом од три коња, ишли су Марија Константиновна, Надежда Фјодоровна, Каћа и Косћа; код њих се налазила корпа са намирницама и посуђем. У даљим колима седели су пристав Кириљин и млади Ачмијанов, син баш оног трговца Ачмијанова, коме је Надежда Фјодоровна дуговала триста рубаља; према њима, на клупици, згрчен и повијених ногу, седео је Никодим Александровић, омањи, врло уредан човек, са косом зачешљаном на слепим очима. Позади свију возили су се фон-Корен и Ђакон; између Ђаконових ногу стајала је корпа са рибом.

— Држ десно! — викао је из свег грла Самојљенко, кад би на путу срили каква кола или Абхасца на магарцу.

— Кроз две године, кад будем имао потребна материјална средства и људе, поћи ћу у експедицију, — говорио је фон-Корен Ђакону. — Ићи ћу обалом од Владивостока до Берингова залива, а даље од мореуза до ушћа Јенисеја. Израдићемо карту, проучићемо флору и фауну и темељно се позабавити геологијом, антрополошким и етнографским истраживањима. Од вас зависи, хоћете ли поћи са мном или не.

— То је немогуће, — рече ђакон.

— А зашто?

— Нисам слободан човек, ожењен сам.

— Баконовица ће вас пустити. Ми ћемо је обезбедити. Било би још боље, кад бисте успели наговорити је да оде у име заједничког благостања у калуђерице; то би дало и вама могућности да се закалуђерите и да пођете у експедицију као јеромонах. Могу да вам све то удесим.

Ђакон је ћутао.

— Знате ли добро ваше богословске науке? — упита зоолог.

— Не баш најбоље.

— Хм. Не могу да вам помогнем у том погледу, јер и сам слабо познајем богословље. Дајте ми списак књига које су вам потребне, па ћу вам их послати из Петрограда. Треба да прочитате још белешке духовних путописаца; међу њима има неколико, који су били врло добри етнологзи и познаваоци источних дијалеката. Кад се упознате са њиховим методама, лакше ће вам бити да приступите послу. А док нема књига, не губите време узалуд, него долазите к мени, па ћемо научити како се рукује компасом, учићемо метеорологију. Све је то врло потребно.

— Све је то лепо... — промрмља ђакон и насмеја се. — Молио сам за неку парохију у централној Русији, и мој ујак, протојереј, обећао ми је да ће порадити на томе. Ако кренем са вама, испашће да сам га узалуд узнемиравао.

— Ја не разумем то ваше оклевање. Ако останете обичан ђакон који је само о празницима ду-

жан да служи, а у остале дане да се одмара од послова, ви ћете и после десет година остати исти онакав какав сте и сада, само ће вам порасте бркови и брада; међутим, кад се вратите са експедиције, за тих десет година ви ћете постати други човек, свесни да сте нешто урадили.

Из женских кочија зачуше се узвици страха и усхићења. Кочије су ишле путем који је био пресечен дуж потпуно вертикалне, стеновите обале, па се свима чинило да се возе полицом, причвршћеном о високи зид и да се кочије могу сваког тренутка стрпоштати у провалију. С десне стране пружало се море, с леве је била неједнака, мрка стена са црним пегима, црвеним жилама и коровом који се пузао уза зид; одозго пак, нагнувши се, као са страхом и радозналошћу, гледали су доле кудрави борови. Неколико тренутака доцније ето опет вриске и смеха: морало се проћи испод напред избаченог огромног камена.

— Не разумем, кога ђавола ја идем са вама, — рече Лајевски. — Баш је глупо и ружно! Ја треба да путујем на север, да бежим, да се спасавам, међутим, и сам не знам зашто, идем са вама на овај будаласти излет.

— Погледај само, какав је изглед! — рече му Самојленко, кад су кола скренула у лево, па се показала долина Жуте речице, а и сама се речица сијала — онако жута, мутна, луда...

— Ништа ја у томе, Саша, не видим лепог, — одговори Лајевски. — Ко се стално усхићује природом — тај показује да има врло мало маште. У поређењу са оним што ми може дати уобразиља,

сви су ови потоци и стене — ђубре, и ништа више.

Кола су већ ишла обалом речице. Високе, брдовите обале полако су се приближавале једна другој, долина је постајала све ужа, па се даље претварала, на изглед, у клисуру; стеновито брдо, које су они обилазили, природа је направила од огромних стена, које су једна другу притискивале тако грозно и страшно да је Самојљенко, кад год би их погледао, увек и нехотице стењао. Мрко а лепо брдо на неким местима било је испресецао пукотинама и кланцима, из којих је избијала влага и који су пролазницима изгледали тајанствени. Кроз кланце су се виделе две планине, мрке, ружичасте, љубичасте, суре или обасјане јаком светлошћу. При пролазу поред кланаца понеки пут би се чуло да однекуд са висине пада вода и удара по камењу.

— Проклете планине, — уздахну Лајевски: — како су ми оне додијале!

На месту, где се Црна река уливала у Жуту, па црна вода, налик на мастило, прљала жуту и борила се са њоме, мало постранце од пута, налазила се крчма Татарина Кербалаја, са руском заставом на крову и фирмом, исписаном кредом: „Пријатна крчма“; око ње је била мала баштица, ограђена оградом од прућа, где су стајали столони и клупе, а украј једног бодљикавог шибљака уздизао се један једини леп и мрк чемпрес.

Кербалај, омањи, живахни Татарин, у плавој кошуљи и белој кецељи, стајао је на путу и држећи руке на трбуху понизно се клањао у правцу кола;

кад би се насмешио, видели су му се бели, сјајни зуби.

— Здраво, Кербалајко! — довикну му Самојљенко. — Ми ћемо се одвести још мало даље, а ти донеси тамо самовар и столице! Брзо!

Кербалај је климао својом ошишаном главом и нешто мрмљао; само су они који су седели у последњим колима могли да разаберу: „има пастрмака, ваше превасходство“.

— Вуци и то, вуци, — рече му фон-Корен.

На једно пет стотина корака од крчме кола су стала. Самојљенко нађе једну пољаницу са разбацим камењем, згодним за седење, и са дрветом, кога је оборила бура, са ишчупаним кудравим корењем и са исушеним жутим иглама; ту је преко речице био пребачен доста трошан мост од старе бала, а на другој обали, баш прекопута, на четири невисока дирека стајала је мала шупа, кош за кукуруз, која је личила на ону кућицу из бајке, што је стајала на кокошињим ножицама; од њених врата наниже спуштале су се степенице.

Први утисак код свију био је тај да се они никада неће извући одавде. Са свих страна, ма где бацио поглед, гомилале су се и висиле планине, а с оне стране, где су били крчма и мрки чемпрес, брзо се спуштао сутон, па се због тога чинило да узана, искривљена долина Црне реке постаје све ужа, а брда — све виша. Чуло се како хучи вода, а зрикавци неуморно зричу.

— Дивота! — рече Марија Константиновна, дубоко уздишући од усхићења. — Децо, гледајте, како је лепо! Каква тишина!

— Заиста је лепо, — сложи се са њоме Лајевски, коме се свиђала околина и који је наједном постао сетан, кад погледа на небо, а затим на плавкаст дим који се дизао из димњака крчме. — Збиља је лепо, — понови он.

— Иване Андреићу, опишите овај изглед! — рече раздрагано Марија Константиновна.

— А зашто? — упита Лајевски. — Утисци су бољи од сваког описивања. Изобиља боја и звукова које човек добија од природе преко утисака, писци претстављају тако одвратно да се после ништа не може препознати.

— Зар тако? — хладно упита фон-Корен, бирајући себи највећи камен крај воде и трудећи се да се на њега попне и седне. — Је ли тако? — понови он, гледајући Лајевском право у очи. — А Ромео и Јулија? А например Украјинска ноћ од Пушкина? Па природа сама мора да дође и да се дубоко поклони.

— Можда... — сложи се Лајевски, кога је мрзело да мисли и да се препире. — Уосталом, — рече он после мале паузе: — шта су у ствари Ромео и Јулија? Лепа, поетична света љубав — то су руже које хоће да прикрију трулеж. Ромео је иста таква животиња као и сви.

— Ма о чему са вама говорио, све се своди на... Фон-Корен погледа у Каћу, па не доврши.

— Нашта сводим? — упита Лајевски.

— Вама, рецимо, кажеш: „Како је леп грозд!“ а ви: „да, али колико је он ружан, кад га жваћу и варе у стомаку“. Нашто то говорити? То није ново и... уопште то је чудна навика.

Лајевски је знао да га фон-Корен не воли и зато га се плашио, а у његовом присуству осећао се тако, као да је свима било тесно и као да му је неко стајао иза леђа. Он ништа не одговори, оде у страну и зажали што је пошао на излет.

— Господо, изволите по суварке за ватру, — нареди Самојљенко.

Сви се разиђоше на разне стране, а на пољаници су остали само Кириљин, Ачмијанов и Никодим Александрић. Кербалај донесе столице, простре на земљу ћилим и стави неколико флаша вина. Пристав Кириљин, висок, развијен мушкарац, који је — ма како било време — увек поврх блузе носио шињел, својом охолом појавом, достојанственим ходом и ниским, нешто промуклим гласом, потсећао је на млађе провинциске градоначалнике. Лице му је било сетно и сањиво, као да су га тек пробудили против његове воље.

— Шта си ти то, стоко, донео? — упита он Кербалаја, полако изговарајући сваку реч. — Ја сам ти наредио да донесеш вино „кварели“, а шта си ти, татарска њушко, донео? Је ли?

— Па ми имамо много и свога вина, Јегоре Алексеићу, — рече плашљиво и љубазно Никодим Александрић.

— Шта? Хоћу да буде ту и моје вино. Ја сам учесник у излету, па имам, надам се, потпуно право да унесем и свој део. Дабогме! Донеси десет флаша „кварелског“.

— Па зашто толико? — зачуди се Никодим Александрић, коме је било познато да Кириљин нема новаца.

— Двадесет флаша! Тридесет! — довикну Кириљин.

— Ништа, нека га, — дошапну Ачмијанов Никодиму Александрићу, — ја плаћам.

Надежда Фјодоровна била је весела и враголасто расположена. Њу обузе жеља да скаче, да се смеје, да виче, да задиркује, да кокетира. У својој јевтиној цицаној хаљини са плавим шарама, у црвеним ципелицама и са оним истим сламним шеширом на глави, сама себи је изгледала мала, скромна, лака и ваздушаста као лептир. Она претрча преко слабог мостића и погледа за тренутак у воду да је ухвати вртоглавица, узвикну и смејући се потрча на ону страну где је био кош; њој се чинило да јој се диве сви мушкарци, па чак и Кербалај. А кад се у сутону који се брзо спуштао почело стапати у једну масу дрвеће са брдима, коњи са кочијама, док се на прозорима крчме појави светлост, она се стазом која вијуга између камења и бодљикавог цбуња попе уз брдо и седе на камен. Доле је већ горела ватра. Крај ватре са засуканим рукавима мувао се ђакон, а његова дугачка црна сенка се као полупречник кретала око ње; он је бацао суварке на ватру и кашиком, учвршћеном за дугачак штап, мешао јело у лонцу. Самојљенко, црвена лица, трчкарао је око ватре и драо се, као да је код куће у кујни:

— Па где је со, господо? Да нисте заборавили? Та шта ви то сви седите као нека господа, а ја треба да трчим на све стране?

На обореном стаблу седели су један до другог Лајевски и Никодим Александрић и замишљено

посматрали ватру. Марија Константиновна, Каћа и Косћа вадили су из корпи шоље за чај и тањире. Фон-Корен, скрштених руку, стајао је крај воде, ставивши једну ногу на камен, размишљајући о нечему. Црвени колотови од ватре, заједно са сенкама, пружали су се по земљи око људских прилика, дрхтали на планинама, дрвећу, мосту, кошу; на другој страни стрма, излокана обала била је сва осветљена, треперила је и огледала се у речици, а брза, немирна струја кидала је на делове њен отсјај у води.

Ђакон пође по рибу коју је на обали чистио и прао Кербалај, али се на пола пута заустави и погледа унаоколо.

— „Боже мој, како је дивно! — помисли он. — Људи, камење, ватра, сутон, наказно дрвеће и ништа више, али колико је лепо!“

На другој обали крај коша појавише се неки непознати људи. Услед тога што је светлост треперила и што је дим од ватре ишао на ону страну, било је тешко разабрати све те људе одједном — могли су се запазити тек поједини делови тела — час шубара на глави и седа брада, час плава кошуља, час неки дроњци од рамена до колена и нож иза појаса, час младо црнпурасто лице са црним обрвама, тако густим и оштрим, да је изгледало да су оне превучене угљем. Петорица од њих поседали су у круг по земљи, а остала петорица отишли су у кош. Један је стајао на вратима, окренут леђима ватри, и прекрстивши руке позади почео је нешто, по свој прилици веома занимљиво, да прича, јер кад је Самојљенко дошао

суварака и кад је ватра бацајући варнице планула и јако осветлила кош, видело се како кроз врата гледају два лица, мирна, са изразом дубоке пажње и како су се они, што су седели у кругу, окренули и почели да слушају причу. Мало затим они, што су седели у кругу, почеше тихо да певају неку мелодичну песму, налик на оне што се певају у цркви за време великог поста... Слушајући их, Ђакон је замишљао, шта ли ће са њиме бити кроз десет година, по повратку из експедиције: он је млад јеромонах-мисионар, писац од имена и сјајне прошлости; посвећују га за архимандрита, доцније за владику; он служи службу у саборној цркви: са златном митром на глави, са панагијом на прсима, пење се на амвон и благосиљајући народ чирацима са две и три свеће свечано изговара: „Призри с небесе, Боже, и вижд и посјети виноград сеј, јего же насади десница Твоја!“ А деца анђелским гласићима одговарају му певајући „Свјати Боже“...

— Ђаконе, па где је риба? — зачу се Самојљенков глас.

Вративши се ватри, Ђакон замисли како једног врелог јулског дана прашињавим путем иде ли-тија: напред сељаци носе црквене заставе, а жене и девојке иконе, иза њих иду дечаци-певачи и црквењак подвезаних образа и са сламом у коси, затим редом он, Ђакон, иза њега поп са сковијом на глави и крстом, а позади дижу прашину многобројни сељаци, жене, малишани; у гомили се налази и попадија и Ђаконовица у марамама. Певају певачи, деца се деру, пућпуричу препелице, шева

пева на сав глас... На једном месту зауставише се и пошкропише светом водом стадо... Кренули су даље и клечећи молили Бога за кишу... Затим је закуска, па разговори...

— „Па и то је добро“... — помисли Ђакон.

VII

Кириљин и Ачмијанов пели су се стазицом уз брдо. Ачмијанов је заостао и стао, а Кириљин приђе Надежди Фјодоровној.

— Добро вече! — рече он, поздрављајући је војнички.

— Добро вече.

— Дакле, — рече Кириљин, гледајући у небо и размишљајући.

— Шта значи то „дакле“? — Упита Надежда Фјодоровна после извесног ћутања, примећујући како их Ачмијанов обоје посматра.

— Дакле, наша је љубав, — лагано одговори официр: — увенула, пре него што је, такорећи, успела да се расцвета. Како треба то да схватим? Да ли је то нека врста кокетерије са ваше стране, или ме сматрате за мангупа, са којим се може по-ступати како се хоће?

— То је била погрешка! Оставите ме на миру! — рече оштро Надежда Фјодоровна, посматрајући га у ово красно, дивно вече са страхом и питајући се у недоумици: „Зар је заиста постојао тренутак, кад јој се тај човек свиђао и био близак?“

— А тако? — рече Кириљин; извесно време он је стајао ћутке, размишљао и затим рече: — Па

добро! Чекаћемо док се ви не расположите, а засада будите уверени да сам поштен човек и да никоме нећу дозволити да у то сумња. Са мнош не сме играти. Adieu!

Он је поздрави војнички и пође у страну, крчећи себи пут кроз цбуње. Мало доцније приђе јој неодлучно Ачмијанов.

— Данас је баш лепо вече! — рече он са једва приметним јерменским нагласком.

Он је био леп човек, носио се по моди, понашао се једноставно, као васпитан младић, али га Надежда Фјодоровна није трпела због тога, што је његовом оцу била дужна пет стотина рубаља; било јој је непријатно такође и то, што су на излет позвали и једног трговчића, као и што јој је он пришао баш овог вечера, кад је њој у души било тако ведро.

— Уопште се може рећи да је излет испао врло добро, — рече он после кратког ћутања.

— Да, — сложи се она с њиме, и као да се баш овог тренутка сетила свога дуга, рече немарно: — Јест, реците онима у вашем дућану да ће ових дана Иван Андреић навратити, да ће платити оних триста... или не знам колико још тамо...

— Ја бих дао још триста, само да не помињете сваког дана тај дуг. Нашто та проза?

Надежда Фјодоровна се насмеши; њој паде на ум смешна мисао да она, кад би била мање морална и кад би само зажелела, могла би за трен ока да се курталише тог дуга. Само да заврти, рецимо, мозак овом младом и лепом клипану! Како би то у ствари било смешно, ружно, глупо! И њу

обузе жеља да га залуди, опљачка, најури, па затим да види шта ће од свега тоги бити.

— Допустите да вам дам један савет, — рече Ачмијанов одлучно. — Молим вас, чувајте се Кириљина. Он свуда прича за вас гадне ствари.

— Баш ме не интересује шта све о мени причају разне будале, — рече хладно Надежда Фјодоровна, — и њу обузе немир, а смешна мисао да се поигра са младим лепотаном Ачмијановим изгуби за њу сваку драж.

— Треба да сиђемо доле, — рече она. — Зову нас.

Доле је већ била готова рибља чорба. Њу су делили по тањирима и јели тако свечано, као што то обично бива само на излетима; и сви су налазили да је рибља чорба врло укусна и да код куће никад нису јели слично укусно јело. Као што то обично бива на свима излетима, губећи се у гомили сервијета, завежљаја, непотребне масне хартије коју ветар носи с места на место, нико није знао, чија је то чаша а чији хлеб, просипали су вино на ћилим и себи на одело, просипали со, а унаоколо је већ био мрак и ватра више није горела тако јако и све их је мрзело да устају и да domeћу суварке. Сви су пили вино, па су и Косћи и Каћи дали по једно пола чаше. Надежда Фјодоровна испила је једну чашу, затим другу, алкохол јој је ударио у главу и она заборави на Кириљина.

— Диван излет, сјајно вече, — рече Лајевски, расположен од вина: — ипак ја бих више од свега волео добру зиму. „Снежни прах сија се на његовој дабровој јаци“.

— Свако има свој укус, — примети фон-Корен. Лајевски осети недагодност: у леђа му је била врелина од ватре, а у груди и лице — мржња фон-Коренова; та мржња поштеног, паметног човека, чији је узрок по свој прилици био озбиљан, понижавала га је и одузимала снагу, те он, немоћан да јој се одупре, рече молећивим гласом:

— Обожавам природу и жалим што нисам природњак. Ја вам завидим.

— Ја пак и не жалим, и не завидим, — рече Надежда Фјодоровна. — Уопште ја не схватам, како је то могуће да се човек озбиљно интересује за разне бубице и мољце, док народ пати.

Лајевски је био истог мишљења. Он је био потпуна незналица у природним наукама и зато се никада није могао сложити са важним тоном и ученим, дубокомисленим изгледом људи, који проучавају мравље брчиће или бубашвабине ножице и њега би увек љутило кад се ови људи, на подлози тих брчића, ножица или некакве протоплазме (он ју је однекуд замишљао у облику остриге), труде да решавају проблеме о пореклу и животу човека. Али у речима Надежде Фјодоровне он осети лаж и њој само за инат рече:

— Ствар није у мољцима, већ у закључцима.

VIII

Доцкан, око једанаест сати, почели су седати у кочије да иду кући. Сви су већ поседали, само није било Надежде Фјодоровне и Ачмијанова, који

су се с оне стране реке уз кикот утркивали, ко ће кога пре да стигне.

— Пожурите, господо, — довикну им Самојљенко.

— Не би требало дамама давати вино, — рече тихо фон-Корен.

Лајевски, уморан од излета, мржње фон-Коренове и својих мисли, пође Надежди Фјодоровној у сусрет, а кад је она, расположена и весела, осећајући се лака као перце, задувана и смејући се, зграбила га за обе руке, а главу му ставила на груди, он устукну корак уназад, па рече оштро:

— Ти се понашаш као... кокота.

Испало је то врло грубо, тако да је чак осећао и сажалење према њој. На његовом љутитом, уморном лицу, она прочита мржњу, сажалење, кајање, и наједном клону духом. Она схвати да је претерала, да се понаша исувише слободно, и ожалошћена, осећајући да је неспретна, дебела, проста и пијана, седе у прва празна кола заједно са Ачмијановим. Лајевски седе са Кириљином, зоолог са Самојљенком, ђакон са дамама, па поворка крете.

— Ето, какве су они макаке, — отпоче фон-Корен, умотавајући се у огртач и затварајући очи. — Чуо си како она не би смела да се бави бубицама и мољцима, док се народ мучи. Тако суде о нама, природњацима, све макаке. То ти је племе робова, лукаво, кроз десет поколења заплашено батинама и песницом; оно дрхти, умиљава се и кади тамњаном само пред силом, али ако пустиш једну макаку у некакав слободан предео, где нема

неког ко би је дохватио за јаку, тамо ће она тек да проради и да покаже право лице. Погледај како је дрска на сликарским изложбама, у музејима, позориштима, или кад расправља о науци: она се накомстреша, пропиње, псује, критикује... Баш критикује — што је навика робова. Пази само: људе слободних професија грде чешће, него лопуже — а то је стога што се три четвртине друштва састоји од робова, од истих макака. И никад неће да се деси да ти један роб пружи руку, па да ти се искрено захвали за твој рад.

— Не разумем, шта би ти хтео, — рече Самојленко, зевајући. — Једна женица једноставно је хтела с тобом да разговара о нечем паметном, а ти си већ почео неке закључке да изводиш. Ти си љут на њега због нечега, па поред њега и на њу. Међутим, она је дивна женица.

— Стани, богати. Она је обична метреса, покварена и проста. Чуј, Александре Давидићу, кад ти срећеш обичну жену која не живи са мужем, ништа не ради, већ само хи-хи-хи те ха-ха-ха-ха, ти ћеш јој рећи: иди да радиш. Зашто ли се у овом случају снебиваш и плашиш да кажеш истину? Да није само зато, што Надежда Фјодоровна није метреса некаквог матроза већ чиновника?

— Па шта да радим са њом? — наљути се Самојленко. — Нећу, ваљда, да је бијем?

— Не треба повлађивати пороцима. Ми судимо пороке само иза леђа, а то личи на шипак у цепу. Ја сам зоолог или социолог, што је једно исто, а ти си лекар; друштво има поверења у нас; дужност нам је да му скрећемо пажњу на огромну

штету коју ће оно и будућа поколења имати, ако буду постојале жене као што је ова Надежда Ивановна.

— Фјодоровна, — поправи га Самојленко. — А шта треба да ради друштво?

— Друштво? То је његова ствар. По моме мишљењу, једини прави и сигуран начин јесте насиље. *Manu militari* треба је вратити мужу, а ако је муж не прими, треба је послати на робију или у некакав дом за посрнуле.

— Уф! — Уздахну Самојленко; он је ћутао извесно време, па упита тихо: — Ономад си говорио да људе, као што је Лајевски, треба уништавати... Реци ми, кад би... рецимо, држава или друштво дали теби налог да га уништиш, да ли би ти... пристао?

— Ни рука ми не би задрхтала.

IX

Пошто су стигли кући, Лајевски и Надежда Фјодоровна уђоше у своје празне, запарне и досадне одаје. Обоје су ћутали. Лајевски упали свећу, а Надежда Фјодоровна седе, па не скидајући мантил и шешир, погледа га тужно и молећиво.

Он је разумео да она очекује од њега објашњење; али би било досадно, објашњавати бесмислено и заморно, и на души је био терет зато, што се он није савладао и рекао јој грубе речи. Случајно он напица у своме цепу писмо које је спремао сваког дана да јој прочита, па помисли да ће то писмо,

ако јој га сада покаже, скренути њењу пажњу на другу страну.

„Време је да пречистимо односе, — помисли он, — Показаћу јој, па куд пукло, да пукло.“

Он извади писмо и пружи јој га.

— Прочитај. Оно се тебе тиче.

Рекавши то, он пође у свој кабинет и леже у по-мрчини на диван, не метнувши јастук под главу. Надежда Фјодоровна прочита писмо, па јој се учини да се плафон срушио, а зидови сасвим приближили. Постало је наједном тесно, мрачно и страшно. Она се брзо прекрсти трипут, па про-мрмља:

— Бог да му душу прости...

Па се заплака.

— Вања, — позва она. — Иване Андрићу!

Одговора није било. Мислећи да је Лајевски већ ушао и да стоји крај ње иза столице, она је зајецала као дете, говорећи:

— Што ми ниси казао раније да је он умро? Ја не би ишла на излет, те се не би смејала онако грозно... Мушкарци су ми говорили којекакве глупости. Баш је грех, баш грех! Спаси ме, Вања, спаси ме... Полудела сам... Пропала...

Лајевски је чуо њено јецање. Њему је било врло тешко, и срце му је јако лупало. Потштен, он се диже, застаде наред себе, напипа у мраку фо-тељу крај стола, па седе.

— „Ово је тамница, — помисли он. — Треба отићи... Ја више не могу“...

Да иде да се карта — било је већ доцкан, ка-фана није било у граду. Он опет леже и запуши

уши да не чује јецање, кад се наједном сети, да би могао отићи Самојљенку. Да не пролази поред Надежде Фјодоровне, он кроз прозор скочи у ба-штицу, прескочи ограду и пође улицом. Био је мрак. Тек што је стигао неки пароброд, судећи по осветљеним прозорима — велики путнички... Зачу се звекот ланца од котве. Од обале према броду брзо се примицала црвена светлост: то је ишао царински чамац.

„Спавају мирно у кабинама путници“... — по-мисли Лајевски и би му чисто криво што други мирују.

Прозори код Самојљенка беху отворени. Ла-јевски завири у један, па затим у други: у собама је било мрачно и тихо.

— Александре Давидићу, спаваш ли? — викну он. — Александре Давидићу!

Зачу се кашаљ и уплашено питање:

— Ко је то? Ко је дођавола?

— Ја сам, Александре Давидићу. Опрости.

Мало доцније врата се отворише; блесну слаба светлост кандила и појави се горостасан Самој-љенко, сав у белом, са белом капом на глави.

— Шта ти треба? — упита он, бунован, тешко дишући и чешући се. — Чекај да ти отворим.

— Немој да се мучиш, ја ћу кроз прозор...

Лајевски уђе кроз прозор, и пришавши Самој-љенку, шчепа га за руку.

— Александре Давидићу, — рече он дрхтавим гласом: — спаси ме! Молим, преклињем те, разуми ме! Мој је положај врло тежак. Ако се то настави

још дан-два, ја ћу сам себе удавити, као... као псето!

— Чекај... О чему ти то управо?

— Упали свећу.

— Јао, мени... — уздахну Самојљенко, палећи свећу. — Боже мој, Боже мој... А има већ више од једног сата после поноћи, пријатељу.

— Опрости, али ја не могу да седим код куће, — рече Лајевски, осећајући да му је много лакше што је упаљена светлост и што се налази у друштву Самојљенка. — Александре Давидићу, ти си мој једини, најбољи пријатељ... Једина ми је нада у тебе. Хоћеш, нећеш — мораш ми помоћи, ако Бога знаш. Ја морам пошто-пото да бежим одавде. Дај ми новаца на зајам!

— Јао мени, Боже мој, Боже мој!... — уздахну Самојљенко, чешући се. — Таман да заспим, кад чујем: сирена, пароброд је стигао, а затим ево тебе... Треба ли ти много новаца?

— Бар једно триста рубаља. Њој треба оставити сто, и мени за пут двеста... Дужан сам ти већ близу четири стотине, али ћу ти све послати... ама, све...

Самојљенко дохвати руком оба записка, рашири ноге и замисли се.

Дакле... — промрмља он замишљено... — Триста... Да... Али толико ја лично немам. Мораћемо да позајмимо од некога.

— Позајми, тако ти Бога! — рече Лајевски, видећи по Самојљенковом лицу да он хоће да му да паре и да ће сигурно дати. — Позајми, а ја ћу ти сигурно вратити. Послаћу из Петрограда,

чим стигнем тамо. Буди уверен. Него да ти кажем нешто, Саша, — рече он весело: — хајдемо на мало вина!

— Добро... Можемо и вина.

Обојица пођоше у трпезарију.

— А како ће Надежда Фјодоровна? — упита Самојљенко, стављајући на сто три флаше и тањир са бресквама. — Зар ће она остати овде?

Уредићу ја све то, уредићу... — рече Лајевски, осећајући наједном да му се груди надимају од радости. — Послаћу јој доцније нешто новаца, па ће доћи код мене... Онда ћемо и наше односе пречистити. Здравом да си, пријатељу.

— Стани! — рече Самојљенко. — Пре свега попиј нешто од овог вина... Оно је из мог винограда. А ова је флаша из винограда Наваридзеа, а она од Ахатулова... Пробај све три врсте, па реци отворено... Моје, чини ми се, има нешто киселине. Је ли? Не налазиш?

— Да. Умирио си ме, Александре Давидићу. Хвала ти... Васкрснуо сам.

— Дакле, има киселине?

— Ђаво би га знао, не знам. Али ти си зато сјајан, диван човек!

Посматрајући његово бледо, узнемирено, добро лице, Самојљенко се сети фон-Кореновог мишљења да овакве људе треба уништавати, и њему се учини да је Лајевски немоћно сирото дете, коме свако може учинити нажао и упропастити га.

— Кад поћеш, измири се са мајком, — рече он. — Не ваља то.

— Дабогме, дабогме, измирићу се.

Ћутали су извесно време. Кад је прва флаша била готова, Самојљенко рече:

— Добро би било да се измириш и са фон-Кореном. Обојица сте дивни, паметни људи, а гледате се као курјаци.

— Да, он је диван, врло паметан човек, — сложи се са њиме Лајевски, који је био сада спреман свакога да хвали и свима да опрашта. — Он је красан човек, али да се спријатељим са њиме — не могу. Не! Наши су карактери исувише различити. Ја сам ти по нарави млитав, слабе воље, покоравам се другоме; кад сам расположен, ја би му, можда, и пружио руку, али он би ми окренуо леђа... са презрењем.

Лајевски гутну вина, прошета тамо-амо и стојећи наред собе настави:

— Одлично схватам фон-Корена. Он је по природи чврст, јак, деспот. Чуо си да он стално говори о експедицији, а то нису празне речи. Њему је потребна пустиња, ноћ са месечином: свуд унаоколо, под шаторима и под отвореним небом, спавају његови гладни и болесни, изнурени тешким походима Козаци, путовође, носачи, лекар, свештеник, а само он не спава и као Стенли седи на својој столици за склапање и уображава да је цар пустиње и господар свих тих људи. Он иде напред, иде, иде некуд, његови људи стењу и умиру један по један, а он једнако иде па иде, на крају крајева и сам гине, али опет остаје деспот и цар пустиње, јер каравани примећују крстачу на његовом гробу већ са отстојања од тридесет-четрдесет километара, и на тај начин крст и даље ца-

рује у пустињи. Жао ми је што тај човек није ступио у војску. Био би сигурно одличан, гениалан војсковођа. Знао би да своју коњицу удави у реци, а од лешева да прави мостове — таква одлучност је у рату кудикамо потребнија од свих фортификација и тактика. О, ја га одлично разумем! Реци, зашто он бадава губи време овде? Шта овде тражи?

— Он проучава морску фауну.

— Не. Не, пријатељу, не! — уздахну Лајевски. — Мени је на пароброду један путник — научник причао да је Црно море сиромашно у погледу фауне и да је у његовој дубини, због изобиља сумпорводоника, немогућан органски живот. Сви озбиљни зоолози раде по биолошким станицама у Напуљу или Villefranche. Али је фон-Корен самосталан и тврдоглав: он ради на Црноме мору само зато, што овде нико не ради; он је прекинуо све везе са универзитетом, неће да зна ни за научнике, ни за другове, јер је пре свега деспот, па тек онда зоолог. И од њега ће, видећеш, постати нека велика зверка. Он већ и сада сања да ће — чим се врати из експедиције — одагнати са наших универзитета интриге и просечност и да ће научницима заврнути шију. Деспотија је исто тако јака у науци, као и у рату. А живи он, ето, већ друго лето у овој смрдљивој варошици само зато, што је боље бити први на селу, него други у граду. Овде је он и краљ, и орао; све становнике држи у гвозденим рукавицама и гњечи их својим ауторитетом. Он је приграбио у своје руке све, бадава нос у туђе послове, све му треба и сви га се боје.

Ја се не дам, он то осећа, и зато ме мрзи. Зар ти није говорио да ме треба уништити или послати на принудне радове?

— Говорио је, — насмеја се Самојљенко.

И Лајевски се насмеја и гуцну вина.

— И идеали су му господски, — рече он смејући се и једући брескву. — Обични људи, кад раде за општу ствар, воде рачуна о своме ближњем: о мени, теби, једном речју, о човеку. За фон-Корена пак људи су штенад и ништавила, исувише ситна створења да би он ради њих живео. Он ради, ићи ће у експедицију и скрхаће себи тамо врат не у име љубави према ближњем, него у име којекаквих апстрактних појмова као што су човечанство, будућа покољења, идеална раса људи. Он се стара о побољшању људског рода и у томе погледу ми смо за њега само робови, месо за топове, теглећа марва; једне би он уништио или отерао на робију, друге би савладао дисциплином, натерао би по угледу на Аракчејева да устају и лежу у кревет по сигналу, поставио би евнухе да пазе на нашу невиност и морал, наредио би да се стреља свако који би се огрешио о наш ограничени, конзервативни морал, и све би то радио у име побољшања људске расе... А шта је то људска раса? Илузија, опсена... Деспоти су одвајкада живели од илузија. Ја, брајко, одлично разумем њега. Ценим га и не поричем да је вредан; на таквим, као што је он, стоји свет, а кад би у целом свету били само ми, онда бисмо од њега, и поред све наше доброте и добре воље, направили исто, што и муве од ове слике. Тако је то.

Лајевски седе до Самојљенка и са искреним заносом рече:

— Ја сам ти празна, ништавна пропалица! Атмосфера — у којој живим — то је вино, љубав, једном речју живео сам досад по цену лажи, беспосличења и малодушности. Све досад варао сам себе и људе, патио сам због тога и те су моје патње јевтине и просте. Пред фон-Кореновом мржњом плашљиво повијам кичму, јер понекипут и самог себе мрзим и презирем.

Лајевски узбуђен прошета тамо-амо по соби, па рече:

— Задовољан сам што јасно видим своје мане и свестан сам их. То ће ми помоћи да васкрснем и да постанем други човек. Драги мој, кад би ти знао, како ватрено, мучно и жудно чекам ја на тај свој препород. И кунем ти се, бићу човек! Бићу! Не знам, да ли је то вино у мени проговорило или је то заиста тако, одавно, али ја, чини ми се, нисам преживљавао тако светле, тако чисте тренутке, као сад, код тебе.

— Време је, брајко, да спавамо... — рече Самојљенко.

— Да, да... Опрости. Сад ћу ја.

Лајевски поче ужурбано да тражи око намештаја и прозора своју капу.

— Хвала ти... — мрмљао је он, уздишући. — Хвала... Љубав и лепа реч много више вреде но милостиња. Ти си ме вратио у живот.

Он нађе своју капу, застаде и молећиво погледа у Самојљенка.

— Александре Давидићу! — рече он молећивим гласом.

— Шта је?

— Дозволи, пријатељу, да преноћим код тебе!

— Само изволи... Зашто не?

Лајевски леже на диван, и дуго је још разговарао са доктором.

X

Два-три дана после излета Надежди Фјодоровној је изненада дошла Марија Константиновна, па, не рукујући се са њом и не скидајући шешир, дохвати је за обе руке, притиште их на своје груди и рече, јако узбуђена:

— Драга моја, ја сам узбуђена, потресена. Наш драги, симпатични доктор јуче је рекао моме Никодиму Александрићу да је тобож умро ваш супруг. Реците, драга... Реците, јели то истина?

— Јесте, он је заиста умро, — одговори Надежда Фјодоровна.

— Па то је страшно, страшно, драга моја! Али нема зла без добра. Ваш је супруг, по свој прилици, био диван, сјајан, свестан човек, а такви су на небу потребнији него на земљи.

На лицу Марије Константиновне задрхташе свецрнице и тачкице, као да су јој испод коже почеле да играју неке ситне иглице, она се слатко насмеши и рече усхићено, просто гушећи се:

— Дакле, ви сте, драга моја, слободни. Можете сад дићи високо главу и смело гледати свима у очи. Сад ће Бог и људи благословити вашу зајед-

ницу са Иваном Андреићем. Па то је дивно. Дрхтим од радости, немам речи. Драга моја, бићу вам кума... Ја и Никодим Александрић толико смо вас волели, да ћете нам дозволити да благословимо вашу закониту, чисту везу. Кад мислите да се венчате?

— Још нисам мислила на то, — рече Надежда Фјодоровна, ослобађајући своје руке.

— То не може да буде, драга. Ви сте већ мислили, дабогме!

— Тако ми Бога, нисам мислила, — засмеја се Надежда Фјодоровна. — Шта ће нам венчање? Не видим, зашто је то потребно. Живећемо, као што смо досад живели.

— Та шта ви то говорите! — ужасну се Марија Константиновна. — Заиме Божје, шта то говорите!

— Ако се венчамо, неће бити ништа боље. Напротив, биће горе. Изгубићемо своју слободу.

— Драга моја, та шта ви то говорите! — узвикну Марија Константиновна, узмичући и плеснувши рукама. — Ви сте чудни! Дођите к себи! Умирите се!

— Шта то значи: „умирите се?“ Још нисам ни живела, а ви: „умирите се!“

Надежда Фјодоровна се сети да заиста још није живела. Пошто је свршила институт, удала се за човека кога није волела, затим се везала за Лајевског и све време је провела са њиме на овој досадној, пустој обали, ишчекујући нешто боље. Па зар је то живот?

„А требало би да се венчамо“... — помисли она, али се сети Кириљина и Ачмијанова, поцрвене и рече:

— Не, то није могућно. Чак кад би ме Иван Андреић молио за то клечећи преда мно, и онда не би пристала.

Марија Константиновна седела је ћутке неколико тренутака на дивану, сва тужна, озбиљна, гледајући нетремице у једну тачку, а затим устаде и рече хладно:

— Збогом, драга моја. Опростите, што сам вас узнемирила. Иако ми је то тешко, морам да вам кажем да је од данас све између нас свршено, па и поред тога што много ценим Ивана Андреића, врата моје куће су за вас затворена.

Она је изговорила све то веома свечано, па се и сама била осећала незгодно због тог свог свечаног тона; лице јој опет задрхта, доби нежан и сладак израз, она пружи уплашеној, збуњеној Надежди Фјодоровној обе своје руке, па рече молећиво:

— Драга моја, дозволите да бар за тренутак будем ваша мати или старија сестра! Хоћу да будем са вама отворена, као мати.

Надежда Фјодоровна осети у својој души толику топлину, радост и сажаљење према себи, као да је њена мати заиста васкрсла и сад стајала пред њом. Она нагло загрли Марију Константиновну и припи се лицем уз њено раме. Обе заплакаше, поседаше на диван и неколико тренутака јецаху, не гледајући једна другу и не могући да кажу макар једну реч.

— Драга моја, дете моје, — отпоче Марија Константиновна: — говорићу вам о тешким стварима, не штедећи вас.

— Преклињем вас, само говорите!

— Имајте у мене поверења, драга. Сетите се да од свих овдашњих дама само сам вас ја примала у своју кућу. Згрозила сам се на вас још од првог дана, али нисам имала снаге да се понашам према вама са презрењем, као што су радили остали. Болело ме је у души због Ивана Андреића, као да је мој рођени син. Млад човек у туђини, неискусан, слабе воље, без мајке, па сам патила, патила... Мој муж се противио познанству са њиме, али сам га наговорила... убедила... Ми смо почели да позивамо Ивана Андреића, а уз њега, дабогме, и вас, иначе он би се увредио. Ја имам кћер, сина... Ви ћете разумети, нежни дечји ум, чисто срце... „ашче кто саблазнит јединого из малих сих“... Ја сам вас примала у своју кућу, а дрхтала сам због своје деце. Кад постанете мајка, ви ћете схватити тај мој страх. А сви су се чудили, што вас, извините, примам као честиту жену, правили су алузије... па, разуме се, сплетке, нагађања... У дубини своје душе ја сам вас осуђивала, али ви сте били несрећни, достојни сажаљења, чудни, па сам патила из сажаљења.

— Али зашто? Зашто? — упита Надежда Фјодоровна, дрхтећи целим телом. — Шта сам ја коме учинила?

— Ви сте ужасна грешница. Ви сте погазили обећање дато мужу пред олтаром. Ви сте завели красног младића, који би, можда — да није наи-

шао на вас — нашао себи закониту сапутницу у животу из неке честите породице свога друштва, и био би сада као и цео свет. Ви сте упропастили његову младост. Не говорите, моја драга, не говорите! Никад нећу поверовати да су за наше грехове криви мушкарци. Увек су жене криве. Мушкарци су у породичном животу лакомислени, живе разумом а не срцем, много што шта не разумеју, док жена све разуме. Од ње све зависи. Дато јој је много, али зато и одговорност је њена велика. Да је она у том погледу, драга моја, глупља и слабија од човека, Бог јој не би поверио васпитавање дечака и девојчица. А затим, драга моја, пошли сте странпутицом, одбацивши сваки стид; друга, да је на вашем месту, крила би се од света, седела би код куће закључана, па би је свет видео само у храму Божјем, и то бледа лица, сву у црнини, уплакану; онда би свако из искреног сажаљења рекао: „Боже, то је анђеол који је погрешио, али се опет враћа Теби“... А ви сте, драга, заборавили на своју скромност и живели отворено, чудновато, као да сте се поносили својим грехом, проводили се, смејали се, док сам ја, посматрајући вас, дрхтала од страха и плашила се да гром небески не погоди нашу кућу док ви седите код нас. Немојте ништа говорити, драга! — узвикну Марија Константиновна, приметивши да се Надежда Фјодоровна спрема да нешто каже. — Поверите ми се, а ја пак нећу да вас лажем, па нећу од погледа ваше душе сакрити ни делић истине. Дакле, чујте ме, драга... Бог жигосе ве-

лике грешнике, па и ви сте били жигосани. Сетите се, колико су биле увек грозне ваше хаљине!

Надежда Фјодоровна, која је увек најлепше мислила о својим хаљинама, престаде да плаче и погледа је зачуђено.

— Дабогме, да су грозне! — настави Марија Константиновна. — По елегантности и шаренилу ваших тоалета свако може правити закључке о вашем владању. Док су се сви, посматрајући вас, смејали и слегали раменима, ја сам патила, толико патила... А сем тога ви, драга, нимало — опростите ми — не водите рачуна о чистоћи вашег тела! Кад смо се оно срели у купатилу, ви сте ме натерали да се згрозим. Горња вам је одећа још и како-тако, али доња сукња, па кошуља... драга моја, ја се стидим! Нема ко, такође, да намести како треба машину једном Ивану Андреићу, а по рубљу и ципелама тог јадника види се да о њему у кући нико не води рачуна. И увек је код вас, голуб мој, гладан, и заиста, ако код куће нема никог ко би водио бригу око самовара и кафе, није никакво чудо, што ће човек, хтео не хтео, сваког месеца остављати у кафани пола своје плате. А код куће вам је просто грозно! У целој вароши нема ниједне муве, док код вас од њих човек просто не може да се одбрани, па су сви тањири и тацне црни од њих. Погледајте ваше прозоре и столове — свуда је прашина, цркле муве, чаше... Нашто толико чаша? И, ето, ни сад вам још сто није распремљен, драга. А у вашу спаваћу собу просто је стид човека да уђе: свуд је разбацан веш, на зидовима су вам окачени они

ваши неки апарати од каучука, стоји некакав суд... Драга моја! Муж не треба ништа да зна за све то, и жена мора да је чиста пред њим као анђео. Сваког јутра ја се дигнем још пре зоре, па се умијем хладном водом да мој Никодим Александрић не примети да сам сањива.

— Све су то ситнице, — зајеца Надежда Фјодоровна. — О, да сам срећна, али ја сам тако несрећна!

— Да, да, ви сте веома несрећни! — уздахну Марија Константиновна, једва се савлађујући да не заплаче. — И у будуће чека вас велика несрећа! Усамљена старост, болести, па најзад одговорност пред Страшним судом... Грозно, грозно! Сама судбина вам сад пружа руку у помоћ, док је ви не баш паметно одбијате. Да се венчате, и то што пре да се венчате!

— Јесте, требало би, требало, — рече Надежда Фјодоровна: — али је то немогућно!

— Па зашто?

— Немогућно је! Кад бисте знали!

Надежда Фјодоровна је хтела да исприча о случају са Кириљином и о томе, како се она јуче увече срела на кеју са младим и лепим Ачмијановим и како јој је пала напамет луда, смешна мисао да се отресе дуга од триста рубаља, како је она била врло весела, вратила се кући доцкан увече, осећајући да се дефинитивно срозала и постала жена која се даје за паре. Она и сама није знала, како се све то десило. И њу обузе жеља да се закуне пред Маријом Константиновном да ће си-

гурно платити дуг, али плач и стид сметали су јој да говори.

— Ја ћу отићи одавде, — рече она. — Нек Иван Андреић остане овде, ја ћу пак отићи.

— Куда?

— У Русију.

— Али од чега ћете тамо живети? Та ви немате ништа.

— Бавићу се превођењем или... или ћу отворити неку библиотеку...

— Немојте да фантазирате, драга моја. Да отворите библиотеку — потребан је новац. Но, сад ћу вас напустити, а ви се умирите и размислите, па дођите сутра мојој кући весели. То ће бити дивно! Збогом, моје анђелче. Дајте да вас пољубим.

Марија Константиновна пољуби Надежду Фјодоровну у чело, прекрсти је и полако изиђе. Спустио се већ мрак, па је Олга у кујни упалила светлост. Једнако плачући, Надежда Фјодоровна пође у спаваћу собу и леже у кревет. Јака грозница поче да је тресе. Лежећи она се свуче, згужва хаљину према ногама и скупиле се под јорганом у клупче. Осећала је жеђ, али није било никога да јој донесе воде.

— Платићу дуг, — говорила је она самој себи, и у бунилу јој се чинило да седи крај неке болеснице и у њој препознаје себе. — Платићу. Смешно би било помислити да сам се дала за новац. Отићи ћу, па ћу му из Петрограда послати новац. Прво сто... затим још сто... и онда још сто...

Доцкан у ноћ стиже кући Лајевски.

— Спочетка сто... — рече му Надежда Фјодорвна: — онда још сто...

— Ти би узела кинина, — рече он, и помисли: „Сутра је среда, полази пароброд, а ја не одлазим. То значи да ћу морати остати овде до суботе“.

Надежда Фјодоровна диже се у постељи на колена.

— Да нисам што малопре рекла? — упита она, смећећи се и жмирећи због свеће.

— Ништа. Сутра треба да се позове лекар. Спавај.

Он узе јастук и пође према вратима. Откако је решио дефинитивно да отиде одавде и да напусти Надежду Фјодоровну, пробуди се код њега сажаљење према њој и осећао је да се огрешио о њу; било га је донекле стид у њеном присуству, као у присуству болеснице или старог коња, кога су одлучили да убију. Он застаете у вратима и погледа је.

— На излету сам био раздражен и рекао сам ти грубост. Опрости ми, молим те.

Рекавши то, он пође у свој кабинет, леже, али није могао дуго заспати.

Кад је сутрадан ујутру Самојљенко, одевен — с обзиром на државни празник — у свечану униформу са еполетама и ордењем, пошто је опипао Надежди Фјодоровној пулс и прегледао јој језик, излазио из спаваће собе, Лајевски који је стајао на прагу, упита га забринутост:

— Но, како је? Шта је?

— На лицу му се видео страх, велика забринутост и нада.

— Умири се, није ништа опасно, — рече Самојљенко. — Обична грозница.

— Па ја не о томе, — намршти се Лајевски. — Него, јеси ли нашао новаца?

— Душо моја, опрости, — прошапута Самојљенко, збуњен и гледајући на врата. — Опрости, ако Бога знаш! Нико нема слободних пара, па сам напабирчио, где по пет, а где по десет рубаља, укупно сто десет. Данас ћу још говорити са неким. Стрпи се.

— Али је субота крајњи рок, — прошапута Лајевски, горећи од нестрпљења. — Тако ти свих свеца, само до суботе! Ако не отпутујем у суботу, онда ми ништа не треба... ама, ништа! Непојмљиво је за мене, како то да један лекар нема новаца!

— Тако је, Господе, воља твоја, — прошапта Самојљенко брзо и усиљено тако да му је чак нешто писнуло у грлу: — све су ми развукли, дуђују ми седам хиљада, а и ја сам на све стране дужан. Зар сам крив?

— Дакле: до суботе ћеш наћи? Је ли?

— Трудићу се.

— Преклињем те, соколе мој! Тако да већ у петак, изјутра, имам новац код себе у џепу.

Самојљенко седе и преписа кинин у течности, бром, равент tincturae gentianae, aquae foeniculi, — све то заједно, додаде још сируп од ружа да не буде горко, па оде.

Изгледаш тако као да долазиш да ме лишиш слободе, — рече фон-Корен, видећи Самојљенка како улази у кућу у парадној униформи.

— А ја пролазим, па помислих: де, да свратим, да посетим зоологију, — рече Самојљенко, седејући крај великог стола, који је сам зоолог направио од обичних дасака. — Здраво да си, свети оче! — климну он главом ђакону, који је седео крај прозора и нешто преписивао. — Да седнем један тренутак, па ћу пожурити кући да наредим све што је потребно за ручак. Време је већ... Да вам нисам на сметњи?

— Нинајмање, — одговори зоолог, размештајући по столу ситно исписане хартијице. — Ми се бавимо преписивањем.

— Тако... Ох, Боже мој, Боже мој... — уздахну Самојљенко; он опрезно привуче к себи са стола запрашену књигу, на којој је лежао суви отровни паук, па рече: — О хо-хо! Замисли, иде својим послом некаква зелена бубица, па наједном сретне на путу овакву анатему. Замишљај, како је то грозно!

— Тако је, дабогме.

— Има ли он отрова да се брани од непријатеља?

— И да се брани, а и да сам напада.

— Тако, тако, тако... И све је у природи, пријатељи моји, целисходно и може се објаснити, — уздахну Самојљенко. — Само једно не разумем. И

ти, као човек највеће памети, објасни ми то, молим те. Постоје, знаш, неке зверке, не веће од пацова, на око врло лепе, а у ствари, да ти кажем, подмукле и неморалне. Иде ти таква зверка, рецимо, шумом; спази неку птичицу, ухвати је и поједе. Иде даље, па спази у трави гнездашце са јајима; више јој се не ждере, јер је сита, али она ипак прегризе зубима једно јаје, а остатак избаци шапом из гнезда. Затим наилази на жабу, па и са њом почне да се игра. Умори жабу, иде даље, облизујући се, кад ето једне бубе. Она и бубу шапом... И тако све квари и уништава на своме путу. Завлачи се и у туђе рупе, разорава онако, без икакве потребе, мравињаке, разгриза пужеве... Наиђе ли на пацова — приметне и са њим борбу; спази ли какву малу змију или миша — и њих треба уништити. И тако поваздан. Де, реци ми, зашто ли постоји оваква једна зверка? Зашто ли је она створена?

— Не знам на коју зверку ти мислиш, — рече фон-Корен: — по свој прилици на једну од оних што једу инсекте. Па шта? Птица пропада, јер је неопрезна; гнездо са јајима је разорено, јер је птица била још неискусна, рђаво га је направила, нити је умела да га лепо маскира. Жаба је ваљда имала неку ману у боји свога тела, иначе зверка је не би ни спазила, и тако даље. Твоја зверка уништава само слабе, неискусне, неопрезне, једном речју, оне који имају неке мане, које природа неће да пренесе на њихове потомке. Остаће у животу само окретни, опрезни, снажни и развијени. На тај начин, она твоја зверка, не слутећи

то ни сама, служи великим циљевима усавршавања.

— Да, да, да... Знаш шта, брајко, — рече Самојљенко лежерно: — дај ми на зајам једно сто рубаља.

— Добро. Међу онима што једу инсекте има врло интересантних егземплара. Рецимо, кртица. За њу се каже да је врло корисна, јер уништава штеточине. Причају да је тобож неки Немац поклонио цару Виљему I бунду од кртица и да је цар тобож наредио да се дотични укори због тога, што је уништио толико корисних животињица. Међутим, кртица по својој свирепости није ништа боља од твоје зверке, а уз то је и штеточина, јер наноси велику штету ливадама.

Фон-Корен извади кутију, па извади стотинарку.

— Кртица има јако развијене груди, као и слепи миш, — настави он, затварајући кутију: — веома снажне кости и мишиће, па снажно наоружана уста. Да је велика као слон, она би била животиња која све ништи и која се не може савладати. Занимљиво је да кад се испод земље сретну две кртице, — оне — као да се договориле — почињу да праве широку рупу; она им је потребна да би се згодније могле борити. Пошто је направе, заметну жестоку битку, па се боре дотле, док слабија не подлегне. Та узми стотинарку, — рече фон-Корен, спуштајући глас: — али под условом да је не узимаш за Лајевског.

— Па макар и за Лајевског! — плану Самојљенко. — Шта се то тебе тиче?

— За Лајевског не могу да дам. Знам да ти волиш да дајеш на зајам. Ти би дао и разбојнику Кериму, кад би затражио, али, опрости, помагати тебе у том погледу никако не могу.

— Да, ја од тебе тражим баш за Лајевског! — рече Самојљенко, устајући и машући десном руком. — Дабогме! За Лајевског! И никакав ђаво, нити сотона нема права да ми држи придики, како ћу располагати својим новцем. Не желите да ми дате? Не?

Бакон се насмеја.

— Немој да се узбуђујеш, него размисли хладно, — рече зоолог. — Чинити доброчинство г. Лајевском исто је тако глупо, мислим, као и заливати коров или хранити скакавце.

— А по моме мишљењу, дужност нам је да помажемо наше ближње! — викну Самојљенко.

— Онда помози оног гадног Турчина, што лежи тамо на улици! Он је радник и више вреди, кориснији је од твог Лајевског. Подај му тих сто рубаља. Или поклони ми сто рубаља за експедицију!

— Ја те питам: хоћеш ли дати или не?

— А ти реци отворено: шта ће му ти новци?

— То није никаква тајна. Он треба у суботу да путује за Петроград.

— Тако ли је то! — рече развлачећи речи фон-Корен. — То ли је... Разумем. А иде ли са њим и она, или шта мисли да уради?

— Засада она остаје овде. Он ће средити своје послове у Петрограду, па ће јој послати новаца, да и она дође.

— Врло вешто!.. — рече зоолог, па се насмеја ситним, тенорским смехом. — Вешто! Паметно је измишљено!

Он брзим корацима приђе Самојљенку, унесе му се у лице и гледајући га право у очи, упита:

— Реци отворено: престао да воли? Је ли? Кажи: не воли више? Је л' тако?

— Да, — проговори Самојљенко и озноји се.

— Како је то гадно! — рече фон-Корен, и на лицу му се показа гађење. — Једна од две ствари, Александре Давидићу: или си ти са њиме у договору, или си, опрости, простачина. Зар не видиш да те он на најбестиднији начин вуче за нос, као каквог дерана. Јасно је као дан, да хоће да се отресе ње и да је остави овде. Она ће остати теби на врату, па ћеш морати да је шаљеш у Петроград о свом трошку. Па зар је могуће да те је твој красни пријатељ до те мере заслепио својим врлинама да ти већ ниси кадар да видиш најпростије ствари?

— Све су то само претпоставке, — рече Самојљенко, седајући.

— Претпоставке? Али зашто он иде сам, а не заједно са њоме? И зашто — питај ти њега — не би она ишла напред, па тек онда он? Препредена једна бестија!

Опхрван изненадним сумњама и сумњичењима у погледу његовог пријатеља, Самојљенко на једном малакса и спусти тон.

— Али то је немогућно! — рече он, сећајући се ноћи, кад је Лајевски ноћио код њега. — Та он тако пати!

— Па шта? И лопови, и паликуће такође пате!

— Претпоставимо чак да си ти у праву... — рече неодлучно Самојљенко. — Допустимо... Али он је млад човек, у туђини... студент, а и ми смо студенти и сем нас нема овде никог ко би му се нашао при руци у невољи.

— Помагати му да чини гнусне ствари само зато што сте ви, он и ти, у разним периодима били на универзитету и обојица тамо нисте ништа радили! Па то је којешта!

— Чекај, хајде да размислимо хладно. Могли бисмо, мислим, да удесимо овако... — резоновео је Самојљенко, мичући прстима. — Ја ћу му, знаш, дати паре, али ћу му тражити часну и поштену реч, да ће он кроз недељу дана послати Надежди Фјодоровној новац за пут.

— И он ће ти дати поштену реч, па ће се чак и заплакати, а и сам себи ће поверовати, али шта вреди та његова поштена реч? Он је неће одржати, и кад кроз једну, две године сретнеш га на Невском проспекту под руком са новом метресом, он ће ти се правдати тиме да га је цивилизација унаказила и да је он тачна копија Руђина. Море, остави се ти њега! Обиђи блато и немој да чепркаш по њему обема рукама!

Самојљенко се замисли за моменат и рече одлучно:

— Даћу му ипак новаца. Како ти је воља? Не могу да одбијем човека на основу голих претпоставки.

— Одлично. Шта више, пољуби га.

— Дакле, да ми даш стотинарку, — неодлучно затражи Самојљенко.

— Не дам.

Наста ћутање. Самојљенко је сасвим малаксао; лице му је добило израз кривца, који је постиђен и који се улагује, и некако је чудновато било посматрати то јадно, збуњено као код детета лице једног горостаса са еполетама и одрењем.

— Овдашњи владика обилази своју епархију не у каруцама, него на коњу, — рече ђакон, прекидајући писање. — На коњу он изгледа врло дирљиво. Његова простота и скромност граниче се са библиском величанственошћу.

— Је ли он добар човек? — упита фон-Корен, коме је добродошло да промени правац разговора.

— А како би могло друкчије? Да није био добар, зар би га посветили за владика?

— Међу владикама можеш наћи понекипут врло добре и талентоване људе, — рече фон-Корен. — Нажалост, многи од њих имају тај недостатак, што мисле да су неки државници. Један се бави русифицирањем, други напада науку. А то није њихов посао. Било би боље да чешће завирују у конзисторије.

— Један световњак не сме да суди о владикама.

— А зашто, ђаконе? Владика је исто тако човек, као и ја.

— Исто, али опет друкчије, — увреди се ђакон, узимајући опет перо. — Да сте били као и он, на

вама би почивао благослов, па бисте били владика, а кад нисте владика, значи да нисте исто што и он.

— Немој да лупеташ, ђаконе! — рече Самојљенко тужно. — Чуј, шта сам смислио, — обрати се он фон-Корену. — Ону стотинарку немој да ми дајеш. Али ти ћеш да се храниш код мене до зиме још три месеца, па ми дај аконто та три месеца.

— Не дам.

Самојљенко затрепери очима и постаде сав црвен у лицу; махинално привуче себи књигу са пауком, погледа у њу, затим устаде и узе капу. Фон-Корену га би жао.

— Па, ето, изволите живети и радити са оваквом господом, — рече зоолог и љутито одбаци ногом чак у ћошак некакву хартију. — Разуми једном да то није доброта, нити љубав, него малодушност, неморал, отров! Оно што ствара разум то исто упропашћују ваша слабачка, ни нашто неспособна срца! Док сам још био гимназист, разболим се ја од трбушног тифуса; моја ме тетка из сажаљења кљукала печуркама у маринату, па сам једва остао жив. Разуми ти заједно са оном мојом тетком, да љубав према човеку треба да се налази не у срцу, не у стомаку, не у крстима, него овде!

Ту фон-Корен лупну себе по челу.

— Ето, узми, — рече он и баци стотинарку.

— Ниси требао да се љутиш, Коља, — рече благо Самојљенко, пресавијајући стотинарку. — Разумем те одлично, али... разуми и мој положај.

— Задушна си баба, и ништа више!

Бакон се закикота.

— Чуј, Александре Давидићу, још само једну једину реч! — ватрено рече фон-Корен. — Кад будеш давао новац оном дрипцу, стави му услов: нека путује заједно са својом дамом, или нека она прво иде, иначе немој му дати. Нема смисла да се са њиме цифраш. Тако му и реци, а ако не кажеш, дајем ти часну реч да ћу отићи у његову канцеларију, па ћу га бацити низ басамаке, а за тебе нећу више ни да знам. То да знаш!

— Па шта? Ако они отпућују заједно, или је он пошаље напред, биће то и за њега zgodније, — рече Самојљенко. — Он ће бити чак задовољан. А сад збогом!

Он се нежно опрости и отиде, али пре него што је затворио за собом врата, погледа у фон-Корена, направи гримасу и рече:

— То су тебе, мој брајко, Немци покварили Дабогме, Немци!

XII

Сутрадан, у четвртак, била је код Марије Константиновне светковина поводом рођендана њеног Косће. У подне сви су били позвани на колаче, а увече на чоколаду. Кад су увече дошли Лајевски и Надежда Фјодоровна, зоолог, који је већ седео у салону и пио чоколаду, запита Самојљенка:

— Јеси говорио са њиме?

— Још не.

— Пази, немој да се женираш. Није ми појмљива дрскост ових људи! Знају одлично како

ова породица гледа на њихове односе, па ипак долазе овамо.

— Ако водиш рачуна о свакој предрасуди, — рече Самојљенко: — онда не смеш да изиђеш ма где.

— А зар је одвратност света према ванбрачној љубави и неморалу предрасуда?

— Дабогме. Предрасуда и мржња. Војници, кад виде проститутку, кикоћу се и звижде, а запитај их: шта ли су тек они?

— Не звижде они бадава. То што девојке даве своју ванбрачну децу, па онда иду на робију, и што се Ана Карењина бацила под воз, и што се по селима мажу капије катраном, и што се мени и теби, однекуд свиђа Кађина морална чистота, и што сваки од нас некако магловито осећа потребу чисте љубави, иако зна да таква љубав не постоји, — зар је све то само предрасуда? То је, мој брајко, једино што је остало од природног одабирања, и да не постоји она тајна сила која регулише односе полова, господа Лајевски показали би теби, где се ђаволи легу, а човечанство би се дегенерисало за две године.

Лајевски уђе у салон, поздрави се са свима и стежући руку фон-Корену насмеши му се некако понизно. Уграбивши zgodан тренутак, он рече Самојљенку:

— Опрости, Александре Давидићу, имам с тобом нешто да разговарам.

Самојљенко устаде, ухвати га око паса, па обојица пођоше у кабинет Никодима Александрића.

— Сутра је петак... — рече Лајевски, грицкајући нокте. — Јеси ли набавио оно, према обећању?

— Скупио сам само двеста десет рубаља. Остало ћу набавити данас или сутра. Не брини се.

— Хвала Богу!... — уздахну Лајевски, а руке су му почеле да дрхте од радости. — Ти си мој спасилац, Александре Давидићу; кунем ти се Богом, својом срећом и чиме год хоћеш, да ћу ти ове новце послати одмах, чим стигнем на место. Па ћу платити и онај дуг одраније.

— Да ти кажем нешто, Вања... — рече Самојљенко, држећи га за дугме од капута и црвенећи. — Опрости, што се мешам у твој породични живот, али... зашто не би ти отишао одавде заједно са Надеждом Фјодоровном?

— Баш си чудан! Па зар је то могућно? Једно од нас мора да остане овде, иначе ће кредитори надати дреку. Дужан сам по разним дућанима око седам стотина рубаља, ако не и више. Причекај, послаћу им новаца, запушићу им уста, па ће и она кренути онда одавде.

— Тако, тако... Али зашто њу не би послао напред?

— Боже мој, зар је то могућно? — ужасну се Лајевски. — Она је женско, шта може сама тамо да уради? Шта она зна? То би била само дангуба и узалудан трошак.

— „Има права човек“ — помисли Самојљенко, али сетивши се свога разговора са фон-Кореном, обори очи и рече суморно:

— Не могу с тобом да се сложим. Или ћеш лагидеш заједно са њом, или ћеш је саму послати напред, иначе... иначе нећу моћи да ти дам паре. То ти је моја последња реч.

Он пође натрашке, навали леђима на врата и изиђе у салон црвен у лицу, јако збуњен.

„Петак... петак, — мислио је Лајевски, враћајући се у салон. — Петак“...

Послужише га шољом чоколаде. Он опече усне и језик врелом чоколадом и мишљаше:

„Петак... петак“...

Реч „петак“ никако да му изиђе из главе; ни нашта, сем на петак, сад није мислио, и за њега беше јасно, само не у глави него око срца, да у суботу неће отићи. Пред њим је стајао Никодим Александровић дотеран, са зашиљеним залисцима и молио га је:

— Пијте, најлепше молим вас...

Марија Константиновна је показивала гостима Каћине оцене и говорила развлачећи речи:

— Сада је тако тешко, ужасно тешко учити! Тако се много тражи...

— Мамице! — стењала је Каћа, не знајући где да се сакрије од стида и похвала.

И Лајевски је прегледао оцене и похвалио их. Веронаука, руски језик, владање, петице и четворке почеше да играју пред његовим очима, и све то у друштву са петком, који никако да се од њега откачи, са зачешљаним залисцима Никодима Александрића и са Каћиним црвеним образима учини му се толико ужасно, досадно, да умало што не

узвикну од очајања, па се упита: — „Па зар, збиља, нећу отпутовати?“

Саставише два сточића за картање и седоше да играју поште. Седо и Лајевски.

„Петак... петак“... — мишљаше он, смешећи се и вадећи из џепа оловку. — „Петак“...

Хтео је да размишља о своме положају, а и бојао се да мисли. Њему је било тешко да призна, да га је доктор ухватио у превари, коју је он тако дуго и брижљиво крио чак и од самог себе. Кадгод је мислио о будућности, он није давао својим мислима пуну слободу. Сести у воз и кренути — тако се решавао његов животни проблем — даље он није пуштао своје мисли. Као некаква далека и слаба светлост у пољу синила би понекад у његовој глави мисао да негде у једној од забачених улица Петрограда, много доцније, мораће се послужити малом лажи да би се растао са Надеждом Фјодоровном и да би платио дугове; он ће слагати само једанпут, а затим ће доћи погупни препорођај. А то је чак и добро: по цену незнатне лажи купиће велику истину.

Сада, пак, кад га је доктор својим одбијањем грубо потсетио на превару, он схвати да ће му лаж требати не само у далекој будућности, него и данас, и сутра, и кроз месец дана, па можда и до краја живота. Заиста, да отпутује, мораће да слаже Надежду Фјодоровну, кредиторе и претпостављеног старешину; затим, да би дошао у Петрограду до новаца, мораће да слаже мајку, да јој каже, како се већ растао са Надеждом Фјодоровном; мати му неће дати више од пет стотина рубаља, а

он је већ ионако преварио доктора, јер неће бити у стању да му брзо врати новац. Даље, кад у Петроград стигне Надежда Фјодоровна биће потребно да се послужи читавим низом ситних и крупних превара док се разиђе са њом; па ће опет бити суза, досаде, несносног живота, кајања, а о некаквом препорођају — ни речи. Превара, и ништа више. У уобразиљи Лајевског појави се читаво брдо лажи. Да га прескочи одједном, а да не лаже на парче, требало је одлучити се на нешто грубо, рецимо, да се дигне без иједне речи, да стави капу на главу и да одмах отпутује без новаца, не рекавши ником ни речи, али је Лајевски осећао да је тако нешто за њ немогуће.

„Петак... петак... — мишљаше он. — Петак“...

Писали су цедуље, пресавијали на двоје и стављали их у стари цилиндер Никодима Александрића, а кад се скупило довољно цедуља, Косћа, који је изигравао поштара, ишао би око стола и делио их. Ђакон, Каћа и Косћа, који су добијали смешне цедуље а трудили се да напишу још смешније, беху врло весели.

„Треба да разговарамо“, — прочита Надежда Фјодоровна на једној цедуљи. Она погледа у Марију Константиновну, а ова јој се слатко осмехну и климну главом.

„О чему то да разговарамо? — помисли Надежда Фјодоровна. — Ако се не може све испричати, онда не треба говорити уопште“.

Пре него што су пошли у посету, она је завезала машину Лајевском, и та ситна ствар испунила јој је душу нежношћу и тугом. Забринутост на њего-

вом лицу, расејани погледи, бледило и некакава неразумљива промена која се на њему видела у последње време, а и што је она крила од њега страшну, ружну тајну, као и што су јој дрхтале руке кад је везивала машину, — све је то њој — Бог би га знао зашто — говорило да они већ неће дуго живети заједно. Она га је посматрала, као кад гледају на икону, са страхом и кајањем, па помислила: — „Опрости, опрости“... Према њој седео је за столом Ачмијанов и није скидао са ње своје црне, заљубљене очи; њу је узнемиравала љубавна жуд, она се стидела саме себе и плашила се да чак ни туга нити јади неће јој сметати да се пода грешној страсти, ако не данас онда сутра, и да она већ није у стању — као окорели пијаница — да се заустави.

Да прекине са тим животом, тако срамним за њу, а тако увредљивим за Лајевског, она је решила да отпутује. Молиће га плачући да је пусти, и ако се успротиви, отићи ће кришом. Неће му признати шта јој се десило. Нека је задржи у доброј успомени.

„Волим, волим, волим“, — прочита она. — То ће бити од Ачмијанова.

Она ће се настанити негде у забаченом крају, радиће и слаће Лајевском „од непознатог“ новце, кошуље са везеним шарама, дуван, а вратиће му се тек под старе дане или ако се он опасно разболи и буде му потребна нудиља. Када доцније, кад остаре, дозна, зашто није хтела да му буде жена и зашто га је напустила, он ће онда оценити њену жртву и опростиће јој.

„Нос вам је дугачак“. — Биће да је то написао Ђакон или Косћа.

Надежда Фјодоровна замисли, како ће, приликом расанка са Лајевским, снажно га загрлити, пољубити у руку и заклети се да ће га волети целог живота, и да ће после, живећи негде у забаченом крају, међу туђим јој људима, свакога дана мислити на то да има негде друга, човека кога воли, кристално чистог, племенитог и узвишеног, који је држи у пријатној успомени.

„Ако ми још данас не закажете састанак, преузећу кораке, дајем вам часну реч. Са честитим људима овако се не поступа, то треба да знате“. — То је од Кириљина.

XIII

Лајевски је добио две цедуље; он отвори једну и прочита: „Немој да одлазиш, душо моја“.

„Ко би могао то да напише? — помисли он. — Дабогме, Самојљенко није... Нити је Ђакон, јер он и не зна да се спремам да отпутујем. Да није фон-Корен?“

Зоолог је седео нагнут према столу и цртао пирамиду. Лајевском се чинило да му се очи смеше.

„Биће да је Самојљенко нешто избрљао“... — помисли Лајевски.

На другој цедуљи, истим изокренутим рукописом, са друкчијим коврцама и кукицама, било је написано: „А неко у суботу неће отпутовати“.

„Баш је глупо исмејавати, — помисли Лајевски. — Петак, петак“...

Нешто је почело да му смета у грлу. Он опипа крагну и накашља се, али место кашља из грла му изиђе смех.

— Ха-ха-ха! — поче он да се кикоће. — Ха-ха-ха! — „Чему се смејем?“ — помисли он. — Ха-ха-ха!

Покушао је да се уздржи, да запуши уста руком, али му је смех притискивао груди и врат, па рука није могла да затвори уста.

„Баш је глупо! — мишљаше он, смејући се гротом. — Да нисам пореметио памећу?“

Смех је јачао све више и претварао се у нешто, што је личило на лајање пудлице. Лајевски хтеде да устане од стола, али му ноге отказаше послушност, а десна рука некако чудновато, против његове воље, играла је по столу, грчевито хватала цедуље и стезала их. Он спази зачуђене погледе, озбиљно уплахиено Самојљенково лице и зоологов поглед, пун хладног потсмеха и гађења, па схвати да је добио хистеричан напад.

„Баш је безобразлук, баш је срамота, — мислио је он, осећајући на свом лицу вреле сузе... — Јао, баш је срамота! Никад тако што није ми се десило“...

Њега су узели под руке и, придржавајући му позади главу, одвели га некуд; ето, сину му пред очима чаша и лупну га по зубима, а вода се просу на груди; ето мале собе са два кревета у средини, један до другог, са чистим, белим као снег, покривачима. Он се сруши у једну од постеља и зајеца.

— Ништа, ништа... — говораше Самојљенко. — Дешава се то... Дешава се...

Укочена од страха, дрхтећи целим телом и предосећајући нешто страшно, стајала је Надежда Фјодоровна крај кревета и питала:

— Шта је теби? Шта? Кажи, заиме Бога...

„Да није нешто Кириљин написао?“ — помисли она.

— Није ми ништа... — рече Лајевски, и смејући се и плачући. — Иди одавде... драга моја.

На његовом лицу није се огледала ни мржња, ни одвратност: он, дакле, ништа не зна; Надежда Фјодоровна мало се умири, па пође у салон.

— Не брините се, драга моја! — рече јој Марија Константиновна, седајући до ње и узимајући је за руку. — То ће проћи. Мушкарци су исто тако слаби, као и ми, грешнице. Ви сад обоје доживљујете кризу... то је тако појмљиво! Дакле, драга, ја чекам одговор. Да разговарамо.

— Не, не говоримо... — рече Надежда Фјодоровна, слушајући јецање Лајевског. — Мука ми је... Дозволите да идем кући...

— Како то, како то, драга моја! — уплаши се Марија Константиновна. — Па зар ви мислите да ћу вас пустити без вечере? Вечераћемо, па онда уздрављу.

— Мука ми је... — прошапута Надежда Фјодоровна и да не би пала, ухвати се рукама за наслон фотеље.

— Код њега је падавица! — рече весело фон-Корен, улазећи у салон, али спазивши Надежду Фјодоровну збуну се и оде.

Кад је престао хистеричан напад, Лајевски је седео на туђем кревету и мислио:

„Срамота! Расплакао сам се као девојчица! Биће да изгледам смешно и одвратно. Отићи ћу на споредни излаз... Уосталом, то би значило да овоме свом хистеричном нападу придајем и сувише велики значај. Требадо би све то претворити у шалу“...

Он се погледа у огледало, поседе још мало и пође у салон.

— Ево ме! — рече он, смећећи се; било га је необично срамота и осећао је да се и други осећају нелагодно у његовом присуству. — Ето, дешава се и овако нешто, — рече он, седајући. — Седим ја, кад одједном, знате, осетим неподношљив, оштар бол у слабини... неподношљив, да су ми живци попустили, па се, ето... деси ова глупа шала. Живимо у нервозном веку, ништа ту не помаже!

За вечером пио је вино, разговарао и понекад, грчевито уздишући, трљао себи слабине, желећи тиме да покаже, како још тобож осећа бол. Али нико, сем Надежде Фјодоровне, није му веровао, и он је то видео.

Око десет сати изишли су у шетњу на булевар. Надежда Фјодоровна, плашећи се да са њом не заподене разговор Кириљин, трудила се да све време буде крај Марије Константиновне и њене деце. Она је малаксала од страха и муке и предосећајући грозницу, пренемагала се и једва вукла ноге, али ипак није хтела кући, јер је била уверена да ће је пратити Кириљин или Ачмија-

нов, или обојица. Кириљин је ишао позади, одмах до Никодима Александрића и певушио полугласно:

— Нећу до-зво-лити да се са мнош игра! Нећу до-зво-ли-ти!

Са булевара скренуше к ресторану и пођоше обалом, па су дуго посматрали, како море испушта фосфорну светлост. Фон-Корен отпоче да прича, откуд се појављује тај сјај.

XIV

— Него, време је да идем на картање... Чекају на мене, — рече Лајевски. — Збогом, господо.

— И ја ћу с тобом, причекај, — рече Надежда Фјодоровна и узе га испод руке.

Они се поздравеше са друштвом, па пођоше. Кириљин се такође опрости, рече да му је успут, и пође са њима.

„Нека буде шта буде... — помисли Надежда Фјодоровна. — Ако“...

Њој се учини да су јој све ружне успомене изишле из главе и да у помрчини иду у корак за њом, док је она, као мува која је пала у мастило, једва милела по калдрми, мрљајући мастилом слабине и руку Лајевског. — „Ако Кириљин, — мислила је она: — учини нешто рђаво, кривица није до њега, већ само до ње. Дешавало се некад, да ниједан од мушкараца није говорио са њом онако, као што сад говори Кириљин, и она је сама уништила то време као конач, и то завек — па ко је крив за то? Занесена својим жељама, насмешила се сасвим непознатом човеку, по свој прилици, само

зато, што је он стасит и висока раста, после два састанка, он јој је постао досадан, и напустила га је; па зар због тога, — мислила је она сад: — он нема права да са њом поступа како му је воља?“

— Овде, душо, ја ћу се опростити с тобом, — рече Лајевски, заустављајући се. — Отпратиће те Илија Михаилић.

Он се поздрави са Кириљином и брзим корацима пође преко булевара, прође улицом поред куће Шешковског, чији су прозори били осветљени; чуло се затим како је залупио вратима.

— Дозволите да се објасним са вама, — отпоче Кириљин. — Нисам деран, нити некакав Ачкасов или Лачкасов, Зачкасов... Захтевам да ми се поклони озбиљна пажња!

Надежди Фјодоровној јако залупа срце. Она не рече ни речи.

— Вашу наглу промену у понашању према мени објашњавао сам с почетка кокетеријом, — настави Кириљин: — сад тек видим да се уопште не умете понашати према честитим људима. Вама се прохтело да се поиграте са мном, као са оним дераном Јерменином, ја сам пак честит човек, па тражим да се са мном поступа као са честитим човеком. Стојим вам, дакле, на расположењу...

— Мука ми је... — рече Надежда Фјодоровна, па се заплака, а да би сакрила сузе, окрену лице на другу страну.

— И мени је мука, али шта да радим?

Кириљин је ишао извесно време ћутке и затим рече јасно и разговетно:

— Понављам, госпођо, ако ми сад не закажете састанак, још данас ћу направити скандал!

— Пустите ме данас, — рече Надежда Фјодоровна, не могавши чак да препозна свој властити глас — толико је био молећив и танак.

— Морам да вас казним... опростите за груб тон, али морам да вас научим памети. Тражим два састанка: данас и сутра. Прекосутра ви сте потпуно слободни и можете ићи на све четири стране с ким хоћете. Данас и сутра.

Надежда Фјодоровна баш тад стиже пред своју капију и стаде.

— Пустите ме! — шапутала је она, дрхтећи целим телом и не видећи пред собом у помрчини ништа сем беле блузе. — Ви сте у праву, ја сам грозна жена... крива сам, али пустите ме... Молим вас... — она се дотаче његове хладне руке и трже се. — Преклињем вас...

— Жао ми је! — уздахну Кириљин. — Жао ми је! Не одговара мојим плановима да вас пустим, хоћу само да вас научим памети да разумете, сем тога, госпођо, исувише мало поверења имам у жене.

— Мука ми је...

Надежда Фјодоровна зачу равномеран шум таласа, погледа у небо пуно звезда, па је обузе жеља да што пре сврши са свим тим и да раскрсти са проклетим осећањем живота, са његовим морем, звездама, мушкарцима, грозницом...

— Само не код моје куће! — рече она оштро.

— Водите ме на неко друго место.

— Хајдемо код Мјуридова. То је најбоље.

— Где то?

— Крај старог насипа.

Она брзим корацима пође улицом, а затим скрете у сокак, који је водио у правцу планина. Био је мрак. Где-где по калдрми пружали су се бледи светлосни млазеви од осветљених прозора, па јој се чинило да је она, као мува, час падала у мастило, час поново излазила из њега на светлост. Кириљин је корачао иза ње. На једном месту се спотаче, умало што не паде и засмеја се.

„У напиту је стању... — помисли Надежда Фјодоровна. — Свеједно... свеједно... Ако“.

Ачмијанов ускоро такође напусти друштво и пође за Надеждом Фјодоровном да је позове да се возају чамцем. Он стиже пред њену кућу и погледа кроз ограду: прозори су били широм отворени, али светлости не беше.

— Надежда Фјодоровна! — викну он.

Прође један тренутак. Он је зовну по другипут.

— Ко је тамо? — зачу се Олгин глас.

— Је ли Надежда Фјодоровна код куће?

— Не. Још није дошла.

„Чудно је... Врло чудно, — помисли Ачмијанов, осећајући велику узнемиреност. — Та она је пошла кући“...

Он се прошета булеваром, затим улицом и завири кроз прозор у стан Шешковског. Лајевски је седео без капута за столом и пажљиво гледао у карте.

— Чудно је, чудно... — промрмља Ачмијанов, сетивши се хистеричног напада, који се десио Ла-

јевском, па га обузе стид. — Ако није код куће, онда где је?

Поново се врати пред кућу Надежде Фјодоровне и погледа у неосветљене прозоре.

„Преварила је, преварила“... — мислио је он, сетивши се да је сама, кад се са њиме срела у подне код Битјугових, обећала да ће се увече возати чамцем заједно са њим.

На кући, у којој је становао Кириљин, прозори су били мрачни, а на клупи до капије седео је позорник и спавао. Ачмијанов, кад погледа у прозоре и позорника, схвати одмах целу ствар. Он одлучи да иде кући, па пође, али некако се опет нађе близу стана Надежде Фјодоровне. Ту он седе на клупу и скиде шешир, осећајући ватру у глави од љубоморе и увреде.

На торњу градске цркве часовник је откуцавао само двапут дневно: у подне и у поноћ. Ускоро, пошто изби поноћ, зачуше се ужурбани кораци.

— Дакле, сутра увече опет код Мјуридова, — чу Ачмијанов и препозна Кириљин глас. — У осам часова. Довиђења!

Крај ограде појави се Надежда Фјодоровна. Не видећи да на клупи седи Ачмијанов, она прође као сенка крај њега, отвори капију и, оставив је закључану, уђе у кућу. У својој соби упали свећу, брзо се свуче, али не леже у кревет, већ клече пред столицом, дохвати је рукама и припи се уз њу челом.

Лајевски се врати кући око три.

Одлучивши да не лаже одједном, него на парче, Лајевски сутрадан, око два сата, пође Самојљенковој кући по новац, како би могао пошто-пото да отпутује у суботу. После синоћне хистерије, која је његово тешко душевно стање погоршала још и оштрим осећањем стида, није се могло ни помислити да и даље остане у граду. Ако Самојљенко буде инсистирао на својим условима, мислио је он, могао бих пристати на њих и узети новац, а сутра, пред сами полазак, рећи да Надежда Фјодоровна неће да иде; уочи тог дана могао би је наговорити да све то чини ради њене властите користи. Ако пак Самојљенко, на кога очигледно утиче фон-Корен, неће нипошто да да новац, или постави још неке нове услове, онда ће он, Лајевски, још данас отићи неким теретним бродом, или чак једрилицом до Новог Афона или Новоросијска, послаће оданде мајци понизну депешу и остаће тамо, док му мати не пошаље паре за пут.

Кад је дошао код Самојљенка, затекао је у салону фон-Корена. Зоолог тек што је дошао на ручак, па је по свом обичају, отворивши албум, разгледао мушкарце у цилиндрима и госпође у капама.

„Баш у зао час, — помисли Лајевски, спазивши га. — Може да ме омете“. — Дobar дан!

— Дobar дан, — одговори фон-Корен, не гледајући у њега.

— Је ли Александар Давидић код куће?

— Јесте. У кујни је.

Лајевски пође у кујну, али спазивши да је Самојљенко заузет око спремања салате, врати се у салон и седе. У присуству зоолога увек се осећао нелагодно, а сад се плашио да ће се повести реч о хистерији. Прође више од једног минута у ћутању. Фон-Корен одједном баци поглед на Лајевског, па упита:

— Како се осећате после синоћнице?

— Одлично, — одговори Лајевски, црвенећи. — У ствари, није ни било ништа нарочито...

— Све до јуче мислио сам да се хистерични напади дешавају само код жена, па сам спочетка помислио да је код вас наступ падавице.

Лајевски се понизно осмехну, помисливши: „Баш је неделикатно од њега. Зна он одлично, како ми је тешко“. ... Да смешног ли догађаја, — рече он, осмехујући се и даље. — Данас сам се цело јутро смејао. Код хистеричних напада занимљиво је то да човек зна да је све то блесаво, и смешно му је у души, али опет и плаче му се. У наше нервозно доба ми смо робови наших нерава. Они су нам господари, па раде са нама шта хоће. Цивилизација нам је у томе погледу учинила лошу услугу...

Лајевски је говорио и било му је непријатно, што га фон-Корен озбиљно и пажљиво слуша, па гледа пажљиво у њега, не трепћући, као да га проучава; исто тако било му је криво и на самог себе, што, иако није волео фон-Корена, никако није могао да отера са свог лица понизан осмех.

— Ма да — морам то признати, — настави он: — било је ближих узрока за тај напад, и то доста

озбиљних. У последње време попустило ми је здравље много. Додајте томе и досаду, вечиту оскудицу у новцу... немања људи и заједничких интереса... Положај гори од губренаторског...

— Да, ви сте у безизлазном положају, — рече фон-Корен.

Ове мирне, хладне речи, у којима се крило или исмејавање, или пророчанство које нико није тражио, увредиле су Лајевског. Он се сети јучерашњег зоологовог погледа, пуног ругања и гађења, поћута мало па упита, не осмехујући се више:

— А откуд ви знате за мој положај?

— Па ви сте баш малопре сами говорили о њему, а и ваши пријатељи тако се ватрено заузимају за вас, да по ваздан само их чујеш, како говоре о вама.

— Који су то пријатељи? Да није Самојљенко?

— Па и он.

— Молио бих Александра Давидића, па и све остале моје пријатеље, да се мање брину о мени.

— Ево Самојљенка лично, па га умолите да се мање брине о вама.

— За мене је неразумљив тај ваш тон... — промрмља Лајевски; њега обузе такво осећање, као да је тек сад прозрео да га зоолог мрзи, презире и руга му се и да је зоолог његов најљући и најнепомирљивији непријатељ. — Причувајте тај ваш тон за неког другог, — рече он тихо, немајући снаге да то гласно каже због мржње, која му је већ стезала груди и грло, налик на ону јучерању жељу да се смеје.

Уђе Самојљенко без капута, знојав и сав црвен у лицу због кујнске запаре.

— Гле, ти си овде? — рече он. — Здраво да си, голубе мој. Јеси ли ручао? Немој да се женираш, реци: јеси ручао?

— Александре Давидићу, — рече Лајевски, дижући се: — ако сам те молио због неке интимне ствари, то не значи да сам те тим самим ослободио дужности да будеш скроман и да поштујеш туђе тајне.

— О чему ти то? — зачуди се Самојљенко.

— Ако немаш новаца, — настави Лајевски повишеним гласом и стајући од узбуђења с ноге на ногу: — немој их ни давати, одбиј, али нашто викати на свакоме ћошку да је мој положај безизлазан и тако нешто? Оваква добротинства и пријатељске услуге, кад ти чине за копејку, а после причају о рубљама — не трпим! Можеш да причаш о својим добротинствима колико ти је воља, али нико те није овластио да издајеш моје тајне.

— Какве ли су то тајне? — упита Самојљенко у недоумици, почињући да се љути. — Ако си дошао да се свађаш, онда иди. Дођи доцније.

Он се сети правила, по коме — кад се љутиш на ближњег — почни да бројиш у себи до сто, па ћеш се лако умирити, и отпоче брзо да броји.

— Молим вас, немојте о мени да се бринете. Кога се тиче шта сам ја и како живим? Да, хоћу да идем! Да, правим дугове, живим са туђом женом, патим од хистерије, вулгаран сам, нисам толики мудрац као неки, али шта се то кога тиче? Поштујте личност!

— Опрости, брајко, — рече Самојљенко, пошто изброја до тридесет пет: — али...

— Поштујте личност! — прекиде га Лајевски. — Сви ти стални разговори на туђ рачун, сви ти „ох“ па „ах“, стално шпијунирање, ослушкивања, све те изјаве пријатељског сажаљења, нека све то иде дођавола! Дају ми новац на зајам, али стављају ми неке услове, као неком балавцу! Сматрају ме — ни сам ђаво не би знао зашта! Ништа ми не треба! — викну Лајевски, посрћући од узбуђења и бојећи се да опет не добије хистеричан напад. — „У суботу, дакле, нећу отићи“, сину му у глави. — Ништа ја не тражим! Молим само да ме ослободите вашег tutorства. Нисам ја ни малолетан, ни лудак, па молим да се курталишем тог вашег надзора!

Уће ђакон, па кад спази Лајевског, како маше рукама и држи неки чудновати говор лицем окренут према портре-у кнеза Варонцова, стаде крај врата као укопан.

— Стална чепркања по мојој души, — настави Лајевски: — вређају моје људско достојанство, па молим добровољне детективе да ме више не шпијунирају. Доста је тога!

— Шта си ти то хтео... шта сте ви рекли? — упита Самојљенко, избројивши до сто, прилазећи Лајевском, сав модар у лицу.

— Доста! — понови Лајевски, просто се гушећи и узимајући капу.

— Руски сам лекар, племић и саветник пете класе! — рече разговетно Самојљенко. — Никада нисам био шпијун, па нећу дозволити никоме да

ме вређа! — викну он дрхтећим гласом, акцентирајући последње речи. — Ћутите!

Ђакон који још никад није видео доктора овако величанственог, надувеног, црвеног у лицу и страшног, запуши своја уста, истрча у трем и тамо умало што није црко од смеха. Као у магли виде Лајевски како је фон-Корен устао и метнувши руке у џепове од панталона заузео такву позу, као да је ишчекивао, шта ли ће бити даље; тај његов мирни став учини се Лајевском до крајности дрзак и увредљив.

— Изволите узети ваше речи натраг! — викну Самојљенко.

Лајевски, који се већ није сећао, какве је све речи изговорио, одговори:

— Оставите ме на миру! Ништа ја не тражим! Хоћу само да ме ви и којекакви немачки дошљаци чивутског порекла оставите на миру! Иначе ћу предузети кораке! Ја ћу да се бијем!

— Сада је јасно, — рече фон-Корен, дижући се од стола. — Г. Лајевски, пре него што пође, хоће да се мало разоноди двобојем. Могу да му учиним то задовољство. Г. Лајевски, ја примам ваш позив на двобој.

— Позив? — проговори тихо Лајевски, прилазећи зоологу и са мржњом гледајући у његово мрко чело и коврцаву косу. — Позив? Изволите! Ја вас мрзим! Мрзим!

— Врло ми је мило. Сутра изјутра, што раније, код Кербалаја, са свима детаљима у вашем стилу. А сад изволите напоље.

— Мрзим вас! — говорио је Лајевски тихо, тешко дишући. — Одавно мрзим! Двобој! Да!

— Уклони га, Александре Давидићу, иначе ћу ја отићи, — рече фон-Корен. — Он ће ме изазвати.

Фон-Коренов миран тон расхлади доктора; он наједном дође к себи, прибра се, узе обема рукама Лајевског око појаса, одведе га од зоолога и промрмља нежним, од узбуђења дрхтавим гласом:

— Пријатељи моји... одлични, добри... Издували сте се, па доста... доста... Другови моји...

Чувши нежни, пријатељски глас, Лајевски осети да се у његовом животу догодило нешто нечувено, страшно, као да умало што га није прегазиво; он се једва уздржа од плача, махну руком и побеже из собе.

„Искусивши на себи туђу мржњу, показати се пред човеком који те мрзи у врло бедном, достојном презирања и жалосном положају, — о Боже, како је то тешко! — мислио је он, мало после, седећи у ресторану и осећајући као да га нешто пече по телу, као последица тек претрпљене туђе мржње. — Боже мој, како је све то свирепо!“

Ледена вода са коњаком ули му мало храбрости. Он је сасвим јасно замислио фон-Кореново мирно, охоло лице, његов јучерашњи поглед, кошуљу налик на ћилим, његов глас, беле руке, и тешка мржња, ватрена и незајажљива, поче да га пече у грудима, тражећи задовољење. У машти је оборио фон-Корена на земљу и почео га газити ногама. Он се сетио до ситница свега што се десило, па се чудило, како је могао да се тако понизно смеши

пред тако ништавним човеком и уопште да полаже на мишљење ситних, никоме непознатих људи, који живе у најзабаченијој паланци, која чак, изгледа, да није ни забележена на карти и за коју не зна ниједан честити човек у Петрограду. Да ова паланка изненада пропадне кроз земљу или изгори, депешу о томе прочитали би у Русији са истом досадом, као и оглас о продаји половног намештаја. Убити сутра фон-Корена или га оставити да живи, — сасвим је свеједно, подједнако некорисно и неинтересантно. Треба га погодити у ногу или у руку, ранити, затим му се наругати, и као што се неки инсект са откинутом ножицом губи у трави, тако исто и он нека се после са својом усамљеном патњом изгуби у гомили исто тако ништавних људи, као и сам што је.

Лајевски оде код Шешковског, исприча му све и позва га за секунданта; затим обојица пођоше код управника поште и телеграфа, позваше и њега за секунданта, па остадоше код њега на ручку. За време ручка било је много шале и смеха. Лајевски је исмејавао самог себе због тога, што није био скоро никакав стрелац и називао је себе краљевским стрелцем и Виљемом Телом.

— Тога господина треба научити памети! — говорио је он.

После ручка сели су да се картају. Лајевски се картао, пио је вино и размишљао, како је двобој, уопште узев, глупа и бесмислена ствар, јер он не решава проблем, него га још више компликује, али се без њега некипут не може. У овом, рецимо, случају: зар је могућно фон-Корена тужити

суду! А овај двобој има још и ту добру страну, да после њега нипошто неће моћи да остане даље у граду. Вино му мало удари у главу, он се разони картањем и сад се осећао одлично.

Али кад зађе сунце и спусти се сутон, обузе га нека узнемиреност. То није био страх од смрти, јер је био — док је ручао и картао се — однекуд убеђен да ће се двобој свршити без крви; то је био страх од неке неизвесности, која ће се догодити сутра изјутра први пут у његовом животу, и страх од ноћи која долази, без сна и да ће све време мислити не само на фон-Корена и његову мржњу, него и на оно брдо од лажи, које је било на његовом путу, а које да заобиђе није имао ни снаге, ни вештине. Изгледало је као да се изненада разболео; он изгуби свако интересовање за карте и за људе, узврпољи се и поче молити да га пусти кући. Њега обузе жеља да што пре легне у кревет, да се не миче и да своје мисли припреми за ноћ. Шешковски и поштар отпратише га до куће и упутише се фон-Корену да се спорозуму односно двобоја.

Близу свог стана Лајевски срене Ачмијанова. Младић је био задуван и узбуђен.

— Баш вас тражим, Иване Андреићу! — рече он. — Молим вас, хајдемо брже...

— Куда то?

— Хоће да вас види непознати господин, који има са вама врло важан посао. Он вас најлепше моли да дођете на тренутак. Хоће са вама да разговара о нечему... За њега је то као живот или смрт...

Узбуђени Ачмијанов изговори ове речи са јаким јерменским нагласком, тако да је код њега испало не „живот“, него „живот“.

— Ко је он? — упита Лајевски.

— Молио је да не кажем његово име.

— Реците му да сам заузет. Ако хоће, сутра...

— Како можете тако! — уплаши се Ачмијанов.

— Он хоће да вам саопшти нешто, што је врло важно за вас... врло важно! Ако не пођете, де-сиће се несрећа.

— Чудновато... — промрмља Лајевски, не схватајући, зашто је Ачмијанов толико узбуђен и какве ли то тајне могу постојати у овој досадној, ни-коме непотребној варошици. — Чудновато, — по-нови он неодлучно. — Уосталом, хајдемо. Све-једно.

Ачмијанов пође брзим корацима напред, а иза њега он. Ишли су спочетка улицом, а затим со-каком.

— Како је све то досадно, — рече Лајевски.

— Одмах, одмах... Близу је.

Поред старог насипа они прођоше узаним со-каком између два ограђена плаца, затим уђоше у неко велико двориште и упутише се омањој ку-ћици...

— Је ли то кућа Мјуридова? — упита Лајевски.

— Јесте.

— Али зашто идемо наоколо, не разумем? Мо-гли бисмо и улицом. То је ближе...

— Ништа, ништа...

Лајевском се учини чудновато и то, што га је Ачмијанов довео на споредан улаз и што је учи-

нио знак руком, као да га је позивао да иде лакше и да ћути.

— Овамо, овамо... — рече Ачмијанов, опрезно отварајући врата и улазећи у трем на прстима. — Лакше, лакше, молим вас... Могу нас чути.

Он послуша, тешко уздахну и рече шапалом:

— Отворите ова врата, па уђите... не бојте се!

Лајевски, ништа не схватајући, отвори врата и уђе у собу са ниским плафоном и са спуштеним завесама на прозорима. На столу је стајала упалена свећа.

— Кога тражите? — упита неко у суседној соби.

— Је ли си ти, Мјуриде?

Лајевски завири у ту собу, па спази Кириљина, а поред њега Надежду Фјодоровну.

Он није чуо шта су му рекли, пошао је натрашке из собе и није приметио, како се обрео на улици. Мржња према фон-Корену и узнемиреност — свега тога нестале за трен ока из његове душе. Враћајући се кући, незграпно је махао десном руком и пажљиво гледао себи пред ноге, старајући се да иде по равноте. Код куће, у кабинету, трљајући руке и незграпно поводећи раменима и вратом, као да му је био тесан капут и кошуља, он се шеткао по соби тамо-амо, затим упали свећу и седе за сто...

XVI

— Хуманитарне науке, о којима ви говорите, само онда ће задовољити људску мисао, кад се у свом напредовању сретну са егзактним наукама и

пођу с овима паралелно. Да ли ће се срести под микроскопом, или у монолозима новог Хамлета, или у новој религији, не знам, али мислим да ће се земља пре покрити леденом кором, но што се то деси. Најотпорнија и најжилавија од свих хуманитарних наука јесте, разуме се, Христова наука, али погледајте, како различито тумаче чак и њу! Једни уче да треба да волимо све своје ближње, али чине при томе изузетак у погледу војника, злочинаца и лудака: дозвољено је прве убијати у рату, друге — изоловати од друштва или кажњавати, а трећима забрањују ступање у брак. Други проповедници опет уче да треба волети све ближње без изузетка, без обзира на њихове позитивне или негативне особине. По њима, ако вам дође туберкулозник или убица, или епилептичар, па запроси вашу кћер — подајте му је; ако кретену крену на физичке и умно здраве — приклоните ваше главе. Та проповед љубави ради љубави, као оно уметност ради уметности, кад би надјачала у животу, довела би, на крају крајева, човечанство до тоталног изумирања, па би се на тај начин створио највећи злочин, који се икада десио на земљи. Теорија има много, а кад их је већ много, озбиљна мисао не може да се задовољи ниједном од њих и тежи да гомили свих теорија дода још и своју. Стога никада не посматрајте неки проблем, као што ви кажете, са филозофског или такозваног хришћанског гледишта; тиме се ви само удаљујете од решења проблема.

Бакон пажљиво слушао зоолога, размисли и упита:

— Да ли су филозофи измислили морални закон, који је особина сваког човека, или га је Бог створио заједно са телом?

— То не знам. Али тај закон је у толикој мери заједнички свима народима и временима да га треба сматрати, чини ми се, органски везаним за човека. Њега нису измислили, он постоји и биће увек. Нећу вам рећи да ће га пронаћи кад-тад под микроскопом, али се органска веза доказује већ његовом очевидношћу: озбиљно обољење мозга и све такозване душевне болести јесу последица, пре свега, колико ми је бар познато, повреде моралног закона.

— Лепо. Дакле, као што стомак хоће да једе, исто тако морално осећање захтева да волимо своје ближње. Је ли тако? Али наша физичка природа, из себичлука, не слуша глас савести и разума, па се јавља читав низ замршених питања. Па онда коме да се обраћамо ради решења тих питања, ако ви забрањујете да их решавамо са филозофског гледишта?

— Потражите она ретка егзактна знања која имамо. Поверите се очевидности и логици чињеница. Истина, то је мало, али зато није тако плитко и магловито, као што је филозофија. Морални закон захтева, рецимо, да волите људе. Па, онда? Љубав мора да се испољава у уклањању свега, што је на овај или на онај начин штетно по људе или претставља за њих опасност у садашњини и у будућности. Наша знања и очевидност говоре нам да човечанству прети опасност од стране морално и физички ненормалних. Ако је тако, онда

поведите борбу са ненормалнима. Ако нисте у стању да их дотерате до норме, ипак ћете имати толико снаге и вештине да их учините безопасним, тојест, да их уништите.

— Љубав је, дакле, у томе да јачи побеђује слабијег.

— Несумњиво.

— Али, ето, ти јачи су распели нашег Господа Исуса Христа! — рече ватрено ђакон.

— Баш је у томе и цела ствар, да су га распели не јаки, него слаби. Људска култура је подбацила и тежи да сведе на нулу борбу за опстанак и одабирање; одавде потиче брзо размножавање слабих и њихова надмоћност над јакима. Запамтите да вам је пошло за руком да натурите пчелама хумане идеје, у њиховом необрађеном, сировом облику. Шта ће се онда десити? Трутови, које треба уништити, остаће у животу, ждераће мед, квариће и давиће пчеле, а као резултат свега тога биће надмоћност слабих над јакима и дегенерисање ових последњих. То исто се сада дешава и код људи: слаби угњетавају јаке. Код дивљака које још није закачила култура, најјачи, најмудрији и најморалнији стоји на челу; он је вођа и господар. А ми смо, културни људи, распели Христа и распињемо га и даље. Нама, дакле, недостаје нешто... И то „нешто“ ми треба да обновимо у себи, иначе свим тим грешкама никад неће бити краја.

— Али какав је критеријум код вас за разликовање јаких од слабих?

— Знање и очевидност. Туберкулозни и шкрофулозни познају се по њиховим болестима, а неморални и лудаци — по поступцима.

— Али су могућне и грешке.

— Дабогме, али не треба се бојати да поквасимо ноге, кад нам прети потоп.

— То је филозофија, — насмеја се ђакон.

— Нинајмање. Вас је до толике мере покварила ваша богословска филозофија, да ви у свему хоћете да видите само маглу. Апстрактне науке, којима је напуњена ваша млада глава, зато се и зову апстрактне, јер апстрахују ваш ум од очевидности. Гледајте ђаволу право у очи, па ако је то ђаво, онда и кажите да је ђаво, а не тражите код Канта или Хегела објашњења.

Зоолог поћута и настави:

— Двапут два чини четири, а камен је камен. Имаћемо сутра двобој. Говорићемо да је то глупо и блесаво, да је двобој преживео свој век, да се аристократски двобој у ствари ничим не разликује од пијане туче у крчми, а ипак нећемо да се уздржимо, идемо, па се бијемо. Има, дакле, силе, која је изнад наших резоновања. Вичемо да је рат разбојништво, страхота, братоубиство, падамо у несвест кад видимо крв; али чим нас увреди Французи или Немци, ми одмах осетимо душевни полет, најискреније вичемо „ура“, па се бацамо на непријатеља; ви ћете пак призивати божји благослов на наше оружје, и наше ће јунаштво изазвати свеопште а уз то искрено усхићење. Опет, дакле, постоји сила, можда не виша, али свакако јача од нас и наше филозофије. Ми

јој не можемо стати на пут, као што не можемо зауставити ни тај облак, што нам се приближује с мора. Не претварајте се, не показујте јој шипак у џепу и не говорите: „Како је глупо! Како је преживело свој век! Не слаже се са Св. писмом!“ — него јој гледате право у очи, признајте јој разумну законитост, па кад она, рецимо, хоће да уништи оронуло, шкрофулозно, развраћено племе, не сметајте јој којекаквим вашим пилулама из рђаво схваћеног Јеванђеља.. Код Љескова постоји неки поштењак Данило који је изван града нашао губавца, па га храни и греје у име љубави и Христа. Да је тај Данило заиста волео људе, он би тог губавца одвукао што даље од града и бацио га у јаму, а сам би служио здраве. Исус нам је, мислим, говорио о љубави разумној, пуној смисла и корисној.

— Ама, што сте ви чудан човек! — насмеја се ђакон. — У Христа не верујете, а свакичас га помињете.

— Напротив, верујем. Али, дабогме, на свој начин, а не као ви. Е, мој ђаконе, ђаконе! — насмеја се зоолог; он ухвати ђакона руком око паса и рече весело: — Дакле? Хоћемо ли сутра на двобој?

— Звање ми не допушта, иначе бих ишао.

— А шта то значи „звање“?

— Рукоположен сам. На мени је благослов.

— Е, мој ђаконе, ђаконе, — понови фон-Корен, смећећи се. — Баш волим с вама да разговарам.

— Ви кажете „верујем“, — рече ђакон. — Али каква је то вера? А ја, ето, имам ујака попа, који има толику веру да кад иде за време суше у поље

да моли за кишу, он увек понесе са собом кишобран и кожни капут да не покисне, кад се буде враћао кући. То је права вера! Кад говори о Христу, он се сав сија као светац, а сељанке и сељаци листом се гуше од суза. Тај би могао и онај ваш облак да заустави и сваку вашу силу да натера у бекство. Дабогме... Вера планине покреће.

Ђакон се засмеја и потапша зоолога по рамену.

— Тако је то... — настави он. — Ето, ви поваздан учите, проучавате пучину морску, разликујете слабе од јаких, пишете књиге и позивате на двобоје, а опет све остаје на своме месту, док, гле, некакав слабачак старац и сам не зна како промуца једну реч, или из Арабије дојури на коњу нови Мухамед са сабљом, па ће се све окренути тумбе, а у Европи ни камен на камену неће остати.

— Е, то је већ, ђаконе, вилама по небу писано!

— Вера без добротинства мртва је, а добротинство без вере то је још гора ствар, само узалудно трошење времена, и ништа више.

На кеју се појави доктор. Он спази ђакона и зоолога и приђе им.

— Изгледа да је све готово, — рече он, сав задуван. — Секунданти ће бити Ђоровски и Бојко. Доћи ће у пет часова ујутру. Гле, како се наоблачило! — рече он, погледавши у небо. — Ништа се не види. Сад ће киша.

— Надам се да ћеш ићи са нама? — упита фон-Корен.

— Не, Боже сачувај, ја сам се ионако намучио. Ићи ће место мене Устимовић. Разговарао сам већ с њиме.

Далеко над морском површином севну муња и зачу се потмула грмљавина.

— Колика је запара пред олујом! — рече фон-Корен. — Кладим се да си већ био код Лајевског, па си плакао на његовим грудима.

— Шта ћу ја код њега? — одговори доктор, збунивши се. — Баш ме брига.

Пре сунчевог заласка он се неколико пута прошетао булеваром и улицама у нади да ће се срести са Лајевским. Њега је пекло што је онда плануо, а затим одмах показао изненада прекомерну доброту. Хтео је да се извини Лајевском у шаљивом тону, да га мало изгрди, да умири и да му каже да је двобој остатак средњевековног дивљаштва, али им је сам Промисао Божји указао на двобој као на прилику за измирење: сутрадан ће и један и други, обојица дивни и људи највеће памети, пошто испале метке, оценити племенитост противника, па ће постати пријатељи. Али се са Лајевским никако није нашао.

— Због чега бих ишао код њега? — понови Самојљенко. — Нисам ја њега увредио, него он мене. Објасни ми, молим те, због чега ме је тако напао? Шта сам му ја рђаво урадио? Улазим у салон, а он, ето то је: шпијун! Баш ти хвала! Реци: од чега је то почело код вас? Шта си му рекао?

— Рекао сам да је његов положај безизлазан. И био сам у праву. Само поштени људи и варалице

могу наћи излаз из сваког положаја, а оном, који у исто време хоће да буде и поштен човек и варалица, нема излаза. Е, већ је једанаест часова, господо, а ми сви треба рано да устанемо.

Изненада налете ветар, подиже са кеја прашину, заковитла је, зафијука и заглуши шум мора.

— Ето, вихора! — рече ђакон. — Мора се кући, јер је запрашило очи.

— Кад су пошли, Самојљенко уздахну и рече, придржујући руком капу:

— По свој прилици, нећу моћи да спавам ноћас.

— Немој да се узрујаваш, — насмеја се зоолог. — Буди миран, двобој ће сигурно проћи без крви. Лајевски ће великодушно испалити у ваздух — он друкчије не може, а ја, по свој прилици, уопште и нећу пуцати. Одговорати пред судом због Лајевског, губити узалуд време — то је скупља дара него мера. Узгред буди речено, каква је одговорност због двобоја?

— Затвор, а ако противник умре — строги затвор у тврђави до три године.

— У Петропавловској тврђави?

— Не, чини ми се у војној.

— Требало би ипак научити памети тог јунака!

Позади, на мору, севну муња и за тренутак осветли кровове кућа и планине. Код булевара пријатељи се расташе. Кад се доктор изгуби у помрчини и његови кораци једва се чули, фон-Корен му довикну:

— Само да нас сутра не омете невреме!

— Може и то да буде! Дај Боже да тако и буде!

— Лаку ноћ!

— Шта — ноћ? Шта ти то кажеш?

Због фијукања ветра, морске хуке и грмљавине тешко је било разабрати речи.

— Ништа! — викну зоолог и пожури кући.

XVII

...у свести, потиштеној чамом клетом,
Гомила се тешких мисли рој;
Сећања преда мном јуре лѣтом
Ширећи дуги свитак свој.
С гађењем свој живот читам, бдијем,
И клетве изливам ружне,
И горко ропћем, горке сузе лијем,
Ал' стоје речи тужне.

Пушкин

— Хоће ли га сутра ујутру да убију или да му се наругају, другим речима, да му поклоне овај живот, он је и овако и онако пропао. Хоће ли та осрамоћена жена да се убије од очајања и срамоте или ће и даље наставити свој јадан живот, она је опет пропала...

Тако је размишљао Лајевски, седећи за столом доцкан увече и још једнако трљајући руке. Прозор се наједном отвори и лупи, у собу јурну снажни ветар и хартије полетеше са стола. Лајевски затвори прозор и саже се да покупи хартије са пода. Он је осећао у своме телу нешто ново, некакву нелагодност, које дотле није било, и није више распознавао своје покрете; ишао је несигурно, избацујући у страну своје лактове и подрхтавајући раменима, а кад је опет сео за сто, по-

чео је поново трљати руке. Његово тело изгуби еластичност.

Обичај је да се пред смрт пише блиским људима. Лајевски се сетио тога. Узео је перо и написао је дрхтавим словима:

„Мамице!“

Хтео је да напише мајци да у име милосрдног Бога, у кога верује, прими и нежно пригри не-срећну, обешчашћену од њега, осамљену, убогу и слабу жену, да заборави и опрости све, ама све, и да том својом жртвом бар делимично испуни страшни грех свога сина; али се сети, како његова мати, пуначка и гојазна старица, у чипканој капици, излази изјутра из куће у башту, и за њом готованка са пудлицом, како се мајка дере заповедничким гласом на вртара и на послугу и како је охоло и надувено њено лице — сети се свега тога, па пребриса тек написану реч.

Кроз сва три прозора видело се како је севнула муња, а затим се зачуо заглашујући и дуги удар грома, спочетка потмули, а затим грохотни и са пуцкарањем, и тако јак да се на прозорима затресла окна. Лајевски устаде, приђе прозору и припи се челом уз стакло. Напољу је беснела јака, пуна нарочите дражи, олуја. На хоризонту су муње као беле пантљике стално падале из облака у море и надалеко осветљавале високе, мрке таласе. И десно, и лево, и по свој прилици изнад кућа, севале су муње.

— Олуја! — прошапута Лајевски; њега обузе жеља да се моли некоме или нечему, па чак и муњи или облацима. Драга олујо!

Он се сети како је још као дете за време олује гологлав истрчавао у башту, а за њим би јуриле две девојчице плаве косе и плавих очију и како је све њих квасила киша; девојчице су се смејале од усхићења, али кад би се чуо снажан ударац грома, оне се са пуно поверења прибијале уз дечка, а он би се крстио и ужурбано изговарао: „Свјат, свјат, свјат“... О, где сте ви, у коме сте мору уто-нули, зачеци лепог, чистог живота? Олуја га више не плаши, природу не воли, у Бога не верује, све девојчице које је познавао, а које су у њега имале пуно поверења, упропашћене су од њега и његових другова; у родној башти у току целог свог живота није посадио ниједно дрвце, нити је одне-говао биљку, а живећи међу живима, није спасао ниједну муву, него је само рушио, уништавао, ла-гао и лагао...

„Шта је то у моме животу што није црна мрља?“ — питао се он, трудећи се да пронађе бар неку светлу успомену, за коју би се могао ухватити, као што се хвата за гранчицу онај, који срља у провалију.

Гимназија? Универзитет? То је само варка. Он је слабо учио и заборавио је све, што је научио. Рад на корист друштва? И то је варка, јер у служби није ништа радио, плату је примао ба-дава, те његова служба није ништа друго но од-вратна пљачка државне касе, зашто се ипак не иде пред суд.

Истина му није требала и он је није ни тражио; његова савест, огрезла у порок и лаж, спавала је или ћутала, као какав туђинац или најамник са

друге планете, он није узео учешћа у заједничком животу људи, није имао интересовања за њихове патње, идеје, религију, знања, тражења, борбе, није написао ниједан користан, ни ружан редак, није помогао људе ни тренутка, него је само јео њихов хлеб, пио њихово вино, отимао њихове жене, користио се њиховим идејама, а да оправда свој презрени, готовански живот пред њима и пред самим собом, увек се трудио да се претстави, како је он виши и бољи од њих. Само лаж, лаж, лаж...

Он се сећао врло добро оног, што је оне вечери видео у Мјуридовљевој кући и било му је врло тешко од гађења и јада. Кириљин и Ачмијанов су заиста одвратни, али су они само наставили тамо, где је он почео; они су његови саучесници и ученици. Младој, слабој жени која је имала у њега поверења више него у рођеног брата, отео је мужа, познанике и завичај и довукао је овамо, где је врућина, грозница и досада; из дана у дан, у њој је, као у огледалу, требала да се огледа његова леност, поквареност и лаж, и од тога, само од тога се састојао њен живот, ситан, тром и жалостан; затим се он заситио, омрзао је, али није имао храбрости да је напусти, него се трудио да је што чвршће, као паучином, обмота лагаријама... Остало су довршили сад ови људи.

Лајевски је час прилазио столу, час опет ишао прозору; час је гасио свећу, час је поново палио. Он је гласно клео себе, плакао, тужио се, молио за опроштај; неколико пута, сав очајан, притрчавао би столу и писао:

„Мамице!“

Сем мајке, он није имао никог од родбине и блиских; али на који начин могла би да га помогне мајка? И где је она? Хтео је да отрчи Надежди Фјодоровној, да клекне пред њу, да јој љуби руке и ноге, да понизно моли за опроштај, али је она била његова жртва, и он се бојао ње, као да је умрла.

— Оде живот! — мрмљао је он, трљајући руке.
— Како то да сам још у животу, Боже!...

Он је гурнуо са неба своју потамнелу звезду, она се изгубила, а траг јој се помешао са ноћном тамом; она се неће више вратити на небо, јер се живи само једанпут, и то неповратно. Кад би се могли повратити минули дани и године, он би у њима заменио лаж истином, леност — радом, досаду — радошћу, он би вратио чистоту онима, којима је отео, нашао би Бога и правду, али је то исто тако немогућно, као што је немогућно вратити на небо звезду која се угасила. И због тога што је то немогућно, он је падао у очајање.

Кад се олуја стискала, он је седео крај отвореног прозора и мирно размишљао о томе, шта ће са њим бити. Фон-Корен ће га, по свој прилици убити. Јасни и хладни погледи на свет тог човека дозвољавају уништавање слабих и неспособних; кад би се они и променили у одлучном тренутку, доћи ће му у помоћ мржња и осећање гађења према Лајевском. Ако промаши или ако га — само да се наруга омрзнутом противнику — само рани или испали у ваздух, шта онда да се ради? Куда да пође?

— Отићи у Петроград? — питао се Лајевски. — Али то би значило отпочети стари живот који проклињем. Ко тражи спаса у промени места, као птица-селица, тај неће ништа наћи, јер је земља за њега свуда иста. Да потражи спаса у људима? У коме да тражи и како? Доброта и великодушност Самојленкова исто тако су мало спасоносни, као веселост Ђаконова или мржња фон-Коренова. Спасење треба тражити у самом себи, а ако га не нађеш, онда зашто узалуд губити време, треба се убити, па квит...

Зачу се тандркање кола. Већ је свитало. Кочије прођоше, окренуше и шкрипећи точковима по влажном песку, зауставише се пред кућом. У кочијама су седела двојица.

— Причекајте, ја ћу одмах! — рече им Лајевски кроз прозор. — Ја не спавам. Зар је време?

— Да. Већ је четири сата. Док стигнемо...

Лајевски обуче капут, узе капу, стави у џеп цигарете и замисли се; чинило му се да треба још нешто урадити. На улици су тихо разговарали секуданти и рзали коњи. И ти су звуци, тог раног влажног јутра, кад цео свет спава и тек што је почело свитати, напунили Лајевскоме душу сетом, која је личила на предосећај нечег кобног. Он је стајао извесно време у недоумици, па онда пође у спаваћу собу.

Надежда Фјодоровна је лежала, испружена, у свом кревету, до главе умотана у ћебе; она се није мицала и потсећала је, нарочито својом главом, на египатску мумију. Посматрајући је ћутке, Лајевски је у себи молио за опроштај, и помисли да

ће је Бог сачувати, ако небо није празно и ако заиста тамо има Бога; ако пак нема Бога, боље је да умре, јер нема смисла да она живи.

Она наједном скочи и седе у кревету. Подигавши своје бледо лице и гледајући са страхом у Лајевског, упита:

— То си ти? Је ли прошла олуја?

— Прошла је.

Она се присети нечег, подбочи главу рукама и задрхта целим телом.

— Како ми је тешко! — проговори она. — Да си само знао, како ми је тешко! Очекивала сам, — настави она, затварајући очи: — да ћеш ме убити или истерати напоље, на кишу и олују, а ти оклеваш... оклеваш...

Он је нагло и снажно загрли, обасу пољупцима њена колена и руке, затим, док му је она нешто мрмљала, подрхтавајући од успомена, поглади је по коси, па, гледајући је право у лице, схвати да је ова несрећна и покварена жена за њега једини блиски, драги и незаменљиви човек.

Кад је, изишавши из куће, седао у кочије, он зажеле да се врати кући читав.

XVIII

Ђакон устаде, обуче се, узе свој дебели чворновати штап и лагано изиђе из куће. Било је мрачно и, ђакон, прво време, док је ишао улицом, није могао да види чак ни свој бели штап; на небу није било ниједне звезде, па је изгледало да ће опет бити кише. Мирисало је на влажан песак и море.

„Још ме могу напасти Чеченци“, — мислио је ђакон, слушајући како му штап удара о калдрму и како гласно и усамљено одјекују у ноћној тишини ти ударци.

Кад је изишао из града, већ је могао да разликује и пут и свој штап; на мрком небу где-где појавиле су се нејасне мрље, па се ускоро помоли и једна звезда и затрепта некако плашљиво јединим својим оком. Ђакон је ишао високом, стеновитом обалом и није видео море; оно се полако успављивало тамо доле, а његови невидљиви таласи лено и тешко су ударили о обалу и као да су уздисали: ух! И то сасвим полако! Удари један талас, ђакон успе да изброји осам корака — тад наиђе други, а после шест корачаји — трећи. И опет се ништа није видело, само се у помрчини чуо троми, сањиви шум мора, осећала се бескрајно далека времена која је тешко замислити, кад је Бог лебдео над хаосом.

Ђакон осети страх у самоћи. Он помисли на то да га Бог може и казнити, што се дружи са неверницима и чак иде да гледа њихов двобој. Двобој ће бити неозбиљан, без крви и смешан, али макако да се узме, он је безбожничка приредба, којој је за свештено лице сасвим незгодно присуствовати. Он стаде и помисли: да ли да се вратим? Али јака, немирна радозналост надјача његово колебање и он пође даље.

„Ма да су неверници, они су ипак добри људи и спашће се“, — Тешио је он самог себе. — Сигурно ће се спасти! — рече он гласно, палећи цигарету.

Којим мерилом треба мерити људске врлине да будемо правични према њима? Ђакон се сети свога непријатеља, инспектора црквене школе, који, у своје време, иако је веровао у Бога, на двобоје није ишао и живео је морално, хранио га хлебом помешаним са песком, а једном приликом умало што му није откинуо уво. Кад је људски живот тако бесмислен да су сви ипак овог свирепог и непоштеног инспектора, који је крао државно брашно, поштовали, па су се чак и молили у школи за његово здравље и спасење, зар је право да се он клони људи, као што су фон-Корен и Лајевски, само зато, што они не верују у Бога?

Ђакон је почео да решава тај проблем, али се сети, како ће смешно данас изгледати Самојљенко, и то је прекинуло ток његових мисли. Колико ли ће тек сутра да буде смејања? Ђакон замисли, како ће се сакрити у шипраг, па ће кришом посматрати све, а кад се сутра за ручком фон-Корен буде хвалио, он ће му, ђакон, са смехом испричати све појединости двобоја.

„Па одакле ви то све знате?“ — тек ће упитати зоолог. — „У томе и јесте цела ствар. Седео сам код куће, а опет знам“.

Добро би било да се двобој опише у шалливом тону. Таст ће читати, па ће се слатко смејати, њему и хлеба не треба, само му испричај или напиши нешто смешно.

Показала се долина Жуте речице. Због кише речица је постала шира и хучнија, и сад више није гунђала, као раније, већ урлала. Почело је да свиће. Сиво, мутно јутро, и облаци који су јурили

на запад да стигну грмљавину и кишу, и планине покривене маглом, и влажно дрвеће — све се то учини ђакону ружно и љутито. Он се уми на потоку, чита јутарње молитве, и зажеле се чаја и врућих ушטיפака са милерамом, које се служе сваког јутра код његовог таста. Сети се своје ђаконовице и валцера „неповратно“, који она свира на клавиру. Каква ли је то жена? Он се упознао са њом, испросио и оженио се њоме — све за недељу дана; проживео је са њом непун месец, па су га упутили на рад овамо, тако да још ни данданас није начисто с тим, какво је створење она. А ипак је досадно без ње.

„Требало би да јој напишем писамце“... — помисли он.

Застава на крчми сасвим је покисла од кише, па се оклембесила, а сама крчма са мокрим кровом изгледала је црња и нижа, но што је била раније. Пред вратима су стајала кола; Кербалај, нека два Абхасца и млада Татарка у шалварама, по свој прилици жена или кћи Кербалајева, износили су из крчме џакове са нечим, па су их товарили у кола на шашу. Крај кола, спустивши главу к земљи, стајала су два магарца. Сложивши џакове, Абхасци и Татарка почеше их одозго покривати шашом, а Кербалај је почео журно да преже магарце у кола.

„Свакако да је неки шверц“, — помисли ђакон.

Ето оног обореног стабла са исушеним иглицама, а ено црне мрље од ватре. Ђакон се сети излета са свима његовим детаљима, ватре, песме, Абхазаца, пријатног сањарења о владичанству и ли-

тији... Црна речица због кише постала је још црња и шира. Ђакон је опрезно прешао преко трошног мостића, до кога су већ допирали својом пеном мутни таласи, и он се попе степеницама у кош.

„Баш је диван човек! — мислио је он, протежући се по слами и сећајући се Фон-Корена. — Добар је човек, Бог да га поживи! Само је нешто суров“...

Зашто ли мрзи Лајевског, а овај њега? Због чега ће се тући? Да су они, као ђакон, још од малена познавали беду, да су одрасли међу људима, простим, тврдоглавим, лакомим на новац, који пребацују сваки залагај кад дају, грубим и неотесаним, који пљују на под и подригују о ручку и кад се моле, који нису од малена размажени добрим условима живота и одабраним друштвом, они би се још како држали један другог, радо би праштали један другом мане, па би ценили оно што сваки од њих има доброг у себи. Па и на око честитих људи има тако мало на свету! Лајевски је, истина, неразуман, разуздан и чудан човек, али он зацело неће украсти, нити ће пред свима пљунути на под, нити ће корети жену: „ждереш, а нећеш да радиш“, ни тући дете уздама, нити ће хранити слуге поквареном сланином — зар све то није дозвољено да човек буде према њему снисходљив. Уз то он је први који сноси последице својих мана, као што болесник пати због својих рана. Место да истражују из досаде или неког узајамног неразумевања један код другог разна дегенерисања, изумирања, наследности и остало, што је и иначе

нејасно, зар не би било боље да се човек спусти мало ниже и своју мржњу и гнев окрене на ону страну, где читаве улице стењу од грубог простаклука, лаконости, прекора, прљавштине, псовки, вриске жена...

Зачу се тандркање кола, које прекиде ток ђаконових мисли. Он провири кроз врата и спази кочије, у којима су била тројица: Лајевски, Шешковски и управник поштанско-телеграфске станице.

— Стој! — рече Шешковски.

Сва тројица изађоше из кола и погледаше се.

— Њих још нема, — рече Шешковски, чистећи са себе блато. — Ништа! Док се не скупимо сви, хајдемо да потражимо неко згодно место. Овде човек нема где ни да се окрене.

Они пођоше даље уз реку и ускоро се изгубише из вида. Татарин-кочијаш сео је у кола, наслонио главу на раме, па брзо заспао. Причекавши једно десет минута, ђакон је изишао из коша и скинувши црни шешир, да га не примете, чучећи и осврћући се, почео је да се провлачи обалом кроз жбуње и кукурузне њиве; са дрвећа и жбуња падале су на њега крупне капи кише, трава и кукуруз били су мокри.

— Безобразлук! — мрмљао је он, дижући своје мокре и блатњаве пешеве. — Да сам знао, не би ишао.

Кроз неко време он зачу гласове и спази људе. Лајевски, са рукама у рукавима, погрбљен, брзим корацима ходао је тамо-амо по малој пољаници; његови секунданци стајали су крај саме обале и савијали цигарете.

„Чудновато... — помисли ђакон, не могавши да препозна по ходу Лајевског. — Изгледа као неки старац“.

— Баш није лепо од њих! — рече поштар, гледајући на сат. — Одоцнити можда се код њих, учених људи, и не сматра за велики грех, а ја сматрам да је то свињарија.

Шешковски, гојазан човек са црном брадом, ослушну и рече:

— Долазе!

XIX

— Првипут у животу видети тако нешто! Баш је дивно! — рече фон-Корен, појављујући се на пољани и пружајући руке истоку. — Погледајте: зелени зраци!

На истоку, иза планина, пружала се два зелена зрака, и то је заиста било врло лепо. Сунце је излазило.

— Добар дан! — настави зоолог, климнувши главом секундантима Лајевског. — Да нисам одоцнио?

За њим су ишли његови секунданци, два врло млада официра иста раста, Бојко и Говаровски, обојица у белим блузама, и мршави, туробни доктор Устимовић, који је у једној руци носио неки завежљај, а другу је држао позади, на слабинама; као и увек, он је дуж леђа држао штап. Спустивши завежљај на земљу, и не назвавши ником Бога, он и другу руку забаца назад и поче да шетка по пољани.

Лајевски је осећао умор и незгоду човека, који ће, по свој прилици, ускоро умрети, и зато скреће на себе свеопшту пажњу. Он је желео сад или да га што пре убију или да га одвезу кући. Сунчев излазак видео је првипут у животу; ово рано јутро, зелени зраци, влажност и људи у мокрим чизмама — све је то — како му се чинило — било излишно у његовом животу, непотребно и женирало га је; све то није имало никакве везе са ноћи коју је преживео, са његовим мислима и с осећањем кривице, и зато би он радо отишао и не чекајући на двобој.

Фон-Корен је био приметно узбуђен и трудио се да то прикрије, правећи се да га од свега највише занимају зелени зраци. Секунданци су били збуњени и гледали су се као да питају, шта ће ови овде и шта треба да раде.

— Мислим, господо, да не треба ићи даље, — рече Шешковски. — И овде је згодно.

— Дабогме, — сложи се фон-Корен.

Наста ћутање. Устимовић, шетајући, наједном се нагло окрете Лајевском, па рече полугласно, дишући му право у лице:

— Вас, по свој прилици, још нису стигли да обавесте о мојим условима. Сваки од противника плаћа ми по петнаест рубаља, а у случају смрти једног од њих, онај који остане у животу, платиће ми свих тридесет.

Лајевски је и раније познавао тог човека, али је тек првипут сад јасно запазио његове мутне очи, оштре бркове и танак, туберкулозни врат: зеле-

наш, а не лекар! Дах му је имао непријатан, говеђи задах.

„Каквих све људи има на свету“, — помисли Лајевски и одговори:

— Пристајем.

Доктор климну главом и поче опет шетати, и видело се да му никакав новац уопште није био потребан, него га је тражио просто из мржње. Сви су осећали да је крајње време већ једном почети или довршити оно што је отпочето, али нити су почињали, нити довршавали, него шетали, стајали и пушили. Млади официри, којима је било првипут у животу да присуствују једном двобоју и који су слабо марили за тај грађански, и по њиховом мишлењу, непотребан двобој, пажљиво су разгледали своје блузе и гладили рукаве. Шешковски им приђе и тихо рече:

— Господо, морамо запети из све снаге да се овај двобој не одржи. Треба их измирити.

Он поцрвене и настави:

— Јуче је био код мене Кириљин, па је јадиковао, што га је јуче Лајевски затекао на састанку са Надеждом Фјодоровном и тако нешто...

— Да, и нама је то познато, — рече Бојко.

— Па, ето, и сами видите... Лајевском дрхте руке, и тако даље... Он сада неће моћи ни пиштољ да дигне. Тући се са њиме исто је тако нечовечно, као и са човеком пијаним или болесним од тифуса. Ако не пристану на измирење, онда да се, господо, тај двобој бар одложи... Да не гледају моје очи овакву свињарију.

— А ви разговарајте са фон-Кореном.

— Ја не познајем правила о двобојима, — нека их ђаво носи, па нећу ни да знам за њих; може још помислити да се Лајевски уплашио, па ме је наговорио да тако нешто тражим. Уосталом, ма шта мислио ја ћу говорити с њиме.

Шешковски неодлучно, мало храмајући, као да му се укочила нога од седења, упуту се фон-Корену; док је ишао и тешко уздисао, цела његова појава одавала је леност.

— Ево шта треба да вам кажем, господине мој, — поче он, пажљиво разгледајући шаре на зоологовој кошуљи. — То је строго поверљиво... Правила о двобојима не познајем, нека иду бестрага, а и нећу да знам, и говорим не као секундант и тако даље, већ као човек, и тако даље.

— Добро. Па?

— Кад секундант предлажу измирење, обично их и не слушају, сматрајући да је то проста формалност. Осетљивост, па квит. Али ја најпокорније молим да обратите пажњу на Ивана Андреића. Данас он није у нормалном стању, није, такорећи при чистој свести и заслужује сажаљење. Задесила га несрећа. Не трпим иначе сплеткарење, — Шешковски ту поцрвене и осврну се: — али с обзиром на двобој, морам то да саопштим. Синоћ је у кући Мјуридова затекао своју даму са... једним господином.

— Баш је одвратно! — промрмља зоолог; он пребледе, намршти се и гласно пљуну.

Доња му усна задрхта; не желећи даље да слуша, он побеже од Шешковског и као да је сасвим случајно окусио нешто горко, опет гласно пљуну

и првипут у току овог јутра погледа са мржњом у Лајевског. Његово узбуђење и нелагодност прошли су, он одмахну главом и гласно рече:

— Шта још чекамо, господо, молим вас? Зашто не почињемо?

Шешковски погледа офицере и слеже раменима.

— Господо! — рече он гласно, не обраћајући се никоме. — Господо! Ми вас молимо да се измирите!

— Да свршимо што пре са формалностима, — рече фон-Корен. — О измирењу смо већ говорили. Каква је још формалност на реду? Брже, господо, јер време не чека.

— Још једанпут молим да се измирите, — рече Шешковски молећивим гласом, као човек који не би хтео, а мора да се умеша у туђе послове; он поцрвене, стави руку на срце и настави: — Господо, не видимо узрочне везе између увреде и двобоја. Између увреде, коју ми, слабићи, понекад чинимо један другоме, и двобоја нема ничега заједничког. Ви сте факултетлије, људи образовани, па и сами, дабогме, видите у двобоју само преживелу, просту формалност, и тако нешто. Па и ми исто тако гледамо, иначе не бисмо ни дошли овамо, јер тек не можемо дозволити да људи у нашем присуству пуцају један на другог, и тако даље. — Шешковски обриса зној са чела, па настави: — Изравнајте, дакле, господо, тај ваш неспоразум, пружите један другоме руку, па хајдемо кући, да пијемо за измирење. Части ми моје, господо!

Фон-Корен је ћутао. Лајевски, видећи да су у њега упрте све очи, рече:

— Ја немам ништа против Николаја Васиљевића. Ако он налази да сам крив, спреман сам да му се извиним.

Фон-Корен се нађе увређен.

— Очевидно је, господо, — рече он: — да бисте волели да се г. Лајевски врати кући као великодушан човек и витез, али ја не могу учинити то задовољство ни њему, ни вама. Зар је требало да устајем рано и да идем десет километара изван града само зато да после пијемо за измирење, да се поткрепимо и да ми се објасни, како је двобој застарела формалност. Двобој је двобој, па не треба од њега правити ствар глупљу и лажнију, но што је он у ствари. Хоћу да се бијем!

Наста ћутање. Официр Бојко извади из кутије два пиштоља: један су дали фон-Корену а други Лајевском, а затим се десила забуна, која за тренутак развесели фон-Корена и секунданте. Показало се наиме да ниједан од присутних никада у животу није био на двобоју, па није ни знао, како треба да стану противници и шта треба секунданци да говоре и раде. Али се затим он сети и смећећи се поче објашњавати:

— Господо, ко се сећа, како је то описано код Љермонтова? — упита фон-Корен, смејући се. — А и код Тургенјева, Базаров се тукао с неким...

— Шта имамо ту да се сећамо? — рече нервозно Устимовић, заустављајући се. — Измерите отстојање, па квит.

И он направи три корака, као да је хтео тиме показати, како треба да се измери. Бојко изброја кораке, а његов друг извади сабљу па обележи њоме линију на крајњим тачкама да означи баријеру.

Док су сви ћутали, противници заузеше своја места.

„Кртице“, сети се Ђакон, који је седео сакривен у жбуњу.

Шешковски је нешто говорио, Бојко је опет нешто објашњавао, али Лајевски није ништа од тога чуо, или тачније — чуо је, али није схватио. Али зато кад је дошао тренутак, запео је ороз и подигао тежак, хладан пиштољ грлићем увис. Он је заборавио да откопча капут, па га је јако стезало у рамену и под пазухом, а рука се дизала са таквом незграпношћу, као да је рукав био направљен од лима. Он се сети своје јучерашње мржње према мрком челу и коврцама и помисли да чак и јуче, у тренутку највеће мржње и гнева, он не би могао да пуца на човека. Бојећи се да куршум некако случајно не погоди фон-Корена, дизао је пиштољ све више и осећао да ова његова јавна великодушност и није деликатна, и није великодушна, али друкчије поступити нити је умео, нити је могао. Посматрајући бледо, са подругљивим осмехом, лице фон-Кореново, који је очевидно још унапред био уверен да ће његов противник пуцати у ваздух, Лајевски помисли да ће се све, хвала Богу, сад свршити и да он треба само јаче да притисне ороз...

Јако га нешто трже у рамену, разлеже се пуцањ и у планинама одјекну: пах-тах!

И фон-Корен запе ороз и погледа у правцу Усти-мовића, који је једнако корачао, ставивши руке позади и не интересујући се ни зашта.

— Докторе, — рече зоолог: — будите добри, немојте шетати. Због вас ми трепери у очима.

Доктор стаде. Фон-Корен поче да нишани у Ла-јевског.

„Свршено је“, помисли — Лајевски.

Грлић пиштоља, уперен право у лице, израз мр-жње и презирања у пози и целој појави фон-Ко-реновој, убиство које ће сада извршити усред дана један честит човек у присуству такође честитих људи, ова тишина и загонетна снага, која тера Лајевског да стоји, а не да бежи — како је све то тајанствено! Оно неколико тренутака који су про-текли док је фон-Корен нишанио, учинише се Ла-јевском дужи од читаве ноћи. Он баци молећив поглед на секунданте; они се нису мицали и били су бледи.

— „Пуцај брже!“ — мислио је Лајевски и осећао да његово бледо, дрхтаво и јадно лице морало би још више да појача фон-Коренову мржњу према њему.

„Сада ћу да га убијем, — мислио је фон-Корен, нишанајући у чело и већ осећајући под прстом ороз. — Дабогме, убићу га“...

— Убиће га! — зачу се одједном неки очајнички глас из непосредне близине.

У истом тренутку разлеже се пуцањ. Видећи да Лајевски стоји на месту и не пада, сви су погле-

дали на ону страну, одакле се чуо глас, па спа-зише ђакон. Блед, са влажном косом која му се залепила за очи и образе, стајао је он с оне стране реке у кукурузима и махао својим мокрим ше-широм. Шешковски се засмеја од радости, запла-ка и побеже у страну...

XX

Мало после фон-Корен и ђакон састаше се код мостића. Ђакон је био узбуђен, тешко дисао и избегавао је да гледа у очи. Он се сад стидео и свога страха и свога блатњавог, мокрог одела.

— Учини ми се да сте хтели да га убијете... — мрмљао је он. — Колико то не одговара природи људској! Како је то неприродно!

— А како сте, ипак, стигли овамо? — упита зоолог.

— Немојте да питате, — одмахну руком ђакон. — Ђаво ме надарио: иди, па иди... Ето, ја сам и дошао, па умало што нисам умро од страха у ку-курузу. Али сада је... хвала Богу, хвала Богу... врло сте ме обрадовали, — муцао је ђакон. — А и наш чика-паук ће бити задовољан... Ала ће бити смејања! Само вас најпокорније молим, не-мојте ником рећи да сам и ја ту био, иначе ће ми старешине, још и то може да се деси, натрљати нос. Казаће: ђакон је био секундант.

— Господо! — рече фон-Корен. — Ђакон вас све моли да никоме не говорите да сте га видели овде. Имаће човек неприлике.

— Колико се све то не слаже са људском природом! — уздахну ђакон. — Ви ћете ми опростити, али лице вам је било такво, да сам помислио да ћете га сигурно убити.

— Баш сам имао велику жељу да умлатим тог дрипца, — рече фон-Корен: — али сте ви викнули у одлучном тренутку, па сам промашио. Ипак, цела је ова комедија одвратна, кад човек на њу није навикао, а и заморила ме је, ђаконе. Малаксао сам ужасно. Хајдемо...

— А не! Ви ћете ми допустити да идем пешке. Треба да се осушим, јер сам сав мокар и озебао.

— Онда радите како знате, — рече сањалачким гласом малаксали зоолог, седајући у кола и затварајући очи. — Како вам је воља...

Док су се они мували око кочија и размештали се по њима, Кербалај је стајао крај пута и држећи се обема рукама за трбух понизно се клањао и показивао зубе; он је мислио да су господа дошла да уживају у природи и да пију чај, па није схватао зашто то сад одлазе. Сви су ћутали; поворка крену, а код крчме остаде само ђакон.

— Улазил кафану пити чај, — рече он Кербалају. — Мој хоће јести.

Кербалај је одлично знао руски, али је ђакон мислио, да ће га Татарин пре разумети, ако са њим буде говорио поквареним руским језиком.

— Кајгану ми правиш, сир донесеш.

— Улази, улази, попе, — рече Кербалај, клањајући се. — Све ћу ти дати... Има и сира, има и вина... Једи, само изволи...

— Како се каже татарски Бог? — упита ђакон, улазећи у крчму.

— Твој Бог, мој Бог, — зар није свеједно, — рече Кербалај, не схативши шта он хоће. — Бог је свима један, само се људи разликују. Које Руса, које Турака, које Енглеза — људи има разних, а Бог је један.

— Лепо. Ако се сви људи моле једном истом Богу, зашто онда ви, муслимани, гледате на хришћане као на своје вечите непријатеље?

— Што се љутиш? — рече Кербалај, хватајући се обема рукама за трбух. — Ти си православни поп, а ја сам муслиманин, ти си рекао — гладан сам, ја те служим... Само богаташи воде рачуна о томе, какав је твој Бог а какав мој, а за сиромаше то је свеједно. Једи, молим те.

Док се у крчми водио тај богословски разговор, Лајевски се возио кући и сећао како му је непријатно било, кад се возио у свануће, кад су и пут, и стене, и брда били влажни и црни и кад је неизвесна будућност изгледала страшна као провалија без дна, док су се сада кишне капи које су још висиле на трави и на камену преливале на сунцу као дијаманти, природа се весело смешила, а црна будућност је остала негде позади. Он је посматрао суморно, уплакано лице Шешковског и предња двоја кола, у којима су седели фон-Корен, његови секунданти и доктор, па му се чинило, као да се сви они враћају с гробља, где тек што су закопали незгодног и несносног човека, који је свима сметао да живе.

„Све је свршено“, — мислио је он о својој прошлости, опрезно пипајући прстима врат.

С десне стране врата, изнад крагне, појавио му се мали оток, дуг и широк као мали прст, и осећао се бол, као да му је неко прешао пеглом по врату. То га је опрљило куршум.

Затим, кад је стигао кући, за њега је настао дугачак, чудноват, пријатан и магловит као занос — дан. Он се као човек, кога су пустили из тамнице или болнице, загледао у давно познате предмете и чудио, што столови, прозори, столице, светлост и море изазивају у њему живахну, дечју веселост, какву он већ одавно није осећао. Бледа и јако ослабела Надежда Фјодоровна никако није разумела његов благи глас и чудновато држање; она је журила да му исприча све шта се са њом десило... Њој се чинило да је он, по свој прилици, слабо чује и не разуме, а кад дозна све, проклеће је и убити; он ју је, међутим, слушао, гладио по коси, гледао јој у очи, и говорио:

— Немам никога сем тебе...

Доцније су дуго седели у баштици, припијени једно уз друго, и ћутали или, сањајући на глас о свом будућем срећном животу, изговарали кратке отсечне фразе, па му се чинило да никад раније није говорио тако дуго и лепо.

XXI

Прође мало више од три месеца.

Дошао је дан који је фон-Корен означио за одлазак. Од раног јутра падала је јака, хладна киша,

дувао је северо-источни ветар, који је јако узбуркао море. Говорило се да ће пароброд — кад је већ такво невреме — тешко да сврати у луку. По реду вожње требало је да стигне нешто после девет пре подне, али фон-Корен, који је излазио на кеј и у подне, и после ручка, није запазио кроз доглед ништа сем мутних таласа и кише која је затворила цели хоризонт.

На измаку дана киша је престала, а и ветар је приметно ослабио. Фон-Корен се већ био помирио са мишљу да данас неће моћи да отпутује и почео је са Самојљенком да игра шаха; али кад је пао сутон, послани саопшти да се на мору појавила светлост и да су спасили ракету.

Фон-Корен поче тада журно да се спрема — пребаци торбицу преко рамена, пољуби се са Самојљенком и ђаконом, без икакве стварне потребе обиђе све собе, поздрави се са посланим и куварicom, па изиђе на улицу са осећањем да је ипак заборавио нешто код доктора или у своме стану. На улици он је ишао уз Самојљенка, за њиме је корачао ђакон са сандучетом, иза свију ишао је послани са два кофера. Само су Самојљенко и послани видели слабу светлост на мору, остали пак гледајући у помрчину нису ништа видели. Пароброд се зауставио далеко од обале.

— Брже, брже, — журио се фон-Корен. — Бојим се да не оде!

Пролазећи поред кућице са три прозора, у коју се преселио Лајевски после двобоја, фон-Корен се не уздржа и завири кроз прозор. Лајевски, по-

грбљен и леђима окренут прозору седео је за столом и нешто писао.

— Дивим се, — рече зоолог. — Баш се стегао!

— Збиља, просто је за дивљење, — уздахну Самојљенко. — Од јутра до мрака седи, па све ради. Хоће да исплати дугове. А како живи — горе од каквог просјака!

Прође једно пола минута у ћутању. Зоолог, доктор и ђакон стајали су крај прозора и све време посматрали Лајевског.

— Те тако и не оде одавде, јадник, — рече Самојљенко. — А сећаш ли се, колико је трчао око тога?

— Да, много се стегао, — понови фон-Корен. Његова женидба, тај свакодневни рад око парчета хлеба, некакав нови изглед његовог лица, па чак и његово држање, — све је то толико необично да просто не знам како то да назовем, — зоолог ухвати Самојљенка за рукав, па настави узбуђеним гласом: — Реци њему и његовој жени да сам им се одлазећи, дивно, да сам им пожелео свако добро... и замоли га да ме, ако је то могуће, задржи у лепој успомени. Он зна мене. Зна да сам онда могао предвидети ову промену, могао сам да му постанем најбољи пријатељ.

— Сврати код њега да се опростиш.

— Не. То је незгодно.

— А зашто? Ко зна, можда и нећеш никад више са њим да се видиш.

Зоолог се замисли па рече:

— Тако је.

Самојљенко полако куцну прстом у прозор. Лајевски се трже и осврте.

— Вања, Николај Васиљевић хоће с тобом да се опрости, — рече Самојљенко. — Он сад одлази.

Лајевски устаде од стола и пође у трем да отвори врата. Самојљенко, фон-Корен и ђакон уђоше у кућу.

— Ја само на моменат, — поче зоолог, остављајући у трему каљаче и кајући се већ, што се разнежио и дошао овамо без позива. „Као да се намећем, — помисли он: — а то је баш глупо“. — Опростите, што вас узнемирујем, — рече он, улазећи за Лајевским у његову собу: — али за који часак путујем и нешто ме је вукло к'вама. Ко зна да ли ћемо се још икад видети у животу.

— Баш ми је пријатно... Молим лепо, — рече Лајевски и незграпно им понуди столице, као да је хтео да им препречи пут, па стаде наред себе, трљајући руке.

„Штета што нисам оставио сведока на улици“, — помисли фон-Корен и рече чврстим гласом: — Задржите ме у лепој успомени, Иване Андреићу. Врло је тешко заборавити на прошлост, дабогме, она је исувише жалосна, а и нисам дошао овамо да молим за опроштај или да тврдим да кривица није до мене. Шта сам радио, урадио сам искрено и своје погледе нисам променио... Истина, а то ми је јако пријатно да констатујем, погрешно сам односно вас, али се човек спотиче и кад иде равним путем — таква је већ наша судбина: ако не погрешим у суштини, погрешим у поједи-

ностима. Нико не зна где се налази права прав-
цата истина.

— Да, нико не зна истину... — рече Лајевски.

— Дакле, збогом... Дај Боже да вам буде све
како треба.

Фон-Корен пружи Лајевском руку; овај је стеже
и поклони се.

— Задржите ме, дакле, у лепој успомени, —
рече фон-Корен. — Поздравите вашу супругу и
реците јој да ми је врло жао, што нисам могао и
са њом да се опростим.

— Она је ту.

Лајевски приђе вратима и викну у другу собу:

— Надице, Николај Васиљевић је желео с тобом
да се опрости.

Уђе Надежда Фјодоровна; она стаде крај врата
и неодлучно погледа у госте. Лице јој је било
молећиво и уплашено, а и руке је држала као ги-
мнастичкиња, кад је прекоревају.

— Ја одлазим за који тренутак, Надежда Фјо-
доровна, — рече фон-Корен: — па сам сад дошао
да се опростим.

Она му неодлучно пружи руку, и Лајевски се
поклони.

„Обоје су, ипак, веома бедни! — помисли фон-
Корен. — Баш их доста стаје овај живот“.

— Бићу у Москви и у Петрограду, — рече он: —
ако вам нешто треба, могао бих вам послати отуд?

— Шта би нам?... — рече Надежда Фјодоровна
и забринуто погледа у мужа. — Ништа, чини
ми се...

— Да, ништа... — рече Лајевски, трљајући руке,
— Поздравите све.

Фон-Корен сад није знао шта би још могао и
требао да каже, док је малопре, улазећи, мислио
да ће рећи много штошта лепо, пријатно и зна-
чајно. Ћутке је стиснуо руку Лајевском и њего-
вој жени, па изиђе од њих с осећањем тешког
терета на души.

— Какви су људи! — говорио је ђакон полу-
гласно, идући позади. — Боже мој, какви су људи!
Заиста десница Божја засади овај виноград! Го-
споде, Господе! Један је победио хиљаде, а други
непрегледне гомиле. Николаје Васиљевићу! — рече
он усхићено: — знајте да сте данас однели по-
беду над највећим од људских непријатеља —
над гордошћу!

— Станите, ђаконе! Та какви смо, он и ја, по-
бедници? Победници изгледају као орлови, а он је
јадан, плашљив, утучен, па се клања као кинеска
играчка, док мене, мене срце боли.

Иза њих се зачусе кораци. То је јурио Лајевски
да их испрати. На пристаништу је већ стајао са два
кофера послани, а мало даље — четири веслача.

— Баш дува... бррр! — рече Самојленко. —
На мору је сада, по свој прилици, велика олу-
јина, јао, јао! Баш си незгодно време потрефио,
Коља.

— Ја не патим од морске болести.

— Ствар није у томе... Да те не преврну ови
кретени. Боље би било да идеш чамцем пароброд-
ске агенције? Где је чамац агенције? — викну он
веслачима.

— Оде већ, ваше превасходство.

— А царински?

— Оде и он.

— А зашто нисте јавили? — наљути се Самојљенко. — Кретени!

— Сасвим ми је свеједно, немој да се узрујаваш... — рече фон-Корен. — Дакле, збогом. Нека вас Бог чува.

Самојљенко загрли фон-Корена, па га прекрсти трипут.

— Сети се, дакле, Коља... Јави се... На пролеће чекаћемо те.

— Збогом, ђаконе, — рече фон-Корен, стежући ђаконову руку. — Хвала вам на друштву и на пристојним разговорима. Размислите се односно експедиције.

— Па ја ћу, Боже мој, и на крај света, ако хоћете, — засмеја се ђакон. — Зар сам против?

Фон-Корен у помрчини препознаде Лајевског и ћутке му пружи руку. Веслачи су већ стајали доле и придржавали чамац, који је ударао о диреке, иако га је моло штитило од великих таласа. Фон-Корен сиђе степеницама, скочи у чамац и стаде иза крме.

— Јави се! — викну му Самојљенко. — Чувај здравље!

„Нико не зна праву истину“, — мислио је Лајевски, дижући јаку на капуту и завлачећи руке у рукаве.

Чамац врло вешто заобиђе пристаниште и изиђе на ширину. Он се изгуби у таласима, али одмах из дубоке провалије изби на високи гребен, тако

да су се могли распознати и људи, па чак и весла. Чамац прође три метра напред, а затим се одбаци једно два метра уназад.

— Јави се! — викну Самојљенко. — Баш те ђаво надарио да путујеш, кад је такво невреме!

„Да, нико не зна праву истину“... — мислио је Лајевски, посматрајући тужно бурно и црно море.

„Чамац се одбацује назад, — мислио је он: — прави два корака напред, па онда један назад, али су веслачи тврдоглави, раде неуморно веслима и не боје се великих таласа. Чамац иде све напред, ево већ се и не види, али за пола сата и веслачи ће спазити светиљке на броду; још пола сата — па ће се стићи и на пароброд. Исто тако је и у животу... Тражећи истину људи чине два корака напред, а један назад. Патње, грешке и животна досада бацају их уназад, али жудња за истином и чврста воља тера их напред и напред. И ко зна? Можда ће и допловити до праве истине“...

— Збо-огом! — викну Самојљенко.

— Ништа се више не види и не чује, — рече ђакон. — Срећан пут!

Киша је почела ромињати.

ПАВИЉОН БР. 6

У болничком дворишту налази се осредња кућица, зарасла у коров од чкаља, коприве и дивљег конопља. Кров јој је иструлио, димњак се срушио до пола, степенице су на улазу иструлиле и зарасле у траву, а од малтера на зидовима остали су само трагови. Предњом страном гледала је у болницу, а задњом — у поље, од кога је одвојена сивом болничком оградом са ексерима. Ови ексерри, окренути у вис, и ограда и сама кућица изгледају тако мучно и кобно, као што су само болничке и тамничке зграде.

Ако се не бојите да вас коприва не ожари, хајдемо онда уском путањом која води кућици, па да видимо шта се у њој ради. Кад отворимо прва врата, улазимо у трем. Овде су поред зидова и крај пећи набацане читаве хрпе болничког шљама. Душеци, стари поцепани мантили, панталоне, кошуље са плавим пругама, сасвим дотрајала и неупотребљива обућа, — сва ова старудија набацана је на гомилу, изгужвана, измешана, трули и шири загушљиви задах.

На целој овој гомили старудија увек лежи са дулом у устима чувар Никита, стари ислужени вој-

ник са пожутелим ширитима. Лице му је грубо, изнурено, са оклембешеним обрвама, које му дају изглед пољског овчарског пса-курјака, а нос му је црвен; он је средњег раста, на око сувоњав и коштуњав, али у целини је импозантан и има чврсте песнице. Он спада у ред оних простосрдачних, позитивних, послушних али глупих људи, који највише на свету воле да раде и зато су убеђени да греба тући. Он удара по глави, прсима, леђима, где стигне, и уверен је да без тога овде не би било реда.

Даље се улази у велику, широку собу, која заузима читаву кућицу, изузев трема. Зидови су ту обојени затворено-плавом бојом, таваница је чађава, као у димљивој кровнијари — знак да се овде зими пуше пећи и да има угљендиоксида. Прозори су изнутра унакажени гвозденим решеткама. Под је прљав и рапав. Заудара на кисео купус, на чађ од лампе, стенице, амонијак, и овај задах при уласку чини на вас утисак, као да улазите у кавез са животињама.

У соби су намештени кревети, причвршћени за под. На њима седе или леже људи у плавим болничким мантилима и као у старо време, у болничким капама. То су лудаци.

Укупно их је петоро. Само је један из виших сталеза, остали су малограђани. Први до врата, високи, мршави малограђанин са рићим, глатким брковима и са уплаканим очима, седи подбочивши главу рукама и нетремице гледа у једну тачку. И дан и ноћ он је невесео, врти главом, уздише и јетко се смешка; у разговорима ретко учествује

и на питања обично не одговара. Једе и пије механички, кад доносе храну. С обзиром да он тешко, оштро кашље, да је мршав и има руменило на образима, изгледа да је код њега зачетак туберкулозе.

До њега је мали, темпераментан, врло живахан старчић ушиљене браде и црне, коврцаве, као код Црнца, косе. Дању шетка по павиљону, од прозора до прозора или седи на своме кревету, згрчених ногу по турски, и непрестано као зимовка звижди, тихо пева и смешка се. Детињску веселост и живахан карактер испољава и ноћу, кад устаје да се моли Богу, тј. кад лупа себе у груди и прстом чачка у врата. То је Чивутин Мојсејка, лудак, који је померио памету пре једно двадесет година приликом пожара његове радионице шешира.

Од свих становника павиљона бр. 6 само он има права да излази из куће, па чак и из болничког дворишта, на улицу. Ту повластицу ужива одвајкада, по свој прилици као болнички староседелац и као миран, нимало опасан лудак, варошка будала, на коју су давно навикли на улицама у кругу дечака и паса. У болничком мантилчићу, са лудачком капом на глави и у папучама, понекипут бос, па чак и без панталона, корача он улицама, задржавајући се пред капијама и дућанима просећи милостињу. Негде му даду кваса, негде опет хлеба, на другом месту копејку, тако да се он обично враћа у павиљон нахрањен и с парама. Све што донесе, одузима му Никита за себе. Он то чини свирепо, љутито, претресајући му џепове и кунући се Богом да никад више неће пуштати

Чивутина на улицу, и да је неред за њега најгора ствар на свету.

Мојсејка воли да послужује. Он доноси воду друговима, покрива их ћебетом кад спавају, обећава да ће свакоме донети из вароши по једну копејку и да ће направити сваком нову капу, храни кашиком свог суседа са леве стране, једног паралитичара. Он то чини не из сажаљења нити из макаквих других хуманих разлога, већ угледајући се и, покуравајући се нехотице свом суседу са десне стране, Громову.

Иван Дмитрић Громов, човек од својих тридесет и три године, из вишег сталежа, некадањи судски пристав и губернский секретар, пати од маније гоњења. Он лежи на постељи, згрчен у клупче, или хода по соби тамо-амо, као да ради гимнастику, седи пак врло ретко. Увек је узнемирен, узрујан и стално нешто нејасно и нодређено очекује. Довољно је да нешто само мало шушне у трему или да неко викне у дворишту, па да дигне главу и послушне: да случајно по њега не долазе? Можда баш њега траже? И на његовом лицу у том тренутку огледа се јака узнемиреност и гађење.

Мени се допада његово широко лице са испупченим чељустима, увек бледо и потиштено, које као огледало открива — борбом и сталним страхом изнурену душу. Мине су му на лицу чудне и изболоване, али fine црте као трагови великог искреног бола паметне су и интелигентне, док је у очима нежан, нормалан сјај. Он ми се свиђа, учтив је, услужан и необично деликатан у понашању

према свима, сем према Никити. Кад неко испусти дугме или кашику, он брзо скаче са постеље и диже их. Свако јутро пожели својим друговима добро јутро, а кад полази на спавање — жели им laku ноћ.

Осим сталног напрегнутог стања и мина на лицу, његово лудило се огледа још и у овоме. Каткад увече он се огрне својим мантилом и дршћући целим телом, шкргућући зубима, почиње брзо да хода тамо-амо по соби и између кревета. Изгледа као да има јаку грозницу. Судећи по томе како изненада застаје и пиљи у другове, рекло би се да он хоће да каже нешто врло значајно, али свакако закључујући да га нико неће саслушати нити схватити, он само нервозно врти главом и наставља шетњу. Али убрзо жеља да говори савлађује сва његова резоновања, и он сам себи попушта и прича темпераментно и страсно. Говор му је испрекидан, грозничав, као бунило, на скокове и не увек разумљив, али се зато у њему осећа, и у речима и у гласу, нешто необично лепо. По његовом говору ви ћете одмах препознати у њему лудака и човека. Тешко је описати његов лудачки говор. Он прича о људској нискости, о насиљу које руши правду, о сјајном животу који ће временом завладати на свету, о решеткама на прозору које га потсећају сваког тренутка на глупост и свирепост насилника. Најзад из свега тога испада хаотично, нехармонично потпури од старих, али још недопеваних песама.

II

Пре једно дванаест до петнаест година живео је у својој кући у граду, у главној улици, чиновник Громов, човек солидан и имућан. Имао је два сина: Сергија и Ивана. Као студент четврте године Сергије се разболео од галопирајуће туберкулозе, па је умро; његова смрт као да је била почетак читавог низа несрећа, које су наједном снашле породицу Громових. На недељу дана после сахране Сергија отац-старац доспео је пред суд под оптужбом да је извршио фалсификате и про невере, па је ускоро умро у тамничкој болници од тифуса. Кућа и целокупна покретна имовина биле су продане на лицитацији, и Иван Дмитрић је са својом мајком остао без икаквих средстава за живот.

Раније, док је отац био жив, Иван Дмитрић је живео у Петрограду, где је студирао на универзитету, примао по шездесет-седамдесет рубаља месечно, па није ни појма имао о беди, сада пак морао је из основа променити свој живот. Од јутра до мрака морао је сад давати часове по багателној цени, бавити се преписивањем, па ипак гладовати, јер је целу своју зараду слао матери. Иван Дмитрић није могао дуго да поднесе такав живот; он је клонуо духом, малаксао, па је напустивши универзитет отпутовао кући. Ту, у вахрошици, био је, по протекцији, постављен за учитеља среске школе, али се није слагао са друговима и није се допао ученицима, па је ускоро напустио ову службу. Мати је умрла. Једно шест

месеци био је без службе, јео само хлеб и пио воду, најзад га поставише за судског пристава. У тој служби је остао све док га нису отпустили због болести.

Никад, чак ни онда кад је био млад студент, није изгледао да је доброг здравља. Увек је био блед, мршав, склон назебу, рђаво се хранио, патио је од несанице. Од једне једине чашице ракије хватала га је несвестица и добијао је хистеричне нападе. Њега би увек вукло у друштво људи, али пошто је био раздражљив и осетљив, није могао ни с ким да се спријатељи, па није ни имао пријатеља. О варошанима је увек говорио с омаловажавањем, тврдећи, да се гнуша и да му је додијала њихова тотална непросвећеност и њихов живот који проводе у спавању као животиње. Говорио је из тенора, гласно, ватрено, увек негодујући и револтирајући се, или напротив усхићујући се и чудећи се, и то увек искрено. Ма о чему почео с њиме да говориш, код њега се све своди увек на једно исто: у вароши је тешко и досадно живети, друштво нема идеала, оно води безбојни, бесмислени живот, уносећи у њега понекад разоноду у облику насиља, грубог разврата и улагивања; ниткови су сити и одевени, а поштен свет се храни отпатцима са стола; потребне су школе, локалне поштене новине, позориште, јавна предавања, здруживање интелигенције; потребно је да друштво упозна себе и да се згрози. Говорећи о људима, он их је сликао оштрим потезима, само белим или црним, не признајући никакво ниансирање; човечанство је делио на поштен

свет и ниткове — средине код њега није било. О женама и љубави говорио је увек ватрено, с усхићењем, али никад није био заљубљен.

У вароши су га, без обзира што беше нервозан и оштар у својим оценама, волели и звали из нежности Вања. Његова урођена деликатност, услужност, честитост, морална чистота и његов излизани капут, нездрав изглед и породичне несреће изазивали су добра, топла и тужна осећања; поред тога био је темељно образован и начитан човек, знао је, по мишљењу варошана, све и играо је у вароши улогу као неког приручног енциклопедиског речника.

Читао је много. Седео је често у клубу, па чупкајући нервозно брадицу, прелиставао би часописе и књиге; и по његовом лицу примећивало би се да он толико не чита колико гута, једва стижући да ижваће храну. Читање је било, ваљда, једна од његових нездравих навика, јер се подједнако хапљиво бацао на све што му је долазило у руке, па чак и на лањске новине и календаре. Код куће је увек читао лежећи.

III

Једног јесењег јутра, подигавши јаку од капута и шљапкајући по блату, улицима и сокацима ишао је Иван Дмитрић некаквом мештанину, да нешто наплати од њега према извршној пресуди. Био је туробно расположен, као и увек, ујутру. У једном сокаку срео је двојицу хапшеника с окрвима на ногама у пратњи четири војника са пу-

шкама. И пре тога је Иван Дмитрић сретао више пута хапшенике; сваки пут то би код њега изазвало осећање сажаљења и неке нелагодности, сад пак овај сусрет је начинио на њега неки нарочити, чудноват утисак. Он најдеом уобрази да и њега могу оковати и исто тако водити по блату у тамницу. Пошто је свршио посао код малограђанина, он на путу за кућу сrete код поште познатог полициског писара, који га је поздравио и ишао с њиме улицом неколико корака, што му се учинило некако сумњиво. Код куће цео дан нису му никако избијали из главе хапшеници и војници са пушкама, па му је нека непојмљива душевна узнемиреност сметала да чита и да се прибере. Увече није упалио светлост у кући, ноћу пак није спавао и све је мислио на то да га могу ухапсити, оковати и стрпати у затвор. Није осећао никакву кривицу и био је сигуран да и у будуће никад неће бити убица, паликућа, и крадљивац; али зар није лако учинити неки злочин нехотице, без своје кривице, и зар није могућна клевета, па најзад и судска грешка. Не каже заиста узалуд народ да се нико није осигурао од просјачког штапа и тамнице. А судска грешка код садашњег судског поступка сасвим је могућна, и томе човек не треба да се чуди. Људи који по званичној дужности имају посла са људским патњама, а то су, рецимо, судије, полицајци, лекари, временом, услед навике, отупе толико да кад би и хтели, не могу се понашати према својим клијентима друкчије, но званично; у том погледу они се нимало не разликују од сељака који негде у

дворишту коље овна и телад, па и не примећује крв. Код званичног, бездушног односа према човековој личности, да се иначе невин човек лиши свих права и осуди на робију, судија треба да има само времена. И то толико времена да се испуне формалности, за које су судије плаћене, па онда је све свршено. Тражи ти затим узалуд правду и заштиту у овој малој, прљавој варошици, која је удаљена двеста километара од најближе железничке станице! Није смешно, заиста, мислити на правду, кад у сваком насиљу друштво види паметну и потребну меру, док сваки гест хуманости, рецимо, пуштање оптуженог испод суђења, изазива читаву експлозију незадовољног, осветољубивог осећања.

Ујутру Иван Дмитрић се дигао из кревета сав престрављен, са хладним знојем на челу, потпуно убеђен да га могу свакичас затворити. Кад већ јучерање црне мисли не могу тако дуго да га напусте, — мислио је он, — мора да у њима има нешто истине. Заиста, зар би могле оне иначе да му уђу у главу без икаквог разлога.

Порезник, не журећи се, прође поред његових прозора: то није без разлога. Ето и двојице људи који се зауставише поред његове куће и ћуте. Зашто ли они ћуте?

За Ивана Дмитрића сад дођоше мучни дани и ноћи. Сви који су пролазили поред његових прозора или су улазили у двориште изгледали су му шпијуни и детективи. У подне се обично шеф полиције извозио кочијама улицом — то је он ишао у управу полиције са свога имања у околини гра-

да. Али се сад Ивану Дмитрићу причињавало да се он вози исувише брзо и са неким нарочитим изразом на лицу, па, по свој прилици, хита да објави да се у граду налази неки велики злочинац. Иван Дмитрић трзао се на свако звонце или лупање у врата, осећао се нелагодно кад би се срео код своје газдарице са неким непознатим човеком, а кад су то били полицајци или жандарми, он се смешкао и звиждукао да покаже, како се то њега ништа не тиче. Он није спавао читавих ноћи, очекујући да га ухapse, али је јако хркао и уздисао као сањив човек, само да газдарица мисли како збиља спава; ако не спава, значи да га гризе савест — каквог ли доказа! Факта и логика говорили су му да су сва његова страховања — глупости и психичка поремећеност, да и у самом хапшењу и тамници, ако се ствар посматра са ширег гледишта, нема у ствари ничега страшног — само да је савест мирна; али уколико је он резоновао паметније и логичније, утолико је расла и постајала неподношљивија његова душевна узнемиреност. Све је то личило на случај са пустињаком који је хтео у непроходној шуми да себи раскрчи место; уколико је марљивије радио секиром, утолико је више и гушће расла шума. На крају крајева је Иван Дмитрић, видећи да је све узалуд, напустио свако резоновање, па се сав предао очајању и страху.

Он је почео да се усамљује и крије од људи. Канцеларија му је већ и раније била досадна, али сад му је постала неподношљива. Он се плашио да му некако не подвале, да му не убаце кришом

што у џеп, а затим ухвате на делу, или да не начини нехотице неку грешку у званичним актима, која би се претворила у фалсификат, или најзад да не изгуби туђе новце. Чудновато да никад иначе његове мисли нису биле тако еластичне и проницљиве, као што су биле сад, кад је он сваког дана измишљао на хиљаде разлога да се озбиљно плаши за своју слободу и част. Али је зато у знатној мери изгубио интересовање за спољни свет, нарочито за читање, а и памћење му је попустило.

У пролеће, кад се отопио снег, у ували крај гробља пронађена су у великом распадању и са знацима насилне смрти два леша — старице и малишана. У граду се отсад причало само о тим лешевима и о непознатим убицама. Иван Дмитрић, да свет не би мислио да је он убица, шетао је улицама и смешио се, а при сусрету са познаницима би пребледео, поцрвенео и говорио да нема одвратнијег злочина од убиства слабих и незаштићених. Али ова лаж ускоро му досади и он, после неког размишљања, одлучи да ће за њега најбоље бити да се сакрије у газдаричин подрум. У подруму је остао један дан, затим ноћ и још један дан, јако је назебао, и у сутон кришом, као лопов, увукао се у своју собу. До сванућа стајао је наред себе, не мичући се и ослушкујући. Ујутру рано, још пре зоре, дошли су у кућу зидари. Иван Дмитрић је одлично знао да су они дошли да поправе у кујни пећ, али од страха му се чинило да су то полицајци, преобучени у зидаре. Он је полако изишао из стана и обузет страхом,

без шешира и капута, потрчао је улицом. Пси, лајући, јурили су га, нешто је викао иза његових леђа неки сељак, зујале су му уши, и њему се чинило да иза њега стоји насиље целог света и гони га.

Њега зауставе, одведу кући и пошаљу његову газдарицу по лекара. Доктор Андреја Јефимић, о коме ће бити говора, преписа хладне облоге за главу и валеријан-капљице, сажаљиво климну главом и оде, рекавши газдарици да више неће доћи, јер не треба људима сметати да луде. Пошто Иван Дмитрић није имао средстава за живот и лечење код куће, њега упутише у болницу, где су га сместили у одељење за венеричне болести. Читавих ноћи он није спавао, тврдоглаво заинтачио па узнемиравао болеснике, и ускоро је, по наређењу Андреје Јефимића, премештен у собу бр. 6.

После годину дана сви су у вароши заборавили Ивана Дмитрића, а његове књиге, које је газдарица сместила у саонице под настрешницом, развукла су деца.

IV

Лево је од Ивана Дмитрића, као што рекох, Чивутин Мојсејка, а десно, сав у лоју, као буре округао сељак са равнодушним, сасвим глупим лицем. То је непокретна, прождрљива и прљава животиња која је давно изгубила способност да мисли и осећа. Од њега се увек шири оштар и загушљив задах.

Никита, који га служи, туче га немилосрдно, из све снаге, не штедећи своје песнице; и није гро-

зно то што га туку — на то може човек и да навикне, него то што та блесава животиња никако не реагира на батине ни звуком, ни покретом, ни изразом очију, већ се само малко клати као тешко буре.

Пети и последњи становник собе бр. 6 је малогађанин, који је некада картирао пошту, мали, мршав човек плаве косе, са добродушним, али и нешто подмуклим изгледом лица. Судећи по његовим паметним и мирним очима, које гледају ведро и весело, он је човек који зна себи цену и који чува некакву врло важну и пријатну тајну. Под јастуком и под душеком он чува нешто што никоме не показује, али не из страха да му то не отму или украду, већ из скромности. Понекад прилази прозору и окренут леђима према друговима ставља себи нешто на груди и гледа, оборивши главу; ако му онда приђеш, он ће се збунити и скинути нешто са груди. Али прозрети у његову тајну није тешко.

— Честитајте ми, — каже он често Ивану Дмитрићу: — предложен сам за одликовање орденом Станислава другог реда са звездом. Обично други ред са звездом дају само странцима, али не знам зашто хоће за мене да учине изузетак, — смеши се он, двоумећи се и слежући раменима. — Право да кажем, тако што нисам очекивао!

— У томе се не разумем, — каже тужно Иван Дмитрић.

— Можете ли погодити, шта ћу сад или доцније добити? — наставља некадањи поштар, жмирећи лукаво очима. — Ма шта било, ја ћу сигурно

добити шведски орден „Поларне звезде“. Орден је такав да вреди да се човек потруди. Бео крст и црна пантљика. Врло је лепо.

Нигде на свету, по свој прилици, живот није толико једнолик као у одељењу. Ујутру се болесници, сем паралитичара и дебелог сељака, умивају у трему из великог бурета и бришу пешевима мантила; затим из оловних шоља пију чај, који Никита доноси из главне болничке зграде. На сваког долази по једна шоља. У подне једу киселу чорбу од купуса и кашу, за вечеру имају кашу која је претекла од ручка. У међувремену леже, спавају, гледају кроз прозор и шетају по соби тамо-амо. И тако свакидан. Чак и бивши поштар говори све о једном истом ордену.

Нови људи ретко се виђају у соби бр. 6. Доктор одавно већ не прима нове лудакe, а оних који воле да посећују луднице има врло мало на овом свету. Свака два месеца долази у одељење берберин Семјон Лазарић. Нећемо говорити о томе, на који начин он шиша лудакe, како му Никита помаже у том послу, и како се узнемире болесници свакипут кад виде пијаног и веселог берберина.

Сем берберина нико ни да завири у павиљон. Болесницима је дато да виде из дана у дан само Никиту.

Уосталом, ту скоро је неко у болници пронео доста чудновату вест.

Причало се да је у павиљон бр. 6 почео да долази доктор.

Чудноват глас!

Доктор Андреја Јефимић Рагин врло је интересантан човек у извесном погледу. Кажу да је у својој раној младости био врло побожан, па се спремао за свештенички позив и да је хтео, пошто је 1863 године свршио гимназију, ићи у Духовну академију, али га је његов отац, доктор медицине и хирург, јетко исмејао тобож због тога, па је категорички изјавио да га неће више сматрати за сина, ако оде у попове. У колико је све то тачно — не знам, али је и сам Андреја Јефимић више пута признао да није никад волео медицину нити уопште науке уске специјалности.

Било како било, тек по свршетку медицинског факултета он није отишао у попове. Неку нарочиту побожност није показивао, а на духовно лице је, на почетку своје лекарске каријере, исто тако мало личио, као и сад.

По спољашности је незграпан, прост, сељак; својим лицем, брадом, зализаном косом, снажном а гломазном појавом, потсећа на друмског крчмара, задриглог, дрског и окрутног. Лице му је сурово, са пуно плавкастих жилица, очи ситне, нос црвен. Уз високи стас и широка рамена има и огромне руке и ноге; чини ти се, ако удари пеницом, душа ће одмах из тела излетети. Али корака лагано и креће се опрезно, прикрадајући се; кад се сретне са неким у узаном ходнику, зауставља се увек први да да пролаз, и не басом, као што

се очекује, него танким и нежним гласићем каже: „пардон!“ На врату има мању гуку која му смета да носи круте крагне, и зато је увек у мекој платненој или цицаној кошуљи. Уопште, он се не носи као лекар. Један исти пар одела вуче по десетак година, а ново одело које обично набавља по чивутским телалницама, на њему је исто тако излизано и изгужвано, као и старо; у истом капуту прима и болеснике, и ручава, и иде у посете; али све то чини не из тврдичлука, већ из потпуне алкавости према својој спољашности.

Кад је Андреја Јефимић стигао у варош да ступи на дужност, „хумана установа“ је била у грозном стању: У павиљонима, ходницима и болничком дворишту није могло да се дише од смрада. Болничари, нудиље, па и њихова деца спавали су по собама заједно са болесницима. Жалили су се да се не може живети од бубашваба, стеница и мишева. У хирушком павиљону никад није престављала епидемија црвеног ветра. Цела болница није имала више од две скапеле, а ниједног термометра, у кадама су чували кромпир. Надзорник, магационерка и лекарски помоћник пљачкали су болеснике, а за старог лекара, претходника Андреје Јефимића, причали су да се тобож кришом бави продајом болничког шпиритуса, а од нудиља и болесница направио је себи читав харем. У граду су врло добро знали за тај хаос, па се чак и претеривало у томе, али су га мирно толерирали; једни су за њ налазили оправдање у томе, што су у болници лежали само прости људи и сељаци, који не могу да се буне, јер су код куће живели још

горе него ту; неће их ваљда овде служити јаребицама! Други су пак налазили оправдање у томе, што сâм град без помоћи од стране самоуправних власти не може издржавати болницу уређену како треба; хвала Богу, кад већ и оваква постоји. А скоро уведена земаљска самоуправа није хтела да отвори своју болницу ни у вароши, ни у околини, под изговором да град већ има своју.

Пошто је прегледао болницу, Андреја Јефимић је дошао до закључка да је то неморална установа и веома штетна по здравље становника. По његовом мишљењу, најпаветније што би се могло урадити — то је истерати све болеснике, а болницу затворити. Али он је схватио да за то нису довољне само његове жеље и да би то било и некорисно; ако физичку и моралну прљавштину отераш са једног места, она ће прећи на друго; мора се чекати на тренутак, да се она сама по себи изветри. Сем тога, кад су већ људи створили болницу и мире се са њом, значи да им је потребна; предрасуде и све ове пакости и гнусобе живота потребне су, јер се временом претварају у нешто што ваља, као што и од ђубрета постаје плодна земља. На овом свету нема ничег тако чистог, што не би у своме зачетку имало нечег прљавог у себи.

По ступању на дужност, Андреја Јефимић се понашао према нeredу у болници, изгледа, доста индиферентно. Замолио је само болничаре и нудиље да не спавају по болесничким собама и набавио је два ормана за хируршке инструменте; што се тиче надзорника, магационерке, лекарског

помоћника и црвеног ветра после операција — све је остало по староме.

Андреја Јефимић је високо ценио памет и поштење, али да око себе створи паметан и поштен живот, недостајала му је чврста воља и увереност да је у праву. Наређивати, забрањивати и терати до краја, апсолутно није умео. Изгледа то тако као да се заветовао да никад неће да повиси глас и да у свом речнику не употребљује заповедни начин. Врло му је било тешко да каже „дај“ или „донеси“; кад је гладан, он је некако неодлучно кашљуцао и говорио куварици: „Како би било да попијем шољу чаја“. . или: „Да ли би могао да добијем нешто за ручак“. А да каже надзорнику да више не краде или да га најури или најзад да укине ову сасвим измишљену паразитску дужност — то је било изнад његове моћи. Кад варају Андреју Јефимића или ласкају му или дају да потпише рачун, за који се унапред зна да је лажан, он поцрвени као рак и осећа се као кривац, али ипак потписује; кад се болесници жале да су гладни или да нудиље грубо поступају са њима, он се збунује и мрмља као да се извињава:

— Добро, добро, ја ћу већ извидети... Овде је, по свој прилици, неки неспоразум...

Спочетка је Андреја Јефимић радио врло савесно. Примао је болеснике од јутра до подне, вршио операције и практиковао као акушер. Али временом посао му је, изгледа, постао јако досадан због његове једноликости и очевидне некорисности. Данас си примио тридесет болесника, сутра ће их бити, вероватно, тридесет и пет, пре-

косутра четрдесет, и тако из дана у дан, из године у годину, а смртни случајеви се у граду никако не смањују, и болесници једнако пристижу па пристижу. Пружити озбиљну помоћ четрдесеторици амбулантних болесника од изјутра до ручка нема никакве физичке могућности, значи и нехотице испада само једна варка. Према прошлогодишњем извештају било је дванаест хиљада амбулантних болесника, а то на крају крајева значи да је било преварено дванаест хиљада људи. Смештати пак у болницу тешке болеснике и лечити их по правилима науке, такође је немогућно, јер правила постоје, а сама наука не постоји; опет оставимо на страну филозофију и педантно се држимо правила, као што раде остали лекари, и за то је, пре свега, потребна чистоћа и вентилација а не прљавштина, здрава храна а не чорба од смрдљивог киселог купуса, па добри помоћници а не лопуже.

Па и зашто сметати људима да умиру, кад је већ за свакога смрт нормалан и природан крај. Какве користи имамо од тога да некакав трговац или чиновник поживи још пет или десет година? Ако се сматра да је циљ медицине да се помоћу лекова ублаже болови, онда и нехотице се поставља питање: а зашто их ублажавати? Пре свега, каже се да човек кроз патње иде савршенству, а затим, ако човечанству заиста пође за руком да помоћу пилула и капљица олакшава своје патње, оно ће онда потпуно заборавити на религију и филозофију, у којима је оно досад налазило не само заштиту од свих несрећа, него чак и срећу. Пу-

шкин је пред смрт подносио страшне муке, сиромаша Хајне је неколико година лежао одузет; па зашто онда да не болује некакав Андреја Јефимић или Матрјона Савишна, чији је живот безначајан, и био би потпуно празан и лично би на живот амфибије да не постоји патња?

Под утицајем оваквих резонавања, Андреја Јефимић је клонуо духом и престао да долази сваког дана у болницу.

VI

Његов живот текао је овако. Он се обично дизао из кревета око осам часова изјутра, облачио се и пио чај. Затим је одлазио у свој кабинет, па читао књиге или ишао у болницу. Овде, у болници, у уском, мрачном ходнику седели су амбулантни болесници који чекају на лекара. Поред њих, лупајући чизмама по поду од цигаља, трчкарали су болничари и нудиље, пролазили измршавели болесници у болесничким мантилима, изношени су умрли и судови са екскрементима, плакала су деца, била је промаја. Андреји Јефимићу је било познато да су за грозничаве, туберкулозне и уопште осетљиве болеснике овакве прилике врло мучне, али шта да се ради? У ординацији дочекивао га лекарски помоћник Сергије Сергејћ, омањи, гојазан човек, обријаног, лепо умивеног, поднадулог лица, са благим, еластичним држањем и у новом комотном оделу, који је више лично на сенатора, него на лекарског помоћника. У вароши он је имао огромну праксу, носио је белу машну и сматрао се да зна много више, него доктор, који

уопште приватно не практикује. У ћошку, у ординацији, стајала је велика урамљена икона са тешким кандилом пред њоме, а до ње налоња застрта белим покривачем; по зидовима су висиле слике владика, слика Светогорског манастира и венци од сувог различка. Сергије Сергејћ је побожан човек, и воли велелепност. Икону је набавио о своме трошку; сваке недеље у ординацији један од болесника, по његовом наређењу, читао је наглас акатист, а затим је Сергије Сергејћ лично обилазио сва одељења са кадионицом и кадио их тамњаном.

Болесника је било много, а времена мало и зато се преглед сводио на кратка питања и преписивање некаквог лека, рецимо, етерне масти или ричинуса. Андреја Јефимић је седео, подбочивши рукама главу, замишљен, и махинално постављао питања. Сергије Сергејћ је такође седео, трљао руке и само се понеки пут мешао.

— Болујемо и због тога патимо, — говорио је он: — зато што се милосрдном Богу слабо молимо. Тако је то!

У часовима ординације Андреја Јефимић није вршио операције; одавно је одвикао од њих и изглед крви узбуђивао га је непријатно. Кад се дешавало да треба отворити детету уста да прегледа гушу, а дете се дере и брани ручицама, од зујања у ушима хватала га је вртоглавица и појављивале се сузе у очима. Он се журио да препише лек и махао рукама да мати што пре изведе дете.

За време ординације ускоро су му постали досадни и плашљивост болесника, и његово неразу-

мевање обичних ствари, и присуство лепотана Сергија Сергејна, и слике по зидовима, и његова сопствена питања која стално поставља већ више од двадесет година. И зато је одмах одлазио, пошто прегледа пет-шест болесника. Кад оде, остале болеснике прегледао је помоћник.

Са пријатним осећањем да већ одавно, хвала Богу, нема приватну праксу и да га нико неће узнемиравати, Андреја Јефимић је, чим стигне кући, седао у кабинету за сто и почињао читати књиге. Читао је много и увек са великим задовољством. Пола плате трошио је на куповину књига и од шест соба његовог стана, три су затрпане књигама и старим часописима. Највише је волео историска и филозофска дела; од медицинских је претплаћен само на часопис „Лекар“, који би увек прочитао од почетка до краја. Читао је по неколико сати узастопце, и то га није замарало. Читао је не тако брзо и на скокове, као што је некада радио Иван Дмитрић, него полако, са удубљивањем, чешће се задржавајући на местима, која му се свиђају или су неразумљива. Крај књиге увек је стајала боца са ракијом и лежао кисели краставац или укисељена јабука, онако на чоји, без тањира. Сваких пола сата он је, не дижући очију са књиге, пунио чашицу ракијом и пио, а затим би, не гледајући, напицао краставац и одгризао парченце.

У три сата опрезно се прикрадао кухињским вратима, кашљуцао и говорио:

— Дарјушка, како би било да једем...

После ручка, доста мршаваг и нечистог, Андреја Јефимић је шетао по собама, прекрстивши руке, и размишљао. Избије четири, затим пет сати, а он једнако шетка и мисли. По неки пут би зашкрипела кухињска врата и помолило би се из њих црвено, сањиво Дарјино лице.

— Андреја Јефимићу, зар није време да пијете пиво? — запитала би она забринута.

— Не, још није време... — одговорио би он. — Причекаћу, дочекаћу...

Предвече обично је долазио управник поште, Михаил Аверјанић, једини у целој вароши човек, чије присуство није било тешко Андреји Јефимићу. Михаил Аверјанић био је некада врло богат спахија и служио је у коњици, али је пропао и као сиромаш, под старе дане, потражио службу у ресору министарства пошта и телеграфа. На око био је бодар и здрав, имао сјајне седе залиске, лепо држање и јак и пријатан глас. Дobar је и осетљив, али плаховит. Кад би неко из публике почео да протестује у пошти да не пристаје ни нашта или би једноставно почињао да филозофира, Михаил Аверјанић, сав црвен у лицу и дрхтећи целим телом, викнуо би на сав глас: „Умукни!“ — због чега се пошта одавно сматрала за установу, коју није било тако безопасно посећивати. Михаил Аверјанић поштовао је и волео Андреју Јефимића због његове образованости и племените душе, остале пак становнике гледао је са висине, као да су његови потчињени.

— Ево мене, — говорио би он, улазећи код Андреје Јефимића. — Добар дан, драги пријатељу! Да вам већ нисам досадио, је ли?

— Баш напротив, врло сам задовољан, — одговорио би му лекар. — Увек сам задовољан кад ви дођете.

Пријатељи би сели на канабе у кабинету и извесно време ћутке пушили.

— Дарја, како би било да донесеш пива! — рекао би Андреја Јефимић.

Прву би флашу попили такође ћутке: доктор — замишљен, а Михаило Аверјанић — весела, живахна лица, као човек који има да прича нешто врло занимљиво. Први је почињао разговор увек доктор.

— Како је то жалосно, — рекао би он тихо и полако, вртећи главом и не гледајући у очи слушаоцу (он никада уопште није гледао у очи): — како је то заиста жалосно, уважени Михаило Аверјанићу, што у нашој вароши апсолутно нема људи, са којима би човек могао повести паметан и интересантан разговор. То је за нас велико зло. Чак и интелигенција није много одмакла од обичног простаклука; ниво њеног развића, будите уверени, ништа није виши, но код нижих сталежа.

— Сасвим је тачно. Слажем се.

— Па и ви сами знате, — наставио би доктор тихо и разговетно: — да је на овом свету веома ситно и неинтересантно, сем великих духовних стремљења људског разума. Разум то је оно што оштро одваја човека од животиње, потсећа на његово божанско порекло и донекле служи му

као бесмртност која иначе не постоји. Полазећи са тог гледишта, разум се јавља као једино могућан извор задовољства. Ми пак не видимо и не слушамо око себе оно што је разумно — то значи да нам је одузето задовољство. Додуше, остају нам књиге, али оне су нешто сасвим друго, него жива реч и општење. Ако допустите да начиним не баш срећно поређење, онда књиге су ноте, а разговор је песма.

— Сасвим је тако.

Настало је ћутање. Из кујне би изишла Дарја и са изразом безизлазне туге на лицу и подбочивши руком главу, зауставила би се на вратима да слуша.

— Ех! — уздисао је Михаило Аверјанић. — Тражити од савременика памет!

И он је причао, како се некад живело трезвено, радосно и лепо, како је Русија имала паметну интелигенцију и узвишене појмове о части и пријатељству. Позајмљивани су новци без меница и сматрало се за срамоту кад неко не би помогао друга у оскудици. А каквих је све било ратова, авантура, сусрета са непријатељем, каквих другова, и каквих жена! А Кавказ — то ти је дивна земља! А жена једног команданта батаљона, чудновата нека жена, облачила се као официр, па је одлазила кад падне мрак у планине, сама, без вође. Причало се да је тамо водила љубав са једним од горштачких кнежева.

— Пресвета Богородице, мајко Божја... — уздисала би Дарја.

— А како су пили! Како су јели! И какви су били затровани либерали!

Андреја Јефимић је слушао, али није чуо; он је размишљао о нечему и пијуцкао пиво.

— Често сањам паметне људе и разговарам са њима, — говорио је он изненада, прекидајући Михаила Аверјанића. — Отац ми је дао одлично образовање, али под утицајем идеја шездесетих година натерао ме је да постанем лекар. Да га нисам онда послушао, сад би се ја, чини ми се, налазио у самом центру интелектуалног покрета. Био бих, по свој прилици, члан неког факултета. Дабогме, и памет није вечита, него пролазна ствар, али ви већ знате, зашто сам јој наклоњен. Живот није ништа друго, него досадна замка. Кад човек постане зрео и почне здраво расуђивати, он се и нехотице осећа као да је пао у клопку, из које нема излаза. Заиста, неки случајни фактори изазвали су га, и против његове воље, из непостојања у живот... А зашто? Он би хтео да сазна, зашто и у коме циљу постоји, а њему то не кажу или кажу којекакве глупости; он куца — њему не отварају; и смрт долази по њега — опет против његове воље. И као што се у тамници људи, везани заједничком несрећом, осећају боље кад се нађу заједно, исто се тако и у животу не опажа замка, кад се људи који воле анализирање и генералисање нађу заједно и прекраћују време, мењајући горде, слободњачке мисли. У томе погледу ум је задовољство које се ничим не може заменити.

— Сасвим је тако.

Не гледајући свог саговорника у очи, полако и са прекидима, Андреја Јефимић би и даље говорио о паметним људима и разговорима са њима, док га Михаил Аверјанић пажљиво слуша и понавља: „Сасвим је тако“.

— А верујете ли у бесмртност душе? — питао би га наједном поштар.

— Не, уважени Михаил Аверјанићу, не верујем, а имам за то и разлога.

— Морам да признам, и сам сумњам у то. Ма да, уосталом, имам онакво осећање као да нећу никад умрети. Јао, мислим се, стари пању, дошло је врем да се умире! А у души је ипак некакав гласић: немој да верујеш, нећеш умрети!

Нешто после девет часова Михаил Аверјанић би одлазио. Облачећи у трему бунду, говорио је, уздишући:

— Баш нас је судбина бацила у запећак! Најжалосније је то што ћемо овде и умрети! Ех!...

VII

Испративши пријатеља, Андреја Јефимић сео би за сто и опет почео читати. Ниједан звук није реметио вечерњу, а затим ноћну тишину, а и време, изгледа, да је застајало и немило као доктор над књигом, па се чини да ништа није постојало. сем ове књиге и лампе са зеленим абажуром. На простом, сељачком лицу докторовом полако се појављивао нежан осмех и то је одавало његову раздраганост и усхићење радом људског разума. О, зашто човек није бесмртан? — мислио је он.

Зашто постоје мождани центри и вијуге, нашто вид, говор, осећање, геније, кад је свему томе суђено да се претвори у прах и на крају крајева да се охлади заједно са земљином кором, а затим милионима година да се окреће, без икаква смисла и циља, заједно са земљом око сунца? Да се само охлади, а затим да се окреће, зато није потребно извлачити из непостојања човека са његовим великим, скоро божанским разумом, да би се затим, као са потсмехом, опет претворио у иловачу.

Размена материје! Али какав је то кукавичлук, ако се човек теши тим сурогатом бесмртности, Несвесни процеси који се дешавају у природи, имају мању вредност чак и од људске глупости, јер и у глупости ипак има извесне свести и воље, а код процеса баш ништа од свега тога. Само кукавица која има више страха од смрти, него достојанства, може се тешити тиме да ће његово тело временом почивати у трави, камењу, жаби... Сматрати да се бесмртност састоји у размени материје исто тако је чудновато, као и претсказивати будућност футроли онда, кад се разбије и постане неупотребљива скупочена виолина.

Кад избија сат на часовнику, Андреја Јефимић се обично извали полеђушке у фотељи и затвори очи, да мало размисли. И као случајно, под утицајем лепих мисли на које је навикао у књизи, он би бацио поглед на своју прошлост и садашњост. А садашњост је иста као и прошлост. Он је знао да док његове мисли заједно са охлађеном земљом лете око сунца, одмах до докторовог стана,

у великом павиљону пате људи од болести и прљавштине; неко од њих, по свој прилици не спава и ратује са инсектима, неко се инфицира црвеним ветром, а неко стење због јако стегнутог завоја: може бити и то, да се болесници картају са нудилама и пију ракију. Прошле године је преварено дванаест хиљада људи; цела болничка организација, као и пре двадесет година, почива на крађи, интригама, сплеткама, пријатељским везама, грубом варању, а болница и даље остаје неморална установа, која је веома штетна по здравље становника. Знао је он и то да у одељењу бр. 6 иза решетака Никита туче болеснике, и да Мојсејка сваког дана иде по вароши и купи милостињу.

С друге стране, њему је одлично познато да су за последњих двадесет пет година у медицини наступили баснословни преокрети. Кад је он студирао на факултету, њему се чинило, да ће медицина ускоро имати судбину алхемије и метафизике, сад пак, кад он ноћи проводи у читању, медицина изазива у њему осећање ганутости, дивљења, па чак и усхићења. Заиста, какав сјај, каква револуција! Захваљујући антисептици, сад се врше операције, које велики Пирогов није сматрао за могућне чак *in spe*. Најобичнији самоуправни лекари сад се усуђују да врше ресекцију зглоба у колену, на сто отварања стомака долази тек један смртни случај, а болест камена сматра се за такву ситницу, да о њој не вреди ни писати. Радикално се лечи сифилис. А теорија наследности, хипнотизам, проналасци Пастера и Коха, хигијена

са статистичким подацима, па најзад наша руска медицина по самоуправама? Психијатрија са њеном садашњом класификацијом болести, са методама распознавања и лечења — све је то, ако упоредимо са оним што је било, велико као брдо Елборус. Сад лудацима више не сипају хладну воду на главу, нити их облаче у лудачке кошуље; сад их третирају као обичне људе, па чак за њих, ако је веровати новинама, приређују претставе и балове. Андреја Јефимић је знао да при садашњим погледима и укусима оваква ругоба, као што је одељење бр. 6, може да постоји само у месту, удаљеном једно двеста километара од најближе железничке станице, у варошици, где су председник и одборници полуписмени малограђани, који сматрају да је лекар апостол коме треба веровати без икакве критике, па и онда кад он сипа у уста растопљено олово; негде у другом свету и народ, и новине одавно би растргли на комаде ову малу Бастиљу.

„Па шта? — питао се Андреја Јефимић, отварајући очи. — Шта све то чини? Имамо и антисептику, и Коха, и Пастера, а суштина ствари ниуколико се није променила. Болести и смртности опет су исте. Лудацима приређују игранке и претставе, али их у слободу опет не пуштају. То значи да је све глупост и сујета и да у ствари нема никакве разлике између најбоље бечке клинике и моје болнице“.

Али туга и осећање које личи на завист, сметају му да буде равнодушан. То долази, по свој прилика, од замора. Тешка његова глава спуштала би

се на књигу, он је стављао испод лица руке да буде мекше и мислио је:

„Служим штетној ствари и примам плату од људи које варам; ја нисам поштен. Али сам за себе ја нисам ништа, делић сам неминовне социјалне неправде: сви су срески чиновници штетни и имају плату бадава... За своје непоштење, дакле, нисам крив ја, него моје доба... Да сам се редио две стотине година доцније био бих други човек“.

Кад избије три сата он је гасио лампу и одлазио у спаваћу собу. Али му се није спавало.

VIII

Пре једно две године самоуправне власти су се некако одобровољиле, па је донета одлука да се као помоћ за повећање медицинског персонала у градској болници, а до отварања самоуправне, издаје сваке године триста рубаља, па је као помоћник Андреји Јефимићу био постављен срески лекар Јевгеније Фјодорић Хоботов. А он је још сасвим млад човек — нема ни тридесет година, — висок, црномањаст, развијених вилица и ситних очију; биће да су му претци били не руског порекла. У варош је дошао без паре, са малим кофром и малом ружном женом коју је претстављао за своју куварицу. Жена је имала одојче. Јевгеније Фјодорић носио је капу са штитом, високе чизме, а зими и кожух. Постао је врло интиман са лекарским помоћником Сергејем Сергејем и са благајником, а остале чиновнике је однекуд звао аристократима, па их се клонио. У целој кући

имао је само једну књигу: „Најновији рецепти бечке клинике за 1881 годину“. Кад је ишао код болесника, увек је носио собом и ову књигу. Увече је обично играо билијара у клубу, за карте опет није марио. Увелико је волео да употребљује у разговору разне кованице и нарочите изразе, као што су на пример „штрапацирање“, „којештарија у сирћету“, „немој, брајко, да ми бацаш прашину у очи“, и слично.

У болницу је долазио двапут недељно, обилазио одељења и примао болеснике. Савршено негирање антисептике и вандузе љутило га је, али он није уводио новине, бојећи се да тиме не увреди Андреју Јефимића. Свог колегу, Андреју Јефимића сматрао је за матору варалицу, мислио је да је зарадио велике паре и у души завидео му. Врло радо би га у служби наследио.

IX

Једног пролећњег вечера, крајем марта, кад се већ био истопио снег, а у болничкој башти певали чворци, изиђе доктор да испрати до капије управника поште, свог пријатеља. Баш је тог тренутка у двориште улазио, после просјачења по вароши, Чивутин Мојсејка. Он је био гологлав и у плитким каљачама на босим ногама, а у рукама му је била кесица са милостињом.

— Дај ми копејку! — обрати се он доктору, дрхтећи од хладноће и смешећи се.

Андреја Јефимић, који није умео да одбије некога, даде му десет копејки.

— Баш је свињарија, — помисли он, посматрајући његове босе ноге са црвеним и танким чланцима. — Напољу је тако влажно“.

И под утицајем осећања, које је личило и на сажаљење и на гађење, он уђе у одељење заједно са Јеврејином, посматрајући час његову ћелу, час чланке. Видећи доктора Никита се диже са гомиле старудија и заузео став „мирно“.

— Здраво да си, Никита, — рече благо Андреја Јефимић. — Како би било да овоме Јеврејину дамо чизме, иначе ће назепсти.

— Разумем, ваше високоблагородство. Рећи ћу надзорнику.

— Молим те, замоли га у моје име. Реци да сам ја молио.

Врата из трема у одељење била су отворена. Иван Дмитрић лежећи у кревету и наслонивши се на лакат, узнемирено је слушао непознати му глас, али наједном је препознао доктора. Он поче сав да се тресе од гнева, скочи и са црвеним и љути-тим лицем, избуљених очију, истрча наспред себе.

— Дошао је доктор! — викну он и засмеја се. — Једва једном! Господо, честитам, доктор нас је удостојио својом посетом! Проклети гад! — цикну он и сав изbezумљен — каквог га још нису видели у одељењу, — лупи ногом. — Ваља задавити тог гада! Не, мало га је задавити! Треба га удавити у нужнику!

Андреја Јефимић, који је све то слушао, провири из трема у одељење, па упита благо:

— А зашто?

— Зашто? — викну Иван Дмитрић, прилазећи му са претњом и умотавајући се грчевито у мантил. — Зашто? Лопуžo! — изговори он са гађењем, намештајући усне као да је хтео да пљуне. — Хохштаплере! Целате!

— Немојте да се узрујавате, — рече Андреја Јефимић, смешећи се као човек који осећа своју кривицу. — Будите уверени да никада и ништа нисам украо, што се пак тиче осталог, ви све то, по свој прилици, много преувеличавате. Смирите се, молим вас, ако можете, па ми реците хладно: због чега се љутите?

— А зашто ме овде држите?

— Па ви сте болесни!

— Да, ја сам болестан. Али десетине, стотине лудака шетају у слободи, јер ваше незнање није кадро да разликује болесне од здравих. Зашто онда ја и ови овде несрећници мора да седимо ту уместо њих, као јарци одређени за жртву? Ви, ваш помоћник, надзорник и сав ваш болнички олош — сви сте ви у моралном погледу далеко испод сваког од нас, па зашто онда седимо ми ту, а не ви? Где је ту логика?

— О моралним погледима и логици ту нема ниговора. Све зависи од случаја. Кога су стрпали, тај седи овде, а кога нису, тај шета у слободи, па квит. У томе, што сам ја лекар, а ви лудак, не може бити ни речи о моралу, ни о логици, све је то чиста случајност.

— Такве глупости ја не схватам... — рече потмулим гласом Иван Дмитрић и седе на свој кревет.

Мојсејка, кога се Никита женирао да претресе у докторовом присуству, поређа по своје кревету комадиће хлеба, хартијице и костију и поче, стално дршћући од хладноће, брзо и отегнуто говорити јеврејски. Биће да је уобразио како је отворио дућан.

— Пустите ме, — рече Иван Дмитрић и глас му уздрхта.

— Не могу.

— Али зашто? Зашто?

— Није то у мојој власти. Размислите сами, какве ћете имати користи, ако вас пустим? Одете. Вас ће одмах зауставити грађани или полиција, па ће вас вратити овамо.

— Јесте, тако је... — рече Иван Дмитрић, чешући своје чело. — То је грозно! Шта онда да радим? Шта?

Глас Ивана Дмитрића и његово младо, паметно лице са гримасама свиђало се Андреји Јефимићу. Њега обузе жеља да буде нежан према младом човеку и да га умири. Он седе крај њега на кревет, замисли се и рече:

— Питате, шта да се ради? На вашем месту, било би најбоље да бежите одавде. Нажалост, то нема смисла. Вас ће ухапсити. Кад се друштво ограђује од злочинаца, душевно болесних и уопште незгодних по њега људи, оно се не може победити. Остаје вам једно: да се измирите са мишљу да је ваш боравак овде неопходан.

— Нико ме он није потребан.

— Кад већ постоје тамнице и луднице, мора неко да седи у њима. Ако не ви, онда — ја, ако не ја

— онда неко трећи. Чекајте, кад у далекој будућности не буде било више ни тамница, ни лудница, неће онда бити ни решетака на прозорима, ни лудачких кошуља. Сад или доцније, али то ће време, дабогме, доћи.

Иван Дмитрић се осмехну подругљиво.

— Па ви се шалите, — рече он, жмурећи на једно око. — Господе, као што сте ви и ваш помоћник, ништа се не тиче та будућност, али будите уверени, уважени господине, да ће доћи боља времена! Ја се, можда, изражавам вулгарно — смејте се, — али ће и за нас осванути дани новог живота, а правда победити, па ће и пред нашом кућом заиграти мечка! Ја то нећу дочекати, црћи ћу, али ће зато нечији прауници ипак то дочекати. Поздрављам их из свег срца и радујем се, радујем због њих! Напред! Бог вам био у помоћи, другови!

Иван Дмитрић се диже ужагрених очију и, испруживши руке према прозору, настави узбуђеним гласом:

— Кроз ове решетке шаљем вам свој благослов. Живела правда! Радујем се!

— Не видим неких нарочитих разлога за радост, — рече Андреја Јефимић, коме су се гестови Ивана Дмитрића учинили извештачени, али су се у исто време и допали. — Тамница и лудница неће бити, а правда ће, као што сте изволели рећи, победити, али се суштина ствари неће променити, па ће природни закони остати исти. Људи ће боловати, старити и умирати као и досада. Маколико да вам најлепша јутарња румен обасја ваш живот, ипак

ће вас, на крају крајева, стрпати у сандук и бацити у гроб.

— А бесмртност?

— Море, оставите ви то!

— Ви не верујете, али ја верујем. Код Достојевског и Волтера неко говори да кад и не би било Бога, људи би га измислили. А ја сам дубоко убеђен, да ако бесмртност не постоји, њу ће сад или доцније пронаћи величанствени људски разум.

— Лепо је речено, — рече Андреја Јефимић, смећећи се задовољно. — Добро је, кад верујете. Са таквом вером могло би се лепо живети, чак и кад би вас између зидова зазидали. Где сте изволели студирати?

— На универзитету, али нисам довршио.

— Ви сте човек који мисли и размишља. У свакој ситуацији ви ћете наћи мир у самом себи. Слободна и дубока мисао, која тежи да схвати живот, а, сем тога, и потпуно презирање глупе сујете света — јесу два блага, од којих човек веће никада није познавао. И ви можете да их имате, ма седели иза три решетке. Диоген је станао у бурету, па је ипак био срећнији од свих краљева земаљских.

— Ваш Диоген је био будала, — суморно рече Иван Дмитрић. — Шта ви то говорите мени о Диогену, па и о некаквом схватању? — наљути се он наједном и скочи. — Волим живот, волим га ватрено! Патим од маније гоњења, мучи ме стално страх, али има тренутака кад ме обузима жудња за животом, и онда се плашим да не полудим. Страшно ми се живи, страшно!

Узбуђен, он се прошета по соби и рече, спустивши глас:

— Кад сањарим, посећују ме привиђења. Мени долазе некакви људи, чујем гласове, музику, па ми се чини да шетам у некаквим шумама, крај мора, и онда се ватрено зажелим сујете, бриге... Реците ми, шта има тамо новог? — упита Иван Дмитрић. — Како је тамо?

— Је л' у вароши, или уопште?

— Па, ето, испричајте ми прво о вароши, па после и о свему уопште.

У граду је чамотиња и досада... Нема с ким човек речи да измења, нити да чује неког. Нових људи нема. Уосталом, дошао је ту скоро млади лекар Хоботов.

— Он је дошао још за моје време. Је ли грубијан?

— Да, човек је без икакве културе. Да знате, чудновато је то... Судаћи по свему, у нашим престоницама нема мртвила у интелектуалном погледу, него баш постоји напредак, а то значи да би тамо морало бити и правих људи, али не знам зашто нам увек шаљу оданде такве типове — просто да их очи не гледају. Несрећна нека варош!

— Дабогме да је несрећна варош! — уздахну Иван Дмитрић и засмеја се. — Али, како је иначе? Шта пишу новине и часописи?

У одељењу је било мрачно. Доктор се диже и стојећи поче да прича шта све пишу у иностранству и у Русији, и који се сада правци мисли примећују. Иван Дмитрић је пажљиво слушао и постављао питања, али наједном, као да се сетио не-

чег страшног, ухвати се за главу и леже у кревет, леђима окренут доктору.

— Шта вам је? — упита Андреја Јефимић.

— Нећете више чути од мене ни речи! — одговори Иван Дмитрић. — Оставите ме на миру!

— Откуд то?

— Кажем вам: оставите ме! Кога ђавола тражите?

Андреја Јефимић слеже раменима, уздахну и изађе. Пролазећи тремом рече:

— Како би било, Никита, да почистиш овде... Страховито заудара!

— Разумем, ваше високоблагородство.

„Баш је пријатан младић! — мислио је Андреја Јефимић, враћајући се кући. — За све време, от како живим овде, изгледа да је он први, са којим се може говорити. Уме да размишља па се и интересује баш за оно што вреди“.

И док је читао, а затим легао у кревет, он је непрестано мислио о Ивану Дмитрићу, и кад је сутрадан изјутра устао, сетио се да се јуче упознао са једним паметним и интересантним човеком, па је одлучио да га посети још једном, чим се за то укаже прилика.

X

Иван Дмитрић је лежао у истој пози, као и јуче, држећи главу рукама и подавивши ноге пода се. Лице му се није видало.

— Добар дан, пријатељу, — рече Андреја Јефимић. — Ви не спавате?

— Пре свега, ја вам нисам пријатељ, — рече Иван Дмитрић у јастук: — а друго, ви се узалуд мучите: нећете ми извући ни речи.

— Чудновато... — промрмља збуњено Андреја Јефимић. — Јуче смо разговарали тако мирно, кад наједном, ви се однекуд нађосте увређени и одмах прекидосте... Изгледа да сам се некако незгодно изразио, или сам, можда, изразио неку мисао, која се не слаже са вашим назорима...

— Да не мислите случајно да ћу вам поверовати! — рече Иван Дмитрић, дижући се и гледајући подругљиво и забринуто у доктора; очи су му биле поднадуле. — Можете да шпијунирате и истражујете на другом месту, али овде немате шта да радите. Још јуче сам схватио зашто сте долазили.

— Чудна фантазија! — насмеши се доктор. — Ви сматрате, дакле, да сам шпијун?

— Да, сматрам... Шпијун или доктор, коме су ме дали на посматрање, — то је сасвим свеједно.

— Баш сте, опростите ми, неки... чудноват човек!

Доктор седе на столицу крај постеље и прекорно одмахну главом.

— Али допустимо да сте у праву, — рече он. — Допустите да вас издајнички хватам за реч, да вас издам полицији. Вас ће ухватити и затим осудити. Али зар ће вам бити горе у суду или у тамници него овде? А ако вас протерају или осуде на робију, зар је то опет горе, него седети у овом павиљону. Мислим да неће бити горе... Шта се онда бојите?

Изгледа да су ове речи деловале на Ивана Дмитрића. Он умирено седе.

Било је око пет сати увече — доба дана, кад обично Андреја Јефимић шетка по својој соби, а Дарја га пита да ли је време за пиво. Напољу је било тихо, лепо време.

— Изишао сам по ручку да се мало прошетам, па, ето, свратио сам и код вас, као што видите, — рече доктор. — Право је пролеће!

— Који је сад месец? Да није март? — упита Иван Дмитрић.

— Да, крај марта.

— Да ли је велико блато напољу?

— Не, није баш велико. У башти су и стазе отворене.

— Сад би било лепо, да се на кочијама извезем некуд ван вароши, — рече Иван Дмитрић, трљајући своје црвене очи, као да се овога тренутка пробудио: — затим да се вратим кући у загрејан, пријатан кабинет и... и да пођем неком поштенном лекару да ме излечи од главобоље. Одавно већ нисам живео као човек. А овде је гадно! Страшно гадно!

После јучерањег узбуђења он се осећао уморан и тром, па је разговарао без велике воље. Прсти су му дрхтали и по лицу се видело да има велику главобољу.

— Између топлог, пријатног кабинета и овог павиљона нема никакве разлике, — рече Андреја Јефимић. — Мир и задовољство није изван века, него у њему самом.

— Како то?

— Обичан човек очекује нешто добро или рђаво изван себе, тојест од кочија и кабинета, док човек који мисли — од самог себе.

— Идите па проповедајте ту филозофију у Грчкој, где је топло и мирише на поморанце, а овде се не може применити ни због саме климе. Са киме сам оно говорио о Диогену? Да нисам са вама?

— Да, јуче, са мнош.

— Диогену није био потребан кабинет и загрејана соба; тамо је ионако топло. Лези само у буле, па једи поморанце и маслинке. А да је живео у Русији, он би не само децембра, него већ и маја месеца затражио да га приме у собу. Скупио би се у клупче од хладноће.

— Није тако. Хладноћу, као и сваки бол уопште, човек може и да не осећа. Марко Аурелије рекао је: „Бол није ништа друго до претстава о болу; напрегни вољу да промениш ту претставу, одбаци је, немој да се тужиш, па и бола ће нестати“. То је тачно. Филозоф, или просто човек који мисли, који размишља, баш се и одликује тиме што презире бол; он је увек задовољан и ничему се не чуди.

— Ја сам онда идиот, јер патим, нисам задовољан, па се чудим људском неваљалству.

— То баш нисте требали... Ако будете чешће размишљали, ви ћете схватити, како је ништавно све оно спољно, што нас толико узрујава. Треба тежити разумевању живота, и у томе је истинско благо.

— Разумевање. — намршти се Иван Дмитрић.
— Унутрашње, спољно... Опростите, али ја то не

схватам. Знам само, — рече он дижући се и гледајући љутито у доктора: — знам да ме је Бог створио од вреле крви и живаца, дабогме! А органска материја, ако је само способна за живот, мора да реагира на сваки надражај. Па, ето, ја и реагирам! На болове одговарам виком и сузама, на неваљалства — негодовањем, на пакост — гађењем. По моме мишљењу, то се у ствари и зове живот. Уколико је организам нижи, утолико мање осећа и мање одговара на надражај, а уколико је виши, утолико је осетљивији и енергичније реагира на стварност. Како да не знате то? Гле, један доктор, а не зна за овакве глупости! Да човек може презирати патње, да буде увек задовољан и да се ничему не чуди, треба да се нађе у оваквом стању — Иван Дмитрић ту показа прстом на гојазног, свег у лоју, сељака: — или се пак научити на патње толико да се изгуби свака осетљивост према њима, тојест, другим речима, да се раскрсти са животом. Опростите, нисам мудрац, нити филозоф, — настави раздражено Иван Дмитрић, па се у томе баш ништа не разумем. Нисам кадар да резонујем.

— Напротив, ви баш лепо резонујете.

— Стојици, на које се угледате, били су дивни људи, али се њихова теорија смрзла још пре две хиљаде година и ни за длаку није коракнула напред, а и неће коракнути, јер није практична и не одговара животу. Она је пожњела успехе само код мањине, која проводи живот у студирању, и уживању, у разним теоријама, већина пак њихову теорију није ни схватила. Теорија која проповеда

равнодушност према богатству и задовољству у животу, презирање према патњама и смрти, апсолутно није разумљива огромној већини људи, јер они никад нису ни знали шта су то богатство или задовољство у животу, док презирати патње значило би за њих презирати сам живот, јер се цело људско биће састоји од осећања глади, хладноће, увреда, губитака и хамлетовског страха смрти. У тим осећањима је цео живот: он може бити несносан, можете га мрзети, а никако презирати. Понављам, теорије стоицизма неће имати никада будућност, напредује, као што и сами видите, од постанка света до данас само борба, осетљивост према болу, способност реагирања на надражај...

Иван Дмитрић наједном изгуби ток мисли, застаде и љутито протрља чело.

— Хтео сам да кажем још нешто важно, али сам се изгубио, -- рече он. — Та о чему сам оно хтео? А, да! Дакле, кажем ја: некакав стојик продао се у ропство, да откупи свог ближњег. Као што видите, чак и један стојик је реагирао на надражај, јер да би се учинио тако великодушан гест, као што је самоуништење зарад свога ближњег, потребно је да постоји душа која се буну и сажаљева. Заборавио сам у овој тамници све, што сам некада научио, иначе бих се још нечега сетио. А ако узмете Христов случај? Исус је реагирао на стварност тиме, што је плакао, смешио се, туговао, љутио се, па чак и чамео; Он није ишао са осмехом на лицу на сусрет патњама и није прези-

рао смрт, него се молио у Гетсиманском врту, да не испије ту чашу патњи.

Иван Дмитрић се насмеја и седе.

— Допустимо да мир и задовољство није изван човека, већ у њему самом, — рече он. — Допустимо, даље, да треба презирати патње и да се не треба чудити ничему. На основу чега ви то поведате? Јесте ли мудрац? Филозоф?

— Не, нисам филозоф, али то треба свако да проповеда, јер је то разумно.

— Не, не, хоћу да знам, по чему то да ви у ствари разумевања, презирања патњи и осталог, сматрате себе за компетентног? Зар сте икада патили? Имате ли појма о патњама? Допустите: јесу ли вас тукли као дете?

— То не: моји су родитељи осећали одвратност према батинама.

— А мене је отац тукао жестоко. То је био суров човек, чиновник, болестан од хемороида, са дугачким носем и жутиим вратом. Али да говоримо о вама. Целог вашег живота нико вас ни прстом није пипнуо, нико вас није застрашивао, ни тукао; здрави сте као бик. Одрасли сте у крилу ваших родитеља, који су вас о свом трошку школовали, а ви сте се одмах дочепали синекуре. Више од двадесет година живели сте у бесплатном стану, са огревом, осветљењем, услугом, имајући права да радите како и колико хоћете, а и да ништа не радите. По својој природи ви сте лен човек, слабић, па зато сте се трудили да ваш живот удесите тако да вас ништа не узнемирује и не покреће с места. Посао сте предали лекар-

ском помоћнику и осталом олошу, док сте сами седели у топлоти и тишини, штедели, читали књиге, уживали у размишљањима о свакојаким узвишеним глупостима, па (Иван Дмитрић погледа ту у црвен докторов нос) пијуцкали. Једном речју, ви живот нисте видели, не познајете га апсолутно, а стварност знате само теориски. Презирете пак патње и ничему се не чудите из врло простог разлога: сујетност, спољно и унутрашње презирање живота, патњи и смрти, разумевање, истинско благо, — све је то филозофија, најприснија руском ленивцу. Видите, рецимо, сељака где туче жену. Зашто да се плећемо? Нека туче, свеједно, обоје ће умрети сад или доцније; уз то, онај који туче не вређа батинама оног кога бије, него самог себе. Пијанчити је глупо, непријатно, али ако пијете — умрећете, ако не пијете, опет ћете умрети. Дође сељанка, — боле је зуби... Па шта? Бол није ништа друго до претстава о болу, а сем тога без болести нећеш проживети на овом свету, сви ћемо умрети, па зато иди ти, жено, напоље, не сметај ми да мислим и вотку да пијем. Опет неки младић тражи савет, шта ће да ради, како да живи; пре него што одговори, сваки други би мало размислио, а ту је одговор већ готов: тежи разумевању или истинском благу. Стварног одговора нема, дабогме. Нас овде држе иза решетке, ми трунемо, нас муче, али све је то сјајно и паметно, јер нема никакве разлике између овог павиљона и топлог, пријатног кабинета. Врло је згодна филозофија; и нема шта да се ради, и савест је мирна и осећаш се мудрац... Не, господине, ово нису филозофија,

мишљење, нити широки погледи, него само лениност, опсена, сретство за успављивање... Дабогме! — опет се наљути Иван Дмитрић. — Патње презирете, а ако вам човек вратима пригњечи прст, дерете се из свег грла.

— А можда и нећу да се дерем, — рече Андреја Јефимић, смешећи се благо.

— Хтео бих да видим! А да вас је лупила парализа или, да вас је, рецимо, некаква будала или дрзак човек, користећи свој положај или чин, увредио јавно, а ви знате да ће му то проћи некажњено, — онда бисте разумели шта то значи упућивати друге да теже разумевању и истинском благу.

— Баш је оригинално, — рече Андрија Јефимић, смејући се задовољно и трљајући руке. — Пријатно ме изненађује ваша љубав према генералисању, а мој портре, који сте изволели малочас насликати, просто је сјајан. Морам признати да је разговор са вама за мене велико задовољство. А сад, пошто сам вас слушао, будите добри да саслушате и мене.

XI

Овај разговор трајао је још око сат и, како изгледа, учинио дубок утисак на Андреју Јефимића. Он је почео сваког дана да долази у павиљон. Долазио је ујутру, и после ручка, а често би га и вечерњи сутон затицао у разговору са Иваном Дмитрићем. Спочетка Иван Дмитрић држао се према њему резервисано, сумњичио га да има рђаве на-

мере и отворено показивао своје нерасположење према њему, али је затим навикао на њега и своје круто држање према њему заменило је благо-ири-ничним.

Ускоро се у болници пронео глас, да је доктор Андреја Јефимић почео да обилази павиљон бр. 6. Ни лекарски помоћник, ни Никита, ни болничарке, — ама нико није могао схватити, зашто он иде тамо, зашто седи тамо читаве сате, о чему све разговара и зашто не преписује рецепте. Његово понашање изгледало је чудновато. Михаилу Аверјанићу га често није затицао код куће — што се раније никад није дешавало, а и Дарја је била у великој недоумици, јер доктор већ није пио пиво у одређено време и чак понеки пут би долазио на ручак с одоцнењем.

Једног дана, било је то већ крајем јуна, доктор Хоботов је дошао неким послом код Андреје Јефимића; пошто га није затекао код куће, он пође да га потражи у дворишту; ту су му рекли да је стари доктор отишао код лудака. Кад је ушао у павиљон и застао у трему, Хоботов је чуо следећи разговор:

— Ми се нећемо никад сложити, нити ће вам поћи за руком да ме покрстите, — рекао је Иван Дмитрић раздражено. — Ви апсолутно не познајете стварност и никад нисте патили, него сте се само као пијавица увијали око туђих патњи, док сам ја патио од дана рођења, па све до данас. Зато и кажем отворено: сматрам себе вишим и компетентнијим од вас у сваком погледу. Нећете, ваљда, ви да ме поучавате.

— Немам никаквих амбиција да вас преведем у своју веру, — одговори Андреја Јефимић тихо, жалећи што га други неће никако да схвате. — Па и ствар није у томе, друже. Није цела ствар у томе што сте ви патили, а ја не. Патње и радости су пролазна ствар; оставимо их, нек иду бестрага. Ствар је, међутим, у томе што ја и ви мислимо, да видимо један у другоме људе који су кадри да мисле и расуђују, и то ствара код нас осећање солидарности, маколико да су наши назори различити. Кад бисте знали, пријатељу, колико су ми дојадили свеопшта пометеност, неспособност и ограниченост, и са каквим задовољством увек разговарам са вама! Ви сте паметан човек, и ја уживам у томе.

Хоботов отвори мало врата, па завири у павиљон; Иван Дмитрић у лудачкој капи и доктор Андреја Јефимић седели су један до другог на кревету. Лудак је правио гримасе, трзао се и грчевито огртао мантилом, док је доктор седео непомично, клонуле главе, сав црвен у лицу, на коме се огледала немоћ и туга. Хоботов слеже раменима, насмеши се и погледа се са Никитом. Исто тако и Никита слеже раменима.

Сутрадан је Хоботов долазио у павиљон заједно са лекарским помоћником. Обојица су стајали у трему и послушљивали.

— Наш је чика, изгледа, сасвим пошашавио! — рече Хоботов, излазећи из павиљона.

— Боже, смилуј нам се, грешницима! — уздахну велелепни Сергије Сергеић, обилазећи опрезно ба-рице да не упрља своје сјајно очишћене чизме. —

Поштено да кажем, уважени Јевгеније Фјодорићу, ја сам већ одавно очекивао тако нешто!

XII

Одмах после тога Андреја Јефимић поче опажати око себе неку тајанственост. Болничари, нудиље, па и болесници, кад би га срели, гледали су га некако сумњиво, а затим су нешто између себе тихо разговарали. Девојчица Маша, надзорникова кћи, коју је увек радо гледао у болничкој башти, сада га се, кад би јој љубазно пришао да је мало помилује по глави, однекуд клонила. Управник поште Михаило Аверјанић, слушајући га, већ није говорио: „сасвим је тако“, но је некако збуњено мрмљао: „да, да, да“... па га је посматрао замишљен и тужан; сад је однекуд почео саветовати свог пријатеља да се остави вотке и пива, али то, као човек деликатан, није говорио отворнео, него индиректно, причајући му час о неком команданту батаљона, иначе сјајном човеку, час о пуковском свештенику, одличној иначе глави, који су пили, па се разболели, али пошто су оставили пиће, потпуно су оздравили. Једно два-три пут свраћао је код Андреје Јефимића и његов колега Хоботов; и он је саветовао да се остави пића, па је, без икаквог видљивог повода, препоручивао да узима бром.

Августа месеца Андреја Јефимић добио је од председника општине писмо с молбом да дође због неке врло важне ствари. Кад је одређеног дана дошао у градску управу, Андреја Јефимић

је нашао ту команданта војног округа, инспектора среске школе, члана градске управе, Хоботова и још неког пуначког господина, плаве косе, кога су му претставили као лекара. Тај доктор са пољским презименом које се врло тешко изговарало, био је запослен у ергели која се налазила једно тридесет километара далеко од вароши, и у граду је био неким послом.

— Има ту неки мали предмет који се вас тиче, — обрати се члан градске управе Андреји Јефимићу, пошто су се сви поздравили и сели за сто. — Јевгеније Фјодорић тврди да је апотеци доста тесно у главној згради, па ју је требало преместити у један од павиљона. То, наравно, није ништа, могли бисмо да је преместимо, али постоји озбиљна препрека — требало би извршити неке исправке у павиљону.

— Да, без оправке се не може, — рече Андреја Јефимић, размисливши мало. — Ако се, рецимо, крајњи павиљон оспособи за апотеку, оправке би коштале, мислим, најмање пет стотина рубаља, а то је бацање пара у воду.

Сви су ћутали извесно време.

— Имао сам част још пре десет година да реферишем, — настави Андреја Јефимић тихим гласом: — да је болница онаква каква је, непотребан луксуз за варош. Саграђена је још четрдесетих година, али су онда биле сасвим друге прилике. Варош исувише троши на непотребна дограђивања и сувишни персонал. Сматрам да би се за те паре, да су друге прилике, могле издржавати две првокласне болнице.

— Па онда хајде да створимо те друге прилике,
— рече жустро члан градске управе.

— Већ сам имао част да реферишем: треба санитет предати у руке самоуправних органа.

— Дабогме, ми ћемо новце самоуправи, а она ће их украсити, — насмеја се плавокоси доктор.

— Па то се зна, — сложи се с њиме члан градске управе, па се такође насмеја.

Андреја Јефимић тромо и мутним очима погледа у плавокосог доктора и рече:

— Треба бити правичан.

Наста опет ћутање. Послужише чајем. Командант војног округа, нешто много збуњен, преко стола додирну руку Андреје Јефимића и рече:

— Сасвим сте нас заборавили, докторе. Уосталом, ви сте калуђер: за карте не марите, жене не волите. Досадно вам је у нашем друштву.

Сви онда почеше разговоре о томе, како је интелигентном човеку досадно живети у овој вароши. Нема ни позоришта, ни музике, а на последњој игранци у клубу било је једно двадесет дама, а свега два каваљера. Омладина неће да игра, него се све време мува у бифеу или се карта. Андреја Јефимић полако и тихо, не гледајући ни у кога, поче говорити о томе, да је жалосно, чак врло жалосно, што варошани траће своје животне снаге, своје срце и ум на картање и сплетке, а не умеју или неће да проводе време у занимљивим разговорима или читању, неће да уживају у задовољствима што их пружа разум. Само је разум интересантан и достојан пажње, све остало је ситно и

плитко. Хоботов је пажљиво слушао свог колегу, па га наједном упита:

— Андреја Јефимићу, који је данас датум?

Пошто је одговор добивен, он и плавокоси доктор, тоном испитивача који осећају да су невешти, почеше постављати Андреји Јефимићу питања — који је данас дан, колико дана има у години и да ли је истина да у павиљону бр. 6 станује неки изврстан пророк.

Одговарајући на ово последње питање, Андреја Јефимић је поцрвенео и рекао:

— Да, то је болестан, али врло интересантан младић.

Више му нису постављали никаква питања.

Кад је он у трему облачио капут, командант војног округа стави му руку на раме и рече, уздахнувши:

— Дошло је време, да се ми, старци, одморимо!

Изишавши из управе, Андреја Јефимић је разумео да је то била комисија за преглед његовог душевног стања. Он се сетио питања, која су му постављана, поцрвенео је и однекуд, првипут у животу јако је зажалио медицину.

„Боже мој, — помисли он, сећајући се, како су га лекари малочас испитивали: — па они су тек пре кратког времена студирали психијатрију и полагали испите — па откуд им је то тотално незнање? Ни појма немају о психијатрији!“

И првипут у животу он се нађе увређен и наљућен.

Истота дана увече, био је код њега Михаило Аверјанић. Не рукујући се, управник поште приђе му, узео га за обе руке и рече узбуђено:

— Драги мој друже, покажите ми да верујете да сам искрено расположен према вама и да ме сматрате за свога пријатеља... Пријатељу мој! — и не дајући Андреји Јефимићу да дође до речи, настави узбуђено: — Волим вас због ваше образованости и племените душе. Саслушајте ме, драги мој. Прописи науке терају лекаре да крију од вас истину, али ја, као војник, кажем вам истину у очи: ви сте болесни! Опростите ми, драги мој, али то је истина, то су приметили сви ваши познаници. Малочас ми је доктор Јевгеније Фјодорић рекао да стање вашег здравља захтева да се пошто-пото одморите и разонодите. И то је сасвим тачно! Сјајно! Ових дана ја узимам осуство и идем да променим ваздух. Покажите да сте ми заиста пријатељ, па хајдемо заједно! Отпутоваћемо, сетимо се некадашњих времена.

— Ја се осећам потпуно здрав, — рече Андреја Јефимић, размисливши. — Да идем на пут — не могу. Допустите ми да на неки други начин искажем своје пријатељство према вама.

Путовати некуд, не знам зашто, без књига, без Дарје, без пива, нагло пореметити начин живота, који, ето, траје већ пуних двадесет година, — тако што учини му се спочетка и немогућно, и фантастично. Али он се сети разговора у управи и црних мисли које га обузеше при повратку кући, па му се ипак допаде мисао да отиде на кратко време из вароши, где га глупаци сматрају за лудака.

— Па добро! А куда се то спремате на пут?

— У Москву, Петроград, Варшаву... У Варшави сам провео пет најсрећнијих година у моме животу. То је дивна варош! Хајдемо, драги мој!

XIII

Недељу дана после тога Андреји Јефимићу предложише да се одмори, другим речима да поднесе оставку на службу, што је он примио хладнокрвно, а још кроз недељу дана он и Михаило Аверјанић већ су седели у поштанским колима и путовали у правцу најближе железничке станице. Дани су били хладни, ведри, небо је било плаво, а ваздух прозиран надалеко. Тих двеста километара прошли су за два дана, ноћивши успут двапут. Кад су их на поштанским станицама служили у рђаво опраним шољама за чај или дуго упрезали коње у кола, Михаило Аверјанић је постајао сав модар у лицу од љутине, дрхтао целим телом и викао је: „Ћутите! Немојте говорити!“ А седећи већ у кочијама, он је све време, не престајући ни тренутка, причао о својим путовањима по Кавказу и Пољској. Колико је тек било разних авантура, и каквих сусрета! Он је говорио гласно, а очи су му изгледале тако чудновато, да је човек могао помислити да све лаже. Уз то, причајући, он је дувао Андреји Јефимићу право у лице, и смејао се на уво. Све је то устручавало доктора и сметало му да размишља и да се прибере.

Железницом су путовали, ради штедње, у трећој класи, у колима за непушаче. Од путника, скоро

половина, били су интелигентни људи. Михаило Аверјанић се брзо упознао са свима, и идући од клупе до клупе, говорио је гласно, како не треба путовати овом одвратном железницом. То је прави лоповлук! Сасвим је друга ствар, ако јашеш коња: превалиш за дан једно сто километара, па се онда осећаш здрав и бодар. А неродне године бивају код нас због тога, што су исушили Пинске баруштине. Уопште, свуда је страховит неред. Он је падао у ватру, говорио гласно и није давао никоме да отвори уста. То бескрајно брбљање уз гласно смејање и оштре гестове замори Андреју Јефимића.

„Ко ли је од нас двојице луд? — мислио је он пун једа. — Да ли сам то ја, који се труди да ничим не узнемирујем путнике, или овај себичњак, који мисли да је овде најпаметнији и најинтересантнији од свих, па зато баш никоме не даје мира?“

У Москви Михаило Аверјанић је обукао војнички копоран без еполета и панталоне са црвеним лампасима. На улици је носио официрску капу и шињел, па су га војници поздрављали војнички. Андреји Јефимићу сад се чинило да је то баш човек који је од све госпоштине коју је некада у себи имао, потрошио све што је било добро у њој, задржавши за себе само оно што не ваља. Он је волео да се људи показују услужни према њему, чак и онда, кад му то никако и није било потребно. Шибице су стајале на столу пред њим, и он је то знао, али је наређивао келнеру да му их донесе; у присуству собарице није се женирао да

буде само у доњем рубљу, свој послужи без разлике, чак и старијим људима говорио је „ти“, а кад би се наљутио, звао би их кретенима и будалама. То је, како се чинило Андреји Јефимићу, било господски, али ружно.

Пре свега Михаило Аверјанић одведе свог пријатеља у Иверску капелу. Молио се тамо жестоко, клањајући се до земље и сузних очију, а кад је био готов са тим, дубоко уздахну и рече:

— Иако не верујем у Бога, ипак некако је мирније, кад се помолиш. Пољубите икону, соколе.

Андреја Јефимић се збунио и пољубио је икону, док је Михаило Аверјанић, напућивши усне и климајући главом, читао молитву шапатам, и опет су му грунуле сузе низ образе. Затим су отишли у Кремљ и гледали су тамо цар-топ и цар-звоно, па чак су их и прстима дотакли, уживали су у лепоти оног дела Москве, који је преко Москве реке; обишли су Храм Спаситеља и Румјанцевски музеј.

Ручали су у кафани Тјестова. Михаило Аверјанић је дуго разгледао јеловник, гладећи своје записке, па рече тоном гурмана, који се у ресторану осећа као код своје куће:

— Да видимо, како ли ће нас данас угостити, анђеле мој!

XIV

Доктор је ишао, гледао, јео, пио, али је осећао само једно: огорчење против Михаила Аверјанића. Њега обузе жеља да се одмори од пријатеља,

да побегне од њега, да се сакрије, док је прија, тељ сматрао за своју дужност да га не оставља самог ни за тренутак и да му што више да могућности да се разоноди. Кад није имало шта да се види, он га је забављао причањем. Два дана је трпео то Андреја Јефимић, али трећег дана рече свом пријатељу, да је болестан и хоће да проведе цео дан код куће. Пријатељ на то изјави да ће и он остати код куће. Збиља, треба се одморити, иначе ће им ноге отказати послушност. Андреја Јефимић леже на диван, па окренут зиду и стиснувши зубе, слушао је свог пријатеља, који га је с одушевљењем уверавао да ће Француска сад или доцније, али сигурно потући Немачку, да у Москви има и на претек неваљалаца и да се по спољном изгледу коња не могу проценити његове добре особине. Доктору је већ зујало у ушима и лупало срце, али се он из деликатности никако није усуђивао да замоли свог пријатеља да га остави самог или да ућути мало. На срећу, Михаилу Аверјанићу је досадило да седи у хотелској соби, па после ручка оде да се прошета.

Кад је остао сам, Андреја Јефимић се с осећањем задовољства поче одмарати. Како је пријатно лежати непомично на дивану и знати да си сам у соби! Права срећа не може се ни замислити без усамљености. Анђео који је згрешио, издао је Бога по свој прилици зато, што се зажелио самоће, за коју иначе не знају анђели. Андреја Јефимић је хтео да размисли о свему што је последњих дана видео и чуо, али Михаилу Аверјанићу му никако није избијао из главе.

„Али он је узео осуство и пошао са мношвом из пријатељства, из великодушности, — мислио је доктор зловолно. — Нема горе ствари од овога пријатељског старатељства. Изгледа да је добар, великодушан и весела, али је досадан. Ама, неподношљиво је досадан. Исто тако има људи који увек изговарају само најпааметније и најлепше речи, али осећајаш да су то ограничени људи“.

Наредних дана Андреја Јефимић се претварао да је болестан и није излазио из собе. Он је лежао окренут зиду и једио се, кад га је пријатељ забављао разговорима, али се одмарао, кад овог није било. Жалио је што је пошао на пут и љутио се на пријатеља, који је сваког дана бивао све брбљивији и слободнији; мислити о нечем озбиљном и узвишеном — никако му није полазило за руком.

„То делује на мене стварност, о којој је говорио Иван Дмитрић, — мислио је, једећи се што је ситничар. — Уосталом, све су то глупости. . . — Ето, вратићу се кући, па ће све ићи по старом“ . . .

И у Петрограду је ишло истим редом: по читаве дане он није напуштао собу, лежао је на дивану и устајао само да пије пиво.

Михаило Аверјанић је једнако журио да иду што пре у Варшаву.

— Драги пријатељу, шта ћу ја тамо? — говорио је молећивим гласом Андреја Јефимић. — Путуйте сами, а мене пустите да идем кући! Молим вас!

— Нипошто! — протествовао је Михаилу Аверјанићу. — То је дивна варош! У њој сам провео пет најсрећнијих година у моме животу!

Андреја Јефимић није имао толико воље да буде онако како је он хтео, него је, с болом у души, пристао да иде у Варшаву. Ту никако није излазио из собе, лежао је на дивану и љутио се на себе, пријатеља и послугу, која никако није хтела да га разуме руски, док је Михаило Аверјанић, по своје обичају, од јутра до мрака скитао по вароши и тражио своје старе познанике. Неколико пута није ноћио код куће. После једне такве ноћи, коју је провео незнано где, он се рано ујутру вратио кући јако узбуђен, црвен у лицу и неочешљан. Дуго је шетао тамо-амо по соби, мрмљајући нешто као за себе, затим се заустави и рече:

— Част изнад свега осталог!

Пошто је шетао још мало, он се ухвати за главу и рече трагичним гласом:

— Да, част изнад свега! Нека буде проклет час, кад ми је први пут пало на ум, да дођем у овај Вавилон! Драги мој, — обрати се он доктору, — можете да ме презирете: изгубио сам на картама! Дајте ми на зајам пет стотина рубаља!

Андреја Јефимић изброја пет стотина рубаља и ђутке их даде своје пријатељу. Овај, сав црвен у лицу од стида и гнева, изговори неразговорно некакву непотребну клетву, дохвати капу и изађе. После два сата врати се, паде у наслоњачу, тешко уздахну и рече:

— Част је спасена! Одлазимо, пријатељу! Ни тренутка више нећу се задржати у овој проклетој вароши. Лопуже! Аустриски шпијуни!

Кад су се пријатељи вратили у родно место, био је већ новембар и велики снег покривао је улице.

Дужност Андреје Јефимића заузео је већ доктор Хоботов. Он је још живео у старом стану, очекујући да се Андреја Јефимић врати и да испразни свој стан у болници. Ружна жена, коју је претстављао за своју куварицу, већ је становала у једном од павиљона.

По вароши шириле су се нове сплетке на рачун болнице. Говорило се да се ружна жена завадила са надзорником и да ју је овај, тобож, клећећи молио за опроштај.

Чим је стигао, Андреја Јефимић још истога дана морао је да потражи себи други стан.

— Пријатељу драги, — рече му неодлучно управник поште: — опростите за нескромно питање: колико имате новаца за живот?

Андреја Јефимић ђутке преброја своје паре и рече:

— Осамдесет и шест рубаља.

— Па ја не питам за то, — рече збуњено Михаило Аверјанић, не разумевши доктора. — Него, каква су вам уопште сретства за живот?

— Па кажем вам: осамдесет и шест рубаља... Више немам ништа.

Михаило Аверјанић је сматрао доктора за поштеног и племнитог човека, али је ипак рачунао да има капитал најмање од двадесет хиљада рубаља. Сад, кад је дознао да је Андреја Јефимић сиромаш, да нема од чега живети, он се однекуд наједном заплака и загрли свога пријатеља.

Андреја Јефимић је становао у кући са три прозора која је припадала малограђанки Бјеловој. Ова кућа имала је само три собе, не рачунајући кујну. Две од њих, чији су прозори гледали на улицу, заузео је доктор, а у трећој и у кујни живела је Дарја и газдарица са троје деце. Газдарица је понекад долазио да спава њен љубавник, пијаница-сељак, који би ноћу обично правио скандале, па су онда и Дарја и деца дрхтали од страха. Кад је долазио и, сместивши се у кујни, тражио ракију, за све је онда било тесно, па је и доктор из сажалења узимао децу код себе и смештао их да спавају на поду, што му је чинило велико задовољство.

Као и пре, он се дизао из кревета у осам сати ујутру и, пошто би попио чај, седао је да чита своје старе књиге и часописе. За нове већ није имао више новаца. Да ли зато, што су то биле старе књиге, или зато, што су се промениле прилике, тек читање га није више јако заносило и замарало. Да не проводи живот у беспослици, он је израдио детаљни каталог својих књига и залепио на свима њима нумере, па му је сад тај механички, ситан посао изгледао интересантнији од читања. Тај једнолики и пипави рад некако је успављивао његове мисли, он није размишљао ни о чему и време је брзо пролазило. Чак му се чинило интересантно да седи у кујни и заједно са Дарјом да љушти крошпире или да пребира хељду. Сваке суботе и недеље ишао је у цркву. Стојећи до

зида и затворивши очи, слушао је певаче и размишљао о свом оцу, матери, универзитету, религији; осећао се умирен и сетан, и одлазећи из цркве, жалио је, што се служба брзо свршила.

Двапут је ишао у болницу код Ивана Дмитрића, да се са њим поразговара. И први, и други пут Иван Дмитрић је био јако узбуђен и једак; молио је да га оставе на миру, јер су му већ одавно додијали шупљи разговори, и говорио је да од проклетих и гадних људи тражи за све своје муке само једну једину накнаду: да га затворе у ћелију-самицу. Зар ће и то одбити? Кад се Андреја Јефимић опраштао са њиме, за време и прве и друге посете и пожелео му лаку ноћ, он се наљутио и рекао:

— Нека све иде дођавола!

И сад Андреја Јефимић није знао да ли да иде код њега и трећипут, или не. А желео је да га још једном обиђе.

Раније, после ручка, Андреја Јефимић би шетао по собама и размишљао, сад је од ручка до вечере лежао на дивану окренут зиду и сав се предавао разним ситним мислима, са којима већ није могао да се бори. Било му је криво, што му нису дали пензију ни помоћ отсеком за његову више него двадесетогодишњу службу. Истина, он није био поштен у служби, али пензију имају сви службеници без обзира да ли су поштени или не. Садашња се правичност у томе баш и састоји, што се чиновни, ордени и пензије дају не за врлине и способности, већ за службу уопште, без обзира каква је она била. По чему то да само он буде

изузетак? Новци су већ понестали. Срамота га је било да пролази поред бакалнице и гледа газда-рицу у очи. За пиво је дужан већ тридесет две рубље. Малограђанки Бјеловој је такође дужан. Дарја полако продаје стара одела и књиге и лаже газда-рицу да ће ускоро доктор добити силан новац.

Он се једио што је на путовање потрошио хиљаду рубаља, што их је у своје време заштедео. Баш би му сад требала та хиљадарка! Једило га је и то, што људи неће да га оставе на миру. Хоботов је сматрао за своју дужност да обилази с времена на време болесног колегу. Све на њему било је одвратно Андреји Јефимићу: и његово угојено лице, и ружан, снисходљив тон, и реч „колега“, и високе чизме; најодвратније је пак било то, што је он сматрао за своју дужност да лечи Андреју Јефимића, и мислио да га, збиља, лечи; сваког пута је доносио по флашу брома и по неколико равентових пилула.

И Михаил Аверјанић је сматрао за своју дужност да обилази пријатеља, да би га разгалио. Увек је улазио код Андреје Јефимића, правећи се слободан, смејао се усиљено и почињао уверавати га, како данас одлично изгледа и како послови, хвала Богу, крећу на боље, а из тога се могло закључити, како он сматра да је његов пријатељ у очајном стању. Он још није исплатио свој варшавски дуг и то га је много тиштало, говорио је напрежући се и зато се трудио да се смеје што гласније и да прича што занимљивије. Његове анегдоте и приче изгледале су сад бескрајне и биле

су напаст и за Андреју Јефимића, и за њега самог.

Кад је он долазио, Андреја Јефимић би легао на диван и окренут зиду слушао га, стегнувши зубе; у његовој души читавим слојевима полако се гомилао непријатан талог и после сваке посете пријатеља, осећао је да тај талог све расте и као да се већ приближује гуши.

Да савлада та ситничарска осећања, он се журио да мисли о томе, да ће и он, и Хоботов, и Михаил Аверјанић сад или доцније умрети, не оставивши у природи чак нинајмањег трага. Ако замислимо да ће кроз милион година поред земљине кугле пролетети у безваздушном простору некакав дух, он ће спазити само иловачу и голе стене. Све ће — и култура, и морални закон — нестати без трага, па чак неће ни коров на њиховом месту израсти. Шта онда вреди некакав стид од бакалина, ништаван Хоботов, несносно пријатељство са Михаилом Аверјанићем? Све су то глупости и ситнице.

Али оваква резоновања већ су слабо помагала. Тек што је био замислио земаљску куглу кроз милион година, а већ се иза неке голе стене појављивао Хоботов у високим чизмама или Михаил Аверјанић који се усиљено смејао, па се чуо чак и његов стидљив шапат: „А варшавски дуг, соколе мој, вратићу ових дана... Сигурно!

XVI

Једном је Михаил Аверјанић дошао после ручка, кад је Андреја Јефимић лежао на дивану. Де-

сило се тако, да је баш у исто време дошао и Хоботов са својом флашом брома. Андреја Јефимић се с муком дигао, сео и наслонио се обема рукама на диван.

— Данас, драги пријатељу, — поче Михаило Аверјанић: — боја лица вам изгледа много боље, него јуче. Па ви сте јунак! Тако ми Бога, јунак!

— Крајње је време да оздравите, колега, — рече Хоботов зевајући. — Верујем да је и вама досадила већ та гњаважа.

— Па ћемо и оздравити! — рече веселим тоном Михаило Аверјанић. — Још ћемо сто година живети! Тако је то!

— Неће баш стотину, али добрих двадесетак сигурно, — Ништа, ништа, колега, немојте падати духом... Немојте се више заваравати.

— Ми ћемо још показати шта вредимо, — засмеја се Михаило Аверјанић и потапша пријатеља по колену. — Ми ћемо још показати! Идућег лета, ако Бог да, ми ћемо стругнути на Кавказ, па ћемо га кроз пропутовати на коњу — хоп, хоп, хоп! А кад се вратимо са Кавказа, ми ћемо се — и тај ђаво може да се деси — веселити на свадби. — Михаило Аверјанић ту лукаво намигну. — Оженићемо вас, драги наш пријатељу... оженићемо...

Андреја Јефимић наједном осети да му се онај талог приближује гуши, а срце му поче страховито лупати.

— То је вулгарно! — рече он, дижући се нагло и прилазећи прозору. — Па зар ви не разумете да говорите свињарије?

Хтео је да настави благо и пристojно, али наједном против своје воље стеже песнице и диже их изнад главе.

— Оставите ме на миру! — викну он ван себе, сав црвен у лицу и дрхтећи целим телом. — Напоље! Обојица напоље, обојица!

Михаило Аверјанић и Хоботов су устали и гледали га спочетка зачуђено, а затим уплашено.

— Обојица да се чистите! — грмео је и даље Андреја Јефимић. — Ограничени људи! Глупаци! Не треба ми ни твоје пријатељство, ни твоји лекови, блесавко један! Свињарија! Неваљалство!

Хоботов и Михаило Аверјанић, гледајући збуњено један у другог, пошли су натрашке према вратима, па су изишли у трем. Андреја Јефимић дохвати флашу са бромом и баци је на њих; флаша се уз тресак разби о праг.

— Торњајте се дођавола! — викну он плачним гласом, утрчавши у трем. — Дођавола!

Пошто гости побегоше, Андреја Јефимић, тресући се као да га је ухватила грозница, легао је на диван и још дуго понављао:

— Ограничени људи! Глупаци!

Кад се смирио, пре свега, пала му је на ум мисао да се јадни Михаило Аверјанић, мора бити, страшно стиди и тешко то подноси, и да је све то грозно. Никад раније тако нешто није се са њиме десило. Па где му је разум и тактичност? А где разумевање ствари и филозофска равнодушност?

Целе ноћи доктор није ни тренуо од стида и једа, а ујутру, око десет сати, отишао је на пошту па се извинио управнику.

— Не треба да помињемо оно што се десило, — рече udahнувши ганути Михаило Аверјанић, снажно му стежући руку. — Ко се још сети прошлости, томе ћемо избити око. Љубавкине! — наједном викну он тако јако, да се сви поштари и посетиоци тргоше. — Дај овамо столицу! А ти причекај! — викну он сељанки, која му је кроз прозорче на шалтеру пружила препоручено писмо. — Зар не видиш да сам заузет? Не треба да помињемо прошлост, — настави он нежно, обраћајући се Андреји Јефимићу. — Седите, драги пријатељу, најпокорније вас молим.

Неколико тренутака он је ћутке трљао своја колена, а затим рече:

— Нисам ни помислио да се љутим на вас. Болест није брат, ја то разумем. Ваш напад уплашио нас је јуче, мене и доктора, па смо доцније дуго говорили о вама. Драги мој, зашто нећете озбиљно да се позабавите вашом болешћу? Зар сме тако да буде? Опростите за пријатељску отвореност, — прошапта Михаило Аверјанић: — ви живите у апсолутно неподношљивој атмосфери: тесноћа, прљавштина, нема ко да вас негује, нема средстава за лечење. ... Драги мој пријатељу, ја вас и доктор молимо и преклињемо, послушајте наш савет: идите у болницу! Ту је и здрава храна, и нега, и лечење. Јевгеније Фјодорић, иако је — међу нама буди речено — невоспитанко, опет зна свој посао, па се на њега човек може потпуно ослонити. Он ми је дао реч да ће се заузети за вас.

Андреја Јефимић је био дирнут искреним распо-

ложењем и сузама, које су наједном заблистале на обрима управника поште.

— Уважени, не верујте! — Прошапута он, ставивши руку на срце. — Не верујте им! То је превара! Болестан сам само у толико, што сам за ових двадесет година у целој вароши нашао само једног паметног човека, па је и тај лудак. Немам никакву болест, него сам запао у зачаран круг, одакле нема излаза. Свеједно ми је, ја сам спреман за све.

— Идите у болницу, мој драги.

— Свеједно ми је, макар у провалију.

— Дајте ми реч, соколе, да ћете у свему слушати Јевгенија Фјодорића.

— Ево, изволите, дајем реч. Али сам, понављам, запао у зачаран круг. Сад све — па чак и искрено расположење мојих пријатеља — води једном циљу, а то је моја пропаст. Ја гинем, па имам храбрости да то видим.

— Голубићу мој, ви ћете оздравити.

— Нашто то говорити? — рече Андреја Јефимић раздражено. — Редак је човек који на крају живота не би доживео оно, што и ја сад. Кад вам говоре да вам бубрези нису баш у најбољем реду, и срце се проширило, а ви онда запнете да се лечите, или опет, ако вам кажу да сте лудак, или зликовац, тојест, једном речју, кад вам људи наједном поклоне своју пажњу, знајте да сте запали у зачарани круг, из кога се већ нећете ишчупати. Ако се трудите да изиђете из њега, ви ћете још више залутати. Предајте се, јер вас више неће спасти никаква људска упињања. Тако ми се бар чини.

Међутим, крај шалтера се већ скупило доста света. Андреја Јефимић да не смета, дигао се и почео праштати. Михаил Аверјанић му узе још једном поштену реч и испрати га до излазних врата.

Истог дана, предвече, Андреји Јефимићу изненада дође Хоботов у кожуху и високим чизмама и рече таквим тоном, као да се јуче није ништа догодило:

— Долазим вам, колега, послом. Дођох да вас зовнем: хоћете ли са мном заједно на конзилијум?

Мислећи да Хоботов хоће да га мало разгали шетњом, или збиља да му дâ прилику да заради, Андреја Јефимић се обуче и изађе са њим на улицу. Мило му је било, што је дошао на згоду да поправи јучерашњу грешку и да се измири, па је у себи био захвалан Хоботову, који ниједном речи није поменуо јучерашњи догађај, и по свој прилици, штедео га. Од овако некултурног човека било је тешко очекивати овакву деликатност.

— А где је ваш болесник? — упита Андреја Јефимић.

— Код мене у болници. Одавно сам хтео да вам га покажем... Врло интересантан случај.

Уђоше у болничко двориште и, заобинавши главну зграду, упутише се павиљону, где су били смештени лудаци. И целог пута су, однекуд, ћугали. Кад су ушли у павиљон, Никита, као и обично, устаде и заузео војнички став.

— Ту се код једног болесника десила компликација у плућима, — рече полугласно Хоботов, улазећи заједно са Андрејом Јефимићем у пави-

љон. — Причекајте овде, а ја ћу одмах. Идем само да донесем стетоскоп.

Па изиђе.

XVII

Пао је већ сутон. Иван Дмитрић је лежао у својој постељи, загнутивши лице у јастук; параличар је седео непомично, тихо плакао и мицао уснама. Гојазни сељак и поштар су спавали. Била је тишина.

Андреја Јефимић је седео на кревету Ивана Дмитрића и чекао. Али прође око пола сата и у павиљон, место Хоботова, уђе Никита, држећи у рукама мантил, некакво рубље и папуче.

— Изволите да се облачите, ваше високоблагородство, — рече он тихо. — Ево, ту вам је креветић, ходите овамо, — додаде он, показујући празан, зацело тек донесени кревет. — Ништа, даће Бог, оздравићете.

Андреја Јефимић је све разумео. Без и једне речи пришао је кревету, који му је показао Никита, и седе; видећи да Никита стоји и чека, свуче се сасвим, и осети стид. Затим обуче болничко рубље; гаће су биле врло кратке, кошуља дугачка, а мантил је заударао на сушену рибу.

— Оздравићете, ако Бог да, — понови Никита.

Он узе у руке ствари Андреје Јефимића, изиђе и затвори за собом врата.

„Свеједно... — мислио је Андреја Јефимић, грацајући од стида у мантил и осећајући да у свом новом оделу личи на хапшеника. — Свеједно...

Једно те исто је — и фрак, и копоран, и овај мантил“...

А где ли је сат? Где ми је бележник, што се налазио у бочном џепу? А цигарете? Где ли је однео Никита одело? Биће да сада неће до краја живота носити панталоне, прслук и ципеле. Све је то некако чудновато, па чак и несхватљиво у првом тренутку. И сад је Андреја Јефимић био убеђен да између куће малограђанке Бјелове и павиљона бр. 6 нема никакве разлике, да је све на овом свету глупост и сујета, па ипак руке су му дрхтале, ноге су се кочиле од хладноће и страх га је хватао, кад би помислио да ће Иван Дмитрић ускоро устати, па спазити да је у болничком мантилу. Он устаде, прошета, па опет седе.

Седи, ето, он тако већ пола сата, сат, па га поче чама да мори; зар се може овде живети дан, недељу дана, па чак и читаве године, као ови људи? Ето, он је седео, шетао и опет сео; може поћи и погледати кроз прозор, а затим прошетати по соби тамо-амо. А затим? Зар седети све време као кип, па мислити? Не, биће да је то немогућно.

Андреја Јефимић леже, али одмах скочи, обриса рукавом хладан зној са чела и осети да му цело лице заудара на сушену рибу. Он се опет прошета.

— То је некакав неспоразум... — проговори он, машући рукама у недоумици. — Морамо се објаснити, ту је некаква грешка...

У томе тренутку пробуди се Иван Дмитрић. Он седе и подупре главу рукама. Пљуну. Затим лено погледа у доктора и изгледа, у првом тренутку

није ништа разумео; али ускоро његово сањиво лице постаде пакосно и иронично.

— А-ха! И вас су стрпали овде, голубе мој! — рече он муклим гласом од спавања, жмирећи на једно око. — Баш ми је мило. Раније сте ви сисали људима крв, а сад ће вама други. Сјајно!

— То је некакав неспоразум... — проговори Андреја Јефимић, плашећи се речи Ивана Дмитрића; он слеже раменима и понови: — неспоразум некакав...

Иван Дмитрић опет пљуну и леже.

— Проклети живот! — прогунђа он. — И најжалосније је у целој ствари то, што као завршетак овом животу неће следовати награда за муке или апотеоза, као у опери, него смрт; доћи ће болничари, па ће за ноге и руке одвући лешину у подрум. Брр! Ништа, ништа!... Али ће зато на оном свету бити за нас радосно... Ја ћу са оног света долазити овамо као провиђење, па ћу плашити ове гадове... Оседеће због тога...

Врати се Мојсејка, па спазивши доктора, пружи руку.

— Дај копејку! — рече он.

XVIII

Андреја Јефимић приђе прозору и погледа у поље. Већ се смркло и на хоризонту с десне стране појављивао се хладан, црвен, месец. Недалеко од болничке ограде, на отстојању од једно сто метара, не више, стајала је висока, бела кућа, са оградом од камена. То је била тамница.

„Ето стварности! — помисли Андреја Јефимић, и беше га страх.

Плашили су га и месец, и тамница, и ексери на огради и велике ватре у фабрици за прераду костију. Позади неко је уздахнуо. Андреја Јефимић окрену се и спази човека са сјајним звездама и ордењем на грудима, који се смешио и лукаво намигивао. И то му се учини грозно.

Андреја Јефимић је убеђивао самог себе да и месец, и тамница немају у себи ништа нарочито, да и психички здрави људи носе ордење и да ће све временом иструлети и постати иловача, али на једном паде у очајање, ухвати обема рукама решетку и из све снаге задрма њоме. Дебело гвожђе не пропусти.

Затим, да му не буде толико страшно, он пође постељи Ивана Дмитрића и седе на њу.

— Пао сам духом, драги мој, — промрмља он, сав дрхтећи и бришући хладан зној. — Клонуо сам духом.

— А ви почните да филозофирате, — рече иронично Иван Дмитрић.

— Боже мој, Боже мој... Да, да... Ви сте једном приликом изволели рећи, да у Русији нема филозофије, али филозофирају сви, чак и мали људи. Али од тога, што филозофира мали човек нема никакве штете, — рече Андреја Јефимић таквим тоном, као да је хтео да плаче и да ражалости. — Нашто онда, драги пријатељу, тај ваш злуради смех? И зашто да тај мали човек не филозофира, кад није задовољан? За паметног, образованог и охолог човека, који воли слободу и личи

на Бога, нема другог излаза, него да буде лекар у прљавој, глупој варошици и да целог живота зна само за вандузе, пијавице и слачицу! Хох-шлалперај, ограниченост, простаклук! О, Боже мој!

— Ви брбљате неке глупости. Ако вам је одвратно да будете лекар, што нисте отишли у мистре.

— Не вреди нигде да идеш. Слабићи смо, драги мој... Био сам хладан лепо и здраво сам резновао, а кад ме живот свирепо закахио, одмах сам пао духом... потиштеност... Слаботиња смо, поганци... Па и ви, драги мој. Ви сте паметни, племенити, од детињства сте пуни племенитих побуда, али тек што сте ушли у живот, одмах сте се уморили, разболели... Слаби смо, слаби!

Још нешто наметљиво, сем страха и осећања неправде, мучило је Андреју Јефимића све време још од увече. Најзад, он је схватио да га мори жеља да пије пиво и да пуши.

— Идем мало одавде, — рече он. — Наредићу да упале светлост... Не могу овако... нисам у стању...

Андреја Јефимић пође вратима и отвори их, али одмах скочи Никита и препречи му пут.

— Куда би? Не може, не може! — рече он. — Време је да се спава.

— Али ја ћу само за тренутак, да се прошетам по дворишту! — збуни се Андреја Јефимић.

Никита залупи вратима и подупре их леђима.

— Али ако изиђем одавде, ко ће због тога претрпети штету? — упита Андреја Јефимић, слегнувши раменима. — Не разумем! Никита, ја мора

да изиђем, — рече он дрхтави гласом. — Потребно ми је!

— Немојте правити неред, не ваља то! — рече ауторитативним тоном Никита.

— То је безобразлук! — узвикну одједном Иван Дмитрић и скочи. — По чему то да он не пушта? Ко их је овластио да нас држе овде? У законима, колико ја знам, речено је сасвим јасно да се нико не може лишити слободе без судске пресуде! То је насиље! Самовоља!

— Дабогме да је самовоља! — рече Андреја Јефимић, охрабрен виком Ивана Дмитрића. — Потребно ми је, и ја морам да изиђем! Нема он права! Пустите, кажем ти!

— Чујеш ли, блесава стоко! — викну Иван Дмитрић и залупа песницом на врата. — Отварај, иначе ћу разбити врата! Стрводеру један!

— Отвори! — викну Андреја Јефимић, дрхтећи целим телом. — Ја захтевам!

— Де, говори још мало! — одговори иза врата Никита. — Говори!

— Позови овамо бар Јевгенија Фјодорића! Реци му да га молим да дође... само на тренутак!

— Сутра ће он ионако доћи!

— Никад нас неће они пустити! — настави Иван Дмитрић. — Упропастиће нас овде! О Господе, зар заиста на овом свету нема пакла, па ће се ови ниткови извући од казне? Па где је онда правда? Отвори, ниткове, ја се гушим! — викну он промуклим гласом и навали на врата. — Разбићу себи главу! Убице!

Никита нагло отвори врата, грубо одгурну обе руке и коленом Андреју Јефимића, затим подиже руку и удари га песницом по лицу. Андреји Јефимићу се учини да га огроман слани талас заплусну све до главе и повуче кревету; и заиста, у устима се осећала со: крв је, по свој прилици, потекла из зуба. Као да је желео да исплива, он је замлатарао рукама и дохватио се нечијег кревета и у истом тренутку осетио да га је Никита двапут ударио у леђа.

Гласно узвикну и Иван Дмитрић. Биће да су и њега тукли.

Затим се све стиша. Слаба месечева светлост пробијала се кроз решетку, а по поду се пружала сенка која је личила на мрежу. Било је језиво. Андреја Јефимић леже, па поче уздржавати дисање; он је са зебњом очекивао да ће га тући још једном. Као да је неко дохватио срп, забо у њега и окренуо неколико пута у његовим грудима и цревима. Од бола је загризао јастук и стегао зубе, кад наједном у његовој глави, поред хаоса у њој, јасно сину страшна, неподношљива мисао, да су сличан бол морали осећати годинама, из дана у дан, и ови људи који су сад на месечини изгледали као сенке. Како се то могло десити да он у току више од двадесет година није за то знао и није хтео да зна? Он није знао, ни појма није имао о болу, па према томе и није крив, али савест, исто тако мало попустљива и свирепа као и Никита, натера га да се следи од главе до пета. Он скочи, хтеде да викне из све снаге и да потрчи што пре да убије Никиту, затим Хоботова, надзор-

ника и лекарског помоћника, најзад себе, али из грла му не изиђе ни звук, а и ноге су му отказале послушност; гушећи се, он дохвати на грудима мантил и кошуљу, поцепа их и паде онесвешћен на кревет.

XIX

Сутрадан ујутру болела га је глава и зујало му у ушима, а у целом телу осећала се малаксалост. Није га било стид да се сети своје јучерашње малодушности. Јуче је био малодушан, бојао се чак и месеца, искрено је исказивао осећања и мисли, за које никад није ни слутио да их може имати. Например, мисли о филозофирању незадовољног малог човека. Али сада му је било свеједно.

Он није узимао храну, није пио, лежао је немично и ћутао.

„Сасвим ми је свеједно, — мислио је он, кад су му постављали некаква питања. — Одговарати нећу... Свеједно ми је“.

После ручка дође Михаило Аверјанић и донесе четврт фунте чаја и једну фунту мармеладе. Дарја је такође долазила и стајала цео сат крај његовог кревета са изразом тупе туге на лицу. Обишао га је доктор Хоботов. Он је донео флашу брома и наредио Никити да очисти ваздух у павиљону паљењем неког мирисног средства.

Предвече је Андреја Јефимић умро од капље. Спочетка га је ухватила ужасна грозница и он је осетио гађење; нешто одвратно, струјећи кроз цело тело, чак и кроз прсте, вукло се од стомака ка

глави и поплавише му и очи, и уши. У очима се смркло. Андреја Јефимић је схватио да је крај ту и сетио се да Иван Дмитрић, Михаило Аверјанић и милиони људи верују у бесмртност. А шта ће бити, ако она збиља постоји? Али он се није одушевљавао бесмртношћу, па је мислио о њој само један тренутак. Стадо јелена, необично лепих и витких, о којима је читао јуче, промаче му пред очима; затим му сељанка пружи препоручено писмо... Рече нешто Михаило Аверјанић. Затим се све изгуби, и Андреја Јефимић заспа занавек.

Дођоше болничари, узеше га за руке и ноге и одвукоше у капелу. Тамо је он лежао отворених очију и месец га је обасјавао ноћу. Ујутру дође Сергије Сергеј, побожно се помоли пред Распењем и затвори капке на очима своје бившем шефу.

Сутрадан су Андреју Јефимића сахранили. Сахрани су присуствовали само Михаило Аверјанић и Дарја.

ГУСЕВ

I

Већ се смркло, скоро ће ноћ.

Гусев, редов на неограниченом осуству, придиже се у постељи и рече полугласно:

— Чуј, Павле Иванићу! Мени је један војник у Сучану причао: њихов брод је на путу налетео на рибетину и провалио себи дно.

Човек неодређене професије, коме се он обраћа и кога сви у болници на лађи зову Павле Иванић, ћути као да не чује.

И опет је тишина... Ветар удара по једрима, лупка елиса, таласи запљускују, шкрипе болнички кревети, али је на све то уво већ навикло, па се чини да све унаоколо спава и ћути. Досадно је. Сва три болесника — два војника и један морнар — који су се преко целог дана картали, већ спавају и бунцају.

Лађа, изгледа, почиње да се љуља. Постеља испод Гусева час се полако диже, час спушта, као да уздише, и то једаред, па други, па трећипут... Нешто је лупнуло о под и звекнуло: биће да је пала плехана чаша.

— Као да се ветар с ланца отргао... — каже Гусев, послушкујући.

Овога се пута Павле Иванић накашља и рече љутито:

— Час је код тебе лађа налетела на рибу, час се ветар отргао с ланца... Зар је ветар звер, да се отргне са ланца?

— Па тако кажу православни.

— И ти су православци исте онакве незналице, као и ти што си... Колико ли се будалаштина каже! Треба своју главу имати на раменима, па мислити. Будало једна!

Павле Иванић пати од морске болести. Кад се лађа љуља, он се обично љути и раздражује због најмање ситнице. А нема нимало разлога, по мишљењу Гусева, да се љути. Шта има необичног или замршеног, рецимо, код рибе или ветра, који се отргне са ланца? Претпоставимо да је риба велика као брдо и да су јој леђа тврда као у јесетре; претпоставимо даље да се тамо, где је крај света, налазе дебели камени зидови и за њих су везани ланцима зли ветрови... Кад већ они нису покидали те ланце, зашто би онда беснели по целом мору као ошамућени и кидисали као пси? Ако их не везују ланцима, где су они, кад је тихо.

Гусев дуго размишља о рибама, великим као брдо и о дебелим, зарђалим ланцима, па му се после и то дојади, и он почиње да мисли на завичај, куда се сад враћа после пет година службе на Далеком Истоку. Пред очима му је велико језеро, покривено снегом... На једној страни језера налази се фабрика порцелана са зградама црвене боје, са великим димњаком и облацима црног дима, на другој — село... Из дворишта, петог по реду

од краја, излази на саоницама његов брат Алексије; иза њега седе његов синчић Вањка у високим сукненим чизмама и девојчица Акуљка, такође у чизмама. Алексије је мало напит, Вањка се смеје, а у Акуљке се лице не види — сва се умотала.

— „У зао час, још ће ми се деца смрзнати“... — мисли Гусев. — Учини, Господе, — шапуће он: — да буду паметна, да поштују родитеље и да се не праве важнија од оца и мајке...

— Ту су потребна нова пенцета, — бунца басом болесни морнар. — Да, да!

Ток мисли Гусева прекида се, и наједном, без икакве везе, место језера појављује се велика глава бика без очију, док коњ и саонице више не иду, већ се окрећу у црном диму. Али он је сав радостан што је видео своје. Од радости му престаје дах, подилазе га жмарци, а прсти дрхте.

— Даде Господ да се видимо, — бунца он, али одмах отвара очи и тражи у мраку воду.

Он пије воду и леже, и опет се појављују саонице, затим глава бика без очију, дим, облаци... И све тако до сванућа.

II

У помрчини се спочетка појављује округла плава мрља — то је округли прозорчић; затим полако Гусев почиње да распознаје свога суседа по постељи, Павла Иванића. Тај спава у седећем ставу, јер се у лежећем гуши. Лице му је сиве боје, нос дугачак, шиљат, а очи огромне због тога што је много ослабио; следе очи су му упале, брада је ретка, коса на глави дугачка... Ако му гледаш у

лице, никад нећеш погодити коме сталежу припада: да ли је господин, трговац или сељак? Ако судиш по изразу лица и дугачкој коси, могао би да буде испосник, манастирски искушеник, а кад слушаш његове речи — излази као да није калуђер. Због кашља, запаре и своје болести он је малаксао, тешко дише и једва мрда исушеним уснама. Опазивши да га Гусев посматра, он се окреће према њему и вели:

— Почињем да схватам... Да... Сад разумем све одлично.

— Шта то разумете, Павле Иванићу?

— Ево шта... Мени је изгледало чудновато, како то да се ви, тешки болесници, место да вас оставе на миру, нађете одједном на броду где је запара, врућина и где се љуљате, једном речју, где вам свуда прети смрт, а сад ми је све јасно... Дабогме... Ваши лекари бацили су вас на лађу само да вас се отресу. Досадило им је да се гњаве с вама, стоком... Од вас немају никакве вајде, само се муче, па и статистику болесника кварите им својом смрћу — дабогме да сте стока! А није тешко да вас скину с врата... За то је потребно само да немају, пре свега, савести и самилости, а затим да преваре заповедника лађе. О првом услову можемо и да не говоримо, ми смо у том погледу мајстори; што се тиче другог — и ту се увек успева, ако имаш извесне рутине. У гомили од четири стотине здравих војника и морнара, пет болесника не боду очи; дотерали су вас на брод, помешали са здравима, на брзу руку пребројали и у гунгули нису ништа рђаво приметили и тек кад је

лађа кренула, опазили су: на палуби се ваљају паралитичари и туберкулозни у последњем стадијуму...

Гусев не схвата Павла Иванића; мислећи да му овај нешто пребацује, он каже у своју одбрану:

— Лежао сам на палуби, јер сам малаксао; кад су нас преносили са шлепа на брод, ја сам јако назебао.

— Грозно нешто! — наставља Павле Иванић. — Пре свега, они и сами одлично знају да ви нећете издржати тако далеки пут, а ипак вас трпају овамо! До Индиског океана, рецимо, ви ћете стићи, али шта ће бити даље? Страшно је и помислити!.. И то вам је награда за верну, беспрекорну службу!

Павле Иванић гледа јетко, мршти се од гађења и каже задуван:

— Ето кога би требало преко новина распалити тако, да се сав мозак сручи!

Два болесна војника и морнар пробудили су се и већ се картају. Морнар је у постељи у полулежећем ставу, а војници седе до њега на поду разузурени. Једном војнику десна рука је повезана, и на шаци је завој као читава шубара, тако да он држи карте под десним пазухом или десном руком савијеном у лакту а баца их левом. Лађа се јако љуља. Не може човек просто ни да устане, ни да се напије чаја, ни да узме лек.

— Ти си служио као посилни? — пита Павле Иванић Гусева.

— Да, као посилни.

— Боже мој, Боже мој! — каже Павле Иванић и тужно врти главом. — Отргнути човека од зави-

чаја, вући га петнаест хиљада километара, затим га натерати у туберкулозу и... а зашто све то, питам вас ја? Зато да се од њена направи посилни за неког капетана Копејкина или морнаричког потпоручника Рупчагина. То нинајмање није логично!

— Па то није тежак посао, Павле Иванићу. Устане изјутра, очистиш обућу, приставиш самовар, спремиш себе, па онда и немаш шта да радиш. Поручник поваздан црта планове, а ти, ако ти је воља, моли се Богу, или читај књиге, или хајд' у шетњу. Дабогда овако сваки да живи!

— Дабогме да је лепо! Поручник црта планове, а ти по цео дан седиш у кујни и тугујеш за отацбином... Планови... Није ствар у плановима, него у животу човечјем! Живот се не враћа, треба га штедети.

— Оно, дабогме, Павле Иванићу, рђав човек нигде нема мира, ни код куће, ни у служби, али ако ти живиш по закону, покораваш се, коме ће онда пасти на ум да те дира? Господа су наображена, она то разумеју... За пет година службовања ниједном нисам био у затвору, а тучен сам, ако се добро сећам — свега једанпут...

— Због чега?

— Због туче. Тешка ми је рука, Павле Иванићу. Дођоше нам у двориште четири Кинеза; да ли су дрва преносили, или нешто друго — не сећам се. Ето, било ми је досадно, па сам их, овај, излемао прописно, једном анатемњаку је чак и крв пошла на нос... Поручник кад то спази кроз прозор, осврте се, па ми тресну шамарчину...

— Глуп си и врло бедан човек... — шапуће Павле Иванић. — Баш ништа не разумеш.

Он је сасвим малаксао због љуљања и затвори очи; глава му час пада уназад, час се спушта на груди. Неколико пута он већ проба да легне, али ништа не испада: смета му сипња.

— А зашто си премлатио она четири Кинеза? — пита он мало после.

— Ни зашта. Ушли су у двориште и ја сам их истукао.

И опет је тишина... Коцкари се картају једно два сата, страсно и псујући; и њих замара најзад љуљање лађе, па остављају карте и лежу. И опет лебди пред очима Гусева велико језеро, фабрика, село... Опет се крећу саонице, смеје се Вањка, а глупача-Аљушка раскопчала бунду и испружила ноге: гледајте, де, добри људи, нису моје чизме налик на Вањкине, него нове.

— Шеста је година почела, а памети ни за драм! — бунца Гусев. — Место да диже ноге увис, боље би било да ислуженом војнику донесе мало воде. Бакшиш би добила.

Ето Андроне, гле, са каписларом о рамену носи убијеног зеца, а иза њега иде сасвим оронуо Чивутин Исајчик па нуди да му уместо зеца да парче сапуна; ето црне краве у трему, ето Домне где шије кошуљу и плаче због нечега, а ето опет главе бика без очију, црног дима...

Горе неко јако викну, потрча неколико морнара; изгледа да су по палуби вукли нешто гломазно или да је нешто трснуло. Опет потрчаше... Да није нека несрећа? Гусев диже главу, послушкује

и види: два војника и морнар опет се картају; Павле Иванић седи и мљеца уснама. Запара је, не може да се дише, човека жеђ мори, а вода је врела, одвратна... Љуљање се једнако наставља.

Изненада војнику коцкару деси се нешто необично... За херчеве каже он да су каро, брка рачун и испушта карте, затим се смешка некако уплашено и блесаво и гледа унаоколо.

— Сад ћу ја, браћо... — вели он и леже на под.

Сви су у недоумици. Зову га, али он се не одзива.

— Степане, да ти није добро? а? — пита онај други војник са умотаном руком.

— Хоћеш ли да зовем попа? Је ли?

— Попиј воде, Степане... — каже морнар. — Ето ти, прико, мало воде! Пиј!

— Што га по зубима удараш том чашом, — љути се Гусев. — Зар не видиш, будало једна?

— Шта?

— Шта? — обрецну се Гусев. — Дах га је напустио, умро човек! Ето ти — шта! Баш је глуп свет, Господе, Боже мој!

III

Љуљање је престало, па се Павле Иванић развесели. Он се више не љути. На лицу му се огледају охолост, инат и иронија. Као да је хтео да каже: „Ето, сад ћу да вам испричам такву бургију да ћете сви попуцати од смеха“. Округли прозорчић је отворен, и на Павла Иванића пирка блага промаја. Чују се гласови и плескање весала о воду...

Испод самог прозорчића неко завија танким, ружним гласићем — биће да неки Кинез певуцка.

— Ето нас и у луци, — каже Павле Иванић смешкајући се. — Још свега месец дана па смо у Русији. Дабоме, уважена господо солдатска! Стићи ћу у Одесу, а оданде право у Харков. У Харкову имам једног пријатеља књижевника. Отићи ћу к њему и казаћу: остави се, ама, брате, за извесно време вулгарних мотива о женским љубавним подвизима и о лепотама природе, него се баци на изобличавање двоногих гадова... Ето ти мотива...

За тренутак он се нешто замисли, па рече:

— Гусеве, а знаш ли како сам их преварио?

— Кога то, Павле Иванићу?

— Па ове исте... Овде на лађи, разумеш ли, постоји само прва и трећа класа; у трећој смеју путовати само геаци, тојест, дрипци. Али ако си у грађанском оделу или бар ако колико толико личиш на господина или газду, онда, извол'те у прву класу. Пукни, али вади пет стотина рубаља. А зашто, питам ја вас, постоји тај пропис? Да нећете тиме подићи ауторитет руске интелигенције? „Нинајмање. Не пуштамо вас просто зато, што трећом класом не могу да путују господа — исувише је тамо гадно и ружно“. Тако ли је? Хвала вам, што се тако много бринете о господи. Али у сваком случају, било да је тамо гадно или лепо, ја пет стотина рубаља немам. Нити сам плачкао државу, нити сам урођенике експлоатисао, шверцом се нисам бавио, нити некога премлатио, па онда и сами помислите: да ли имам права да се угурам у прву класу па још и да убрајам себе

у руску интелигенцију? Али за њих логика не вреди ништа... Морао сам да се послужим преваром. Навукао сам гуњ и високе чизме, направио се као дрипац кад се нароља, па хајд на благајну: „Да ми дате, ваше благородство, једну карту за“...

— А из кога сте ви сталежа? — пита морнар.

— Из свештеничког. Мој је отац био поштен попа. Увек је кресао великашима овога света истину у очи, па је због тога много патио.

Павле Иванић умори се од причања и загрцну, али ипак настави:

— Па и ја увек крешем истину у очи... Ничега и никога се не бојим. У томе погледу између мене и вас има велике разлике. Ви сте људи прости, не-просвећени, затуцани, ништа не видите, а што видите — не разумете. Вама се каже да ветар кида ланце, да сте стока, Печењези, и ви томе верујете; вас бију по глави, а ви љубите руке; опљачка вас нека животиња у медвеђој бунди, па вам онда баца у лице петнаестак копејки као напојницу, а ви: „дајте, господине, ручицу“. Пропалице сте, бедни људи... Ја сам нешто сасвим друго. Живим свесно, све видим као што види орао и кобац кад лебди изнад земље, и све разумем. Опазим насиље — буним се, видим ли фарисеја и лицемера — протестујем, гледам ли свињу која ликује — ја ти се опет буним. Ја се не дам, и никаква шпанска инквизиција не може ме натерати да ћутим. Дабоме... Ишчупаш ли ми језик, ја ћу протестовати гестом, зазидаш ли ме у подруму, ја ћу се одатле драти тако да ће се на километар чути, или ћу себе уморити глађу да би они по својој

прљавој души имали још један терет више, убијеш ли ме — појављиваћу се као авет. Сви моји познаници кажу ми: „Ала, што сте ви несносан човек, Павле Иванићу!“ Баш се поносим што сам такав. Службовао сам на Далеком Истоку три године, а сећа ће ме се сто година: са свима сам се посвађао. Другови ми пишу из Русије: „Немој долазити“. А ја ћу, ето, заинат да дођем... Дабоме... То ти је живот, како га ја схватам. То се може назвати живот.

Гусев не слуша и гледа кроз прозорче. На прозирној, нежно-плавичастој води, сав обасут сјајним, врелим сунцем, љуља се чамац. У њему стоје голи Кинези, пружају горе кавезе са канаринкама и вичу:

— Пева! Пева!

С овим чамцем судари се други, прође парна барка. А тамо је још један чамац: у њему седи дебели Кинез и једе пиринач штапићима. Полако се ниха вода, сањиво круже бели галеби изнад ње.

— „Добро би било да овог дебељка млатнемо по тинтари“... — мисли Гусев, посматрајући дебелиг Кинеза и зевајући.

Он дремуцка и њему се чини да се и цела природа успавала. Брзо пролази време. Неприметно пролази дан, неприметно пада сутон... Лађа не стоји више, већ иде некуд даље...

Прођоше два дана. Павле Иванић већ не седи, него лежи; очи су му затворене, а нос као да се зашиљио.

— Павле Иванићу! — зове га Гусев. — Ој, Павле Иванићу!

Павле Иванић отвара очи и мљецка уснама.

— Да вам није рђаво?

— Ништа, ништа... — одговара Павле Иванић, гушећи се; — није ми ништа, чак ми је, напротив, боље. Ето, ја могу већ и да лежим... Лакше ми је...

— Хвала Богу, Павле Иванићу!

— Кад поредим себе са вама, жао ми вас је, — јадниче један. Плућа су ми здрава, а кашаљ је због стомака... Могу да издржим и у паклу, а не само овај пут по Црвеном мору. Сем тога и на своју болест и на лекарије гледам критички. А ви... ви сте људи прости... Тешко вам је, врло, врло тешко!

Љуљања више нема, тихо је, али је зато загушљиво и запарно као у амаму; не само да је тешко говорити, већ је тешко и слушати. Гусев је загрлио колена, ставио на њих главу и мисли на завичај. Боже мој, како је слатко сањати о снегу и хладноћи на овој запару! Возиш се саоницама, наједном се коњи уплаше нечега и појуре... Не разазнајући где је пут, а где су јендеци и јаруге, лете они као помахнитали преко целог села, преко језера, поред фабрике, затим преко поља... „Држ!“ — вичу из свег грла фабрички радници и пролазници. — „Држ!“ Али зашто их заустављати. Нека

оштар, хладан ветар шиба лице и гризе руке, нека грудве снега бацане копитама падају на главу, за-врат иза оковратника, на груди, нека шкрипе шине на саоницама и нека се кидају штранге и ждрепчанице, нек их ђаво носи! А како је тек слатко, кад се саонице преврну и човек одбачен лети на смет, лицем право у снег, а после се диже сав бео, са леденим лушама на брковима, без капе, без рукавица, појас се одрешио... Смеју се људи а пси лају...

Павле Иванић зури на једно око, гледа Гусева, па тихо пита:

— Гусеве, је ли твој командир крао?

— Ко би то знао, Павле Иванићу! Ми то не знамо, ми се у то не мешамо.

Прође затим много времена у ћутању. Гусев размишља, бунца и свакичас пије воду; тешко му је да говори, па чак и да слуша, и страх га је да неко не започне са њиме разговор. Пролази тако један сат, други, па трећи, спушта се вече, затим пада ноћ, али он то не примећује, седи, па све размишља о мразу.

Чује се као да је неко ушао у болесничку кабину, разлежу се гласови, али не прође ни пет минута, а све се стиша.

— Бог да му душу прости, — каже војник са умотаном руком. — Досадан је био човек.

— Шта? — пита Гусев. — Ко?

— Умро. Тек што су га однели горе.

— Ако, ако, — мрмља Гусев, зевајући. — Бог да му душу прости.

— Шта мислиш, Гусеве, — пита после извесног ћутања војник са увијеном руком. — Хоће ли ући у царство небеско или не?

— О коме ти то?

— Па о Павлу Иванићу.

— Ући ће... много се мучио. Сем тога, он је из свештеничког staleжа, а у попова је велика родбина. Измолиће.

Војник са завојем седе на Гусевљев кревет и вели полугласно:

— И ти, Гусеве, нећеш дуго. Нећеш ти стићи у Русију.

— А зар је доктор или његов помоћник тако нешто рекао?

— Није баш да је казао, али се види... Лако је познати човека који је на самрти. Не једеш, не пијеш, осушио си се — страшно је да те човек погледа. Једном речју — туберкулоза. Кажем ти то не да те узнемирим, него за сваки случај, ако би хтео да се причестиш и миропомажеш. А ако имаш новаца, дај их на чување најстаријем официру.

— Још се нисам јавио кући... — уздахну Гусев. — Умрећу, а они и неће знати.

— Сазнаће, — каже басом болесни морнар. — Ако умреш, овде ће то забележити у бродској књижи, па ће у Одеси дати извод из те књиге команданту војног округа, који ће га послати у село или где треба...

Гусева хвата језа од ових речи и нека нејасна жеља почиње да га тишти. Пије ли воду — није оно што му треба; уздиже ли се према округлом прозорчету па удише врео, влажан ваздух, — опет

није то; почиње ли да мисли на завичај, на хладноћу — ни то није... Најзад, њему се учини да ће се сигурно угушити, ако остане у болници још само један тренутак.

— Тешко ми је, браћо... — каже он. — Идем ја горе. Одведите ме горе, ако Бога знате.

— Добро, — пристаје војник са завојем. — Пошто ти нећеш моћи да идеш сам, ја ћу те тамо однети. Ухвати ме за врат.

Гусев грли војника око врата, а овај га хвата здравом руком и носи горе. На палуби — где се ко затекао — спавају војници и морнари, који иду кући на неограничено осуство; њих је тако много да је тешко пробити се.

— Стани на под, — каже тихо војник са завојем. — Иди за мном полако, држи се за кошуљу...

Мрак је. Нема светиљки ни на палуби, ни на катаркама, нити ма где на мору. На самом кљуну лађе стоји непомично, као кип, стражар, али и он, изгледа, спава. Изгледа да је лађа препуштена својој судбини, па иде куд хоће.

— У море ће да баце Павла Иванића... — каже војник са завојем. — У џак па у воду.

— Па да, такав је већ ред.

— У завичају, у земљи, било би боље почивати. Бар да ти дође на гроб мајка да се исплаче.

— Дабогме.

Осећа се задах ђубрета и сена. Погнутих глава стоје волови крај оgrade. Један, два, три... осам грла. А ето и малог коњића. Гусев пружа руку да га помиљује, али он ману главом, искези зубе и хоће да га уједе за рукав.

— Проклет да си... — љути се Гусев.

Обоје, он и војник, полако се пробијају према кљуну, затим се заустављају крај оgrade и ћутке гледају доле у море. Горе је високо небо, сјајне звезде, мир и тишина — баш као и код куће на селу, доле пак — мрак и хаос. Не зна се зашто хуче огромни таласи. Ма који талас погледали, сваки од њих тежи да надвиси друге, да их притисне и наткрили; на ове опет, блистајући се својом белом гривом, са хуком налеће трећи, исто тако свиреп и бесомучан.

Море нема ни разумевања, ни сажаљења. Да је пароброд мањи и да није направљен од најчвршћег гвожђа, таласи би га скрхали без икаквог сажаљења и прогутали би све путнике, праведне и грешне, свеједно. И пароброд исто тако изгледа некако чудновато и свирепо. Ова носата аждаја хрли напред и на свом путу сече милионе таласа; за њу не постоји ни мрак, ни ветар, ни отстојање, ни усамљеност, она се не боји ничега, а кад би и океан имао своје поданике, аждаја би и њих прогутала, без обзира да ли су праведни или грешни.

— Где смо ми сада? — пита Гусев.

— Не знам. Биће да смо у океану.

— Види ли се копно?...

— Какво копно! Кажу да ћемо га спазити тек кроз недељу дана.

Оба војника посматрају беличасту пену која светлуца као фосфор, ћуте и размишљају. Гусев први прекиде ћутање:

— Ништа ту није тако страшно, — каже он. — Само те мало хвата језа, као да се налазиш усред

мрке шуме, а кад би, рецимо, спустили чамац на воду, па би официр наредио да идеш да ловиш рибу у мору негде за сто километара одавде — пошао бих. Или кад би, рецимо, неки православца пао сада у воду — и ја би за њим скочио у море. Швабу или Кинеза не би спасавао, али православца — бих.

— А хвата ли тебе страх од смрти?

— Дабогме. Жао ми је куће. Брат ми је, што је код куће, да знаш, неки мангуп: пијанац, жену своју безразложно туче, према родитељима нема поштовања. Без мене ће све пропасти, те ће се још и моји стари наћи на улици. Ама, брајко, нешто ме ноге не држе, па и запара је овде страшна... Хајдмо да спавамо.

V

Гусев се враћа у болницу и леже у кревет. Као и раније мучи га нека неодређена жеља, и сам он не зна шта му треба. У грудима га стеже, у глави бубњи, уста су се тако осушила да је тешко мрднути језиком. Он дрема и бунца, и најзад измучен сабластима, кашљем и запаром, пред зору тврдо заспа. Сања он да је у касарни, и тек што су извадили хлеб из пећи, а он се завукао у пећ, па се пари и удара брезовим метлицама. Спава он тако два дана, а трећег у подне долазе одозго два морнара и износе га из болнице.

Њега ушивају у платно и да би постао тежи међу са њиме још и две гвоздене решетке из пећи. Ушивен у платно он личи на мркву или репу: код

главе је широко, према ногама — уско. Пред залазак сунца износе га на палубу и међу на даску; један крај даске наслања се на ограду лађе, други — на сандук, намештен на столици. Наоколо стоје војници на неограниченом осуству и бродско особље, сви гологлави.

— Благословен Бог наш, — почиње свештеник: — всегда, није и присно и во вјеки вјеков!

— Амин! — певају три морнара.

Војници на неограниченом осуству и посада брода крсте се и гледају у страну на таласе. Некако је необично што је човек ушивен у платно и сад ће да полети међу таласе. Па зар је могуће да се то може догодити свакоме?

Свештеник баца на Гусева мало земље и клања се. Певају „вјечнаја памјат“.

Дежурни подиже један крај даске, Гусев клизи са ње, лети стрмоглавце, затим се преврне у ваздуху и — бућ! Пена га покрива и за тренутак изгледа да је он умотан у чипке, али прође тај тренутак и већ су га прогутали таласи.

Од брзо иде дну. Да ли ће допрети? До дна, кажу, има четири километра. Пошто је прошао једно двадесет метара, он почиње да иде све лакше и лакше, љуља се равномерно, као да се снебива, и занесен струјом иде већ брже у страну, него ли дну.

Али ето, сусреће он на своме путу јато рибица, које се зову пилоти. Спазивши таман предмет, рибице стану као укопане, и наједном све се окрену натраг и изгубе. Не прође ни тренутак, а већ оне брзо, као стреле, лете према Гусеву и почињу

тамо-амо да промичу око њега у води...

Мало затим показује се други морски предмет. То је ајкула. Достојанствено и лено, као да не примећује Гусева, она рони под њега, а он јој клизи по леђима; затим ајкула леже потрбушке, брчка се у топлој, бистрој води и полако отвара чељусти са два реда зуба. Пилоти су усхићени; они стоје и гледају шта ће бити даље. Праћнувши се мало телом, ајкула као без воље подвлачи испод њега чељусти, опрезно га додирује зубима и платно се кида по свој дужини тела, од главе до пета; једна гвоздена решетка испада, па поплашивши пилоте и закачивши ајкулу за бок, брзо оде дну.

А у исто време горе, тамо где залази сунце, скупљају се облаци: један од њих је налик на триумфални лук, други на лава, трећи на маказе... Иза облака излази широки зеленкасти зрак и пружа се до саме средине неба; мало затим до њега леже плавичасти, до овога златасти, даље ружичасти... Небо добија нежну боју јоргована. Посматрајући ово дивно, чаробно небо, океан спочетка почиње да се мршти, али ускоро и сам добија боју, пуну нежности, радости, задовољства — тако да је то људским језиком тешко и исказати.

СНАШЕ

У селу Рајбужу, баш прекопута од цркве, налази се једносратна кућа; темељи су јој од камена, а кров од гвожђа. У приземљу станује са својом породицом власник Филип Иванов Кашин, кога иначе зову Ђуђа, а на првом спрату, где је лети несна врућина, а зими — хладноћа, отседају путници — чиновници, трговци, спахије. Ђуђа узима под аренду земљу, држи крчму на друму, продаје катран, мед, стоку, па чак и свраке и већ има око осам хиљада рубаља, које држи у банци у граду.

Старији његов син Фјодор ради у фабрици као главни механичар, па је — како за њега кажу сељаци — далеко отерао, тако да га ни руком не можеш дохватити; његова жена Софија, ружна и болешљива, станује у кући код свекра, повоздан плаче и сваке недеље одлази у болницу код лекара. Други син Ђуђин, грбави Аљошка, станује с оцем. Он се ту скоро оженио Варваром, девојком из сиромашне породице: то је жена млада, лепа, здрава и уз то помодарка. Кад у кући отседају чиновници и трговци, они увек траже да им баш Варвара приставља самовар и спрема постељу.

Једног јунског вечера, кад је сунце већ било на заходу, а у ваздуху се осећао мирис сена, тазе ђу-

брета и пресног млека, у Ђуђино двориште уђу
обична кола са три путника: један мушкарац, стар
отприлике тридесет година у платненом оделу,
до њега дечко од својих седам-осам година у ду-
гачком црном капуту са великим дугметима од
кости, и младић у црвеној кошуљи, који је терао
кола.

Момак распреже коње и одведе их на улицу
да их повода, док је путник, пошто се умио и по-
молио Богу, према цркви, распростро ћебе крај
кола и почео заједно са дечком да вечера; јео је
полако, достојанствено, и Ђуђа, који је у своме
животу имао прилике да види много путника, за-
кључио је по његовом држању, да је то човек од
посла, озбиљан, који зна шта вреди.

Ђуђа је седео на степеницама на улазу у кућу,
само у прслуку и гологлав, и чекао је да путник за-
подене разговор. Он је навикао да путници увече
пред спавање, причају о разним догађајима, и у-
живао је у томе. Његова жена Афанасијевна и снаха
Софија музле су краве у штали; друга снаха Вар-
вара седела је крај отвореног прозора на првом
спрату и јела семенке.

— Биће да је овај дечко твој син? — упита
Ђуђа путника.

— Не, посвојче, сироче. Узео сам га за спас
своје душе.

Разговор отпоче. Показало се да је путник чо-
век разговоран и воли лепу реч. У разговору Ђуђа
је сазнао да је он паланчанин, кућевласник, зове се
Матвеј Савић, да сада иде да надгледа баште које
узима под закуп код Немаца-колоништа и да се

дечак зове Кузка. Вече је било успарно и загу-
шљиво, нико није имао вољу да спава. Кад се смр-
кло а на небу понегде почеле да трепере бледу-
њаве звезде, Матвеј Савић је почео да прича,
одакле му је дошао Кузка. Афанасијевна и Софија
стајале су мало по страни и слушале, док се Кузка
упутио према капији.

— То ти је, чико, историја дугачка и предугачка,
— поче Матвеј Савић: — да ти испричам све како
је било, не бих могао ни за читаву ноћ. Пре једно
десет година, у нашој улици, баш до мене, ста-
новала је у кућици где је сада фабрика свећа и
уља, Марфа Симоновна Каплунцева, старица
удова; она је имала два сина: један је био кон-
дуктер на железници, а други, Васја, мој вршњак,
становао је са њоме. Покојни чика Каплунцев имао
је једно десет коња и бавио се таљигашким по-
слом у вароши; удовица тај посао није напустила
и заповедала је таљигашима исто тако добро као
и покојни муж, тако да је понеки дан доносио до
пет рубаља чистог прихода. И дечко је умео да
заради неки грош. Гајио је голубове добре расе,
па их је продавао љубитељима; повоздан, да ви-
диш, стајао би на крову, бацао увис метлице и
звиждао — голубови — превртачи, већ су тамо
негде, у облацима, а њему све то није довољно,
хоће да лете још више. Хватао је зебе и чворке,
правио кавезе... Неозбиљно занимање, али ето од
тих ситница напавирчи се месечно до десет ру-
баља. После извесног времена, дакле, старици се
одузеше ноге и она паде у постељу. Услед тог
догађаја кућа је остала без домаћице, а ово ти

је као да је човек без очију. Забринула се старица и науми да ожени свога Васју. Позвали су одмах проводацику, ово те оно, женска посла, те пође наш Васја да гледа младе. Запроси он Мошењу, ћерку Самохвалихе, удовице. Не размишљајући дуго, дали су пристанак, па су ствар свршили за недељу дана. Девојка је млада, од непуних седамнаест година, ситна, куса, али бела и пријатна лица, са свим врлинама праве госпођице; и мираз није на одмет: у новцу пет стотина рубаља, па једна крава, постељне ствари... А старица се, као да је предосећала, трећег дана после свадбе преселила у горњи Јерусалим, идјеже њест ни болести, ни воздиханија. Младенци су дали подушје, па су отпочели живот. Живели су они најсрећније једно шест месеци, кад ето ти нове несреће. Од несреће нико не избеже: дошла је наредба да иде Васја на регрутацију. Узели су га, јадника, у војску, иако је имао права да буде ослобођен slu-жења у кадру.. Ошишали га, па послали у Царство Пољско. Тако је ваљда Бог хтео, нема ту шта. Кад се у дворишту опраштао од жене — држао се прибрано, а кад је погледао последњи пут на сењак где су били голубови, зарозао се од плача. Тешко га је било гледати. Спочетка је Машењка — да јој не буде досадно — узела у своју кућу мајку; она је остала у кући док се није родио овај мали Кузка, па је затим отишла другој уда-тој кћери, у Обојањ, а Машењка је остала сама ту са дететом. А у кући је пет таљигаца, све су саме пијанице, безобразници; коњи, таљиге, ако се случајно ограда сруши или се оцак упали —

није то посао за жену, и поче она свакичас да до-лази код мене, суседа, због сваке ситнице. Ја, да-богме дођем код ње, уредим ствар, саветујем... Али, некипут, дабогме, свратим код ње и на шољу чаја, ради разговора. Био сам човек млад, паме-тан, волео сам да говорим о свему, а и она је била образована жена, љубазна. Носила се лепо, лети је имала и сунцобран. Неки пут почнем ти ја да јој причам о духовним стварима или рецимо о по-литици, — њој је то мило, па ме части чајем и слатким... Једном речи — да не причам надуга-чко — није прошла, чико, ни година дана, а за-веде ме злодух, непријатељ рода људског. Приме-тио сам да ако не идем неког дана код ње, некако сам нерасположен, досадно ми је. И стално изми-шљам поводе да одем до ње. „Време је да наме-штате дупле зимске прозоре“, кажем јој, па се му-вам код ње по цео дан, намештам те прозоре, па подешавам да и за сутрадан остану ненамештена два-три од њих. „Требало би да пребројим Васине голубове да се не изгубе негде“ — и све тако не-што. Чешће бих са њом разговарао преко оgrade, па напослетку — да не идем унаоколо — направим на огради вратанца. На овоме свету од жена имамо много несреће и зла. Не само ми, грешници, него су и свеци због њих грешили. Машењка ме није одбијала. Место да мисли на мужа и себе чува, она ме је заволела. Приметио сам да је и њој до-садно без мене и да она стално шета дуж оgrade и завирује у моје двориште кроз рупе на огради. У глави ми се све окренуло тумбе због фантазије. Великог четвртка идем ја изјутра рано у зору на

пијац, пролазим поред њене капије, а ђаво већ не спава; погледам — код ње је горе на капији решетка — па видим њу — већ је устала, па храни у дворишту патке. Не уздржах се, па јој довикнем. Она приђе па ме гледа кроз ону решетку. Лице јој је бело, очи нежне, сањиве... Допаде ми се много, па почех да јој правим комплименте као да нисмо пред капијом, него на честитању имендана, а она поцрвенела, смешка се и цело време гледа ме право у очи, не обарајући своје никакo. Изгубио сам главу и почех да јој изјављујем љубав... Она отвори капију, пусти ме унутра, и од тог јутра почели смо да живимо као муж и жена.

Са улице уђе у двориште грбави Аљошка, сав задуван, и не гледајући никога, побеже у кућу; кроз минут он истрча са хармоником и звецкајући у цепу ситним бакарним новцем и грицкајући семенке, изгуби се иза капије.

— Ко ли је тај? — упита Матвеј Савић.

— Мој син Аљошка, — одговори Ђуђа. — Отишао је да се проводи, неваљалац један. Казнио га Бог грбом, па му много и не замерамо.

— Једнако се проводи у друштву младића, проводи се, — уздахну Афанасијевна. — Уочи покладе оженили смо га, мислили смо — тако је боље, а он ето, постао још гори.

— Без икакве користи. Само смо бадава усрећили туђу девојку, — рече Ђуђа.

Негде иза цркве зачу се врло лепа тужна песма. Речи се нису чуле, само гласови: два тенора и један бас. Зато што су сви ослушкивали, у двори-

шту је било врло тихо... Два гласа су наједном прекинули песму грохотним смехом, док је трећи, тенор, наставио да пева и то тако високим гласом, да су сви нехотице гледали увис, као да је глас својом висином допро чак до неба. Варвара изиђе из куће и покривши очи руком — као да их штити од сунца — погледа према цркви.

— То су попови синови и учитељ, — рече она.

Сва три гласа сад су певала заједно. Матвеј Савић уздахну и настави:

— Тако ти је то, чико. После једно две године добисмо писмо из Варшаве од Васје. Јавља да га власти шаљу кући ради поправке здравља. У то време ја сам се већ био опаметио, мени су већ проваџисали једну другу младу, нисам знао само, како ћу раскртити са овом мојом љубави. Свакога дана спремао сам се да говорим са Машењком, само нисам знао с које ћу стране почети, да не буде оне женске дреке. Писмо ми одреди руке. Кад смо га прочитали, ја и Машењка, она пребледе као снег, а ја јој кажем: — Хвала Богу, сад ћеш ти, велим, бити, дакле, опет жена своме мужу. — Али она ће мени: „Нећу ја са њиме да живим“. — Та он ти је муж? — велим. — „Мислиш да је то тако лако... Ја га никад нисам волела, удали су ме против моје воље. Мати је наредила“. — Немој, будало, да врдаш, него реци: Јеси ли се венчала са њиме у цркви или не? — „Венчала сам се, вели, али волим тебе и живећу са тобом до гроба. Нека се свет смеје... Баш ме брига...“ — Ти си, кажем опет ја, побожна жена, па си читала Св. писмо, шта ли тамо пише?

— Удата за мужа мора са мужем и да живи, — рече Ђуђа.

— Муж и жена су једно тело. — Погрешили смо, велим, али је доста тога, треба имати стида и Бога се бојати. Признаћемо све, кажем, Васји, он је човек миран, бојажљив — неће убити. Па и боље је, кажем, на овоме свету бити кажњен од законитог мужа, него на Страшном суду шкргутати зубима. — Неће жена да слуша, остаје при своме, ма шта да јој кажеш! „Волим тебе“, па квит.

Стигао је Васја изјутра рано у суботу уочи Духова. Видео сам све кроз плот; улете он у кућу, па кроз минут изиђе, носећи Кузку на рукама, и радује се, и плаче. Кузку љуби, а гледа на сењак — жао му да остави Кузку, а и голубове хоће да види. Нежан је био човек, пун осећања. Дан је прошао лепо, тихо и скромно. Почели су да звоне у цркви, а ја помислим: сутра су Духови, зашто ли они не ките капију и ограду зеленилом? Послови, помислих, нису чисти. Пођем код њих. Видим њега, где седи наред собе на поду, гледа очима унаоколо, као да је пијан, док му сузе лију низ образе, а руке дрхте; вади из вреће ђевреке, ђердане, медањак и разне слаткише, па све побаца на под. Кузка, који је онда имао три године, бауља око њега и жваће медањак, док Машењка стоји поред фуруне, бледа, тресе се и мрмља: „Нисам ти жена, нећу с тобом да живим“ — и сличне глупости. Клекнем ја пред Васјом, па кажем: „Огрешили смо се о тебе, Василије Максимићу, опрости нам, ако Бога знаш!“ Затим се дигнем и рекем Машењки ово: „Ви сте сада, Марија Семјо-

новна, дужни, велим, да перете Василију Максимићу ноге и да постите. Будите му послушна жена, а за мене молите Бога да ми Он, милосрдан, опрости, кажем, моје грехове.“ Као да ме је анђео небески надахнуо, читао сам јој лекцију, а говорио сам тако дирљиво, да се умало нисам и сам расплакао. Кроз једно два дана дође ми Васја. „Ја, вели, опраштам, Матеја, и теби, и жени, идите с милим Богом. Она је жена војника, женска, млада, тешко јој је да не погреши. Није она прва, нити ће бити последња. Само, вели, молим те да се понашаш онако као да између вас ништа није било, и никако да се не издаш, а ја ћу се трудити, каже, да јој чиним све по вољи, како би ме поново заволела“. Пружи ми руку, попи шољу чаја, па оде весело. Хвала ти Господе, мислим, и радујем се, што је све испало тако лепо. Али тек што је Васја из дворишта изишао, бане Машењка. Права несрећа! Баци ми се на груди, плаче и мољака: „Немој, ако Бога знаш, да ме остављаш, не могу без тебе живети“.

— Баш је неваљал! — уздахну Ђуђа.

— Развичем се ја на њу, лупнем ногом о земљу, увучем је у претсобље и закључам врата. „Иди, вичем, мужу! Немој да ме брукаш пред светом, ако Бога знаш“. И тако сваког дана. Једном ја стојим у своме дворишту близу штале, па оправљам узде. Наједном видим је где трчи кроз вратанца у моје двориште, боса, само у сукњи, па право к мени; дохвати рукама узде, сва се упрља од катрана, дрхти, па плаче... „Не могу да живим са одвратним створом; издаје ме снага! Ако не

волиш, боље је да ме убијеш". Наљутим се, па је ударим два-три пут уздама, а у томе тренутку улете кроз вратнице Васја, па се дере очајнички: „Немој да бијеш, немој да бијеш!" Затим притрча и као избезумљен замахну руком и поче је ударати песницама из све снаге, затим је обори на земљу, па је гази ногама; почех да је заклањам, а он дохвати узде, па је шиба њима. Бије и све време, као ждребе, вршати: хи-хи-хи!

— Требало би узети те узде, па тебе... — промрља Варвара, одлазећи. — Упропасти сте жену, ђаволи...

— Умукни ти! — издера се на њу Ђуђа. — Ко било једна!

— Хи-хи-хи! — настави Матвеј Савић. — Из његовог дворишта дотрча кочијаш, а и ја сам позвао свога радника, па смо утроје отели из његових руку Машењуку и одвели је испод руке кући. Срамота! Исте вечери отидем да је обиђем. Лежи она у постељи, сва умотана, са облозима, виде се само очи и нос, па гледа у таван. Кажем: Добар дан, Марија Семјоновна! Ђути. Васја пак седи у суседној соби, држи рукама главу, па плаче: — Зликовац сам! Упропастио сам свој живот! Дај ми, Боже, смрт! — Остадох крај Машењке једно пола сата, држећи јој придики. Плашио сам је. — Праведници, велим, отићи ће на оном свету у рај. а ти ћеш у пакао, заједно са осталим блудницама... Немој да пркосиш мужу, клекни преда њ. — А она ни речи, ни да трепне, као да говорим греди. Су-традан је Васја оболео — болест је личила на колеру, а предвече је, чујем, и умро. Сахранише га.

Машењка није ишла на гробље, није хтела да свет види њено безобразно лице и модрице на њему. Ускоро, међутим, поче свет између себе причати, да је Васја умро насилном смрћу и да га је отровала Машењка. Сазнале су о томе и власти. Васју су ископали, секцирали, па му пронашли у стомаку арсеник. Ствар је била јасна као дан; дошла је полиција па је одвела Машењуку, а са њоме и Кузму — недужног. Стрпаше их у затвор. Заглавила жена, казнио је Бог... Кроз једно осам месеци било је суђење. Седи она, сећам се, на клупи у белој марами и сивој кецељи, измршавела, бледа, оштрих очију — тешко је гледати. А иза ње војник са пушком. Није признала. Једни су на суђењу говорили да је она баш отровала мужа, други су напротив тврдили да се муж сам отровао од јада. Био сам сведок. Кад су ме питали, објашњавао сам све како ми је савест налагала. Она је, кажем, крива. Нема шта да се таји, није волела мужа, тврдоглава је била... Суђење је почело ујутру, а предвече је пала пресуда: тринаест година робије у Сибиру. И после пресуде Машењка је остала у нашем затвору још три месеца. Обилазио сам је и из хуманости носио јој чаја и шећера. А она, чим ме спази, поче да дрхти целим телом, маше рукама и мрмља: „Одлази! Одлази!" Па се прибија уз Кузку, као да се боји, да јој га не оттем. — Ето, кажем, докле си дотерала! Јао, Маша, Маша, пропала душо! Ниси хтела да ме послушаш, кад сам те саветовао, сад кукај. Сама си крива, велим, па себе и криви. — Ја јој држим придики, а она: „Одлази! одлази!" па се припија са Кузком

уза зид и дрхти. Кад су је терали из нашег града у губерниску варош, ишао сам да је испратим до станице, па сам јој тутнуо рубљу у торбу — онако за спас душе. До Сибира није ни стигла... У губерниској вароши разболи се од врућице, па умре у затвору.

— Како је радила, тако је и прошла, — рече Ђуђа.

— Кузку су вратили кући... Мислио сам, мислио — па сам га узео код себе. Шта ћеш? Иако је од робијашке кости, ипак је то жив човек, православац... Жао ми је. Направићу од њега трговачког помоћника, а ако не будем имао деце, постаће и трговац. Одсада, чим идем куд, водим и њега: нека се учи.

Док је Матвеј Савић причао, Кузка је све време седео на камену до капије и подупирући главу рукама, гледао увис; издалека у помрчини личио је на мали пањ.

— Кузка, иди да спаваш! — викну му Матвеј Савић.

— Да, време је већ, — рече Ђуђа, дижући се; он зевну гласно и додаде: — сви хоће да живе како им је воља, неће да слушају, па ето тако и испада.

На небу изнад дворишта, сијао је већ месец; он је јурио на једну страну, а облаци испод њега — на другу; облаци су одлазили све даље, а он се стално видео изнад дворишта. Матвеј Савић чита молитву гледајући у правцу цркве и, пожелевши свима лаку ноћ, испружи се на земљу крај кола. И Кузка чита молитву, леже у кола и покри се

капутићем; а да му буде згодније, он у сену на колима направи удубљење, па се пресави тако, да су му лактови додиривали колена. Из дворишта могло се видети, како је Ђуђа запалио свећу у својој соби у приземљу, наместио наочаре и стајао у једном углу са књигом у руци. Дуго је читао и клањао се.

Путници заспаше. Афанасијевна и Софија пришли су колима и почели да гледају Кузку.

— Спава, сиротан, — рече старица. — Много је мршав и слаб, саме кости и кожа. Нема рођене мајке, па ето нема ни ко да га нахрани како треба.

— Мој Гришутка изгледа да је за две године старији од њега, — рече Софија. — Живи у фабрици као у кавезу. Газда га, сигурно туче. Кад сам онда погледала овог дечка, па се сетила и свога Гришутке — јако ме заболе срце.

Прође један тренутак у ћутању.

— Изгледа да се не сећа своје мајке, — рече старица.

— Где би се и сећао!

И из Софијиних очију грунуше крупне сузе.

— Скупи се у клупче... — рече она јецајући и у исто време смешећи се од раздраганости и жалости. — Јадно моје сироче.

Кузка се трже и отвори очи. Он спази пред собом ружно, наборано и уплакано лице, до њега једно друго, старичино, шкрбо, шиљате браде, с орловским носом, а изнад њих бескрајно небо, по коме су пливали облаци и месец, па јакну од страха. И Софија је цикнула; њихови гласови одјекнуше и у успарном ваздуху осети се нека узне-

миреност; у комшилуку поче да лупа ноћни чувар, залаја пас. Матвеј Савећ промрмља нешто у сну, па се окрете на другу страну.

Доцкан увече, кад су већ били заспали и Ђуђа, и старица, и ноћни чувар из комшилука, изиђе Софија на капију и седе на клупу. Било јој је мучно од запааре и глава је болела од плача. Улица беше широка и дугачка — и десно и лево отегла се отприлике на два километра, тако да јој се и крај не види. Месеца је било нестало изнад дворишта — он је вирио сад иза цркве. Једна стрзна улице беше обасјана месечином, друга пак утонула у сенку; дуге сенке јабланова и колибица за чворке пружале су се преко целе улице, а сенка од цркве, црна и страшна, легла је широко и покрила Ђуђину капију и пола куће. Тишина, и ни живе душе! Са краја улице с времена на време допирала је једва чујна музика; биће да је то Аљошка свирао на својој хармоници.

У сенци поред црквене ограде неко је шетао и није могло да се распозна да ли је то човек или крава, или можда уопште никог није било и само је нека птичурина шуштала у грању. Али ето из сенке промоли се нека силуета и рече нешто мушким гласом, па се затим склони у улицицу пред црквом. Мало доцније, два-три хвата од капије, помоли се још једна силуета; она је ишла од цркве право вратима и, опазивши Софију на клупи, застаде.

— Варвара, јеси ли ти то? — упита Софија.

— Па макар и ја.

То је била Варвара. Она за тренутак постаја, затим приђе клупи и седе.

— А ти где си била? — упита Софија.

Варвара ништа не одговори.

— Да не навучеш, снашо, на себе неку несрећу, — рече Софија. — Јеси ли чула, како су изгазили Машењуку и измлатили је каишима? Пази да и ти не прођеш тако.

— Ако.

Варвара се засмеја, држећи мараму на устима и рече шапатам:

— Сад сам баш била на састанку са поповим сином.

— Причај ти то другоме.

— Част ми моје.

— Грехота! — шапну Софија.

— Па нека... Нашто жалити? Ако је то грехота, нека тако и буде, а боље је да ме гром спржи, него ли овакав живот. Млада сам, здрава, а муж ми је грбав, одвратан, напрасит, гори од проклетог Ђуђе. Кад сам била девојка, гладовала сам, ишла боса, па сам побегла од тих поганаца, полакомила се на Аљошкино богатство и пала у ропство, као риба у мрежу, и лакше би ми било да спавам са гујом, него са тим гнусним Аљошком. А какав је твој живот? Камо среће да то очима не гледам. Твој Фјодор те најурио из фабрике натраг оцу, а сам себи другу нашао; дечка су ти отели, па дали у ропство. Радиш као кљусе, па ни добру реч да ти кажу. Боље је целог живота остати девојка, боље је добијати од поповог сина по педесет копејки, просити, скочити главачке у бунар...

— Грехота! — опет шапну Софија.

— Па нека је и грехота.

Негде иза цркве опет су иста она три гласа, два тенора и бас, запевала тужну песму. И опет се нису могле чути речи.

— Бекрије... — насмеја се Варвара.

И поче да прича шапатом, како се она ноћу са-стаје са поповим сином, шта јој он све прича, какви су му другови, и како се са чиновницима и трговцима — путницима проводила. Из тужне песме струјао је слободан живот, Софија се почела смејати; она је осећала и стид, и страх, и задовољство да то слуша, па је и завидела и кајала се што није и она грешила, кад је била млада и лепа.

На старој гробљанској цркви изби поноћ.

— Време је да се спава, — рече Софија, дижући се, — иначе могао би и Ђуђа да нас затекне.

Обе жене лагано пођоше у двориште.

— Отишла сам, па нисам чула оно што је он причао за Машењу, — рече Варвара, простирући постељу испод прозора.

— Умрла је, рече у затвору. Мужа је отровала.

Варвара леже до Софије, замисли се и рече тихо:

— И ја би свршила са мојим Аљошком, па не би ни зажалила.

— Брбљаш, море, којешта.

Кад се Софија успављивала, Варвара се припи уз њу, па јој дошапну:

— Хоћеш ли да свршимо са Ђуђом и Аљошком?

Софија се трже и ништа не рече, затим отвори очи и дуго је нетремице гледала у небо.

— Сазнаће се, — рече она.

— Неће. Ђуђа је стар, тек што није умро, док ће се за Аљошку причати, да је цркао од пића.

— Страх ме је... Бог ће казнити.

— Свеједно...

Обе нису спавале и ђутке су размишљале.

— Хладно је, — рече Софија, дрхтећи целим телом. — Свакако ће и јутро скоро... Спаваш ли?

— Не... Немој да ме слушаш, драга моја, — прошапута Варвара. — Љутим се на њих, проклете, па и сама не знам шта говорим. Спавај, већ и зора руди... Спавај...

Обе ућуташе, умирише се и заспаше.

Пре свију пробуди се старица. Она пробуди Софију, и обе пођоше у тор да музу краве. Дође грбави Аљошка, трештен пијан, без хармонике; и груди и колена беху му прљави од прашине и сламе — биће да је падао успут. Тетурајући се пође он у тор и не свлачећи се пружи се на санке, па одмах захрка. Кад се крстови на цркви јако заблисташе од сунца које се рађало, а затим прозори, и кад се преко дворишта на влажној трави пружиле сенке од дрвећа и ђерма на бунару, Матвеј Савић скочи и ужурба се.

— Кузка, дижи се! — викну он. — Време је да се кола прежу. Брже!

Отпоче јутарња ужурбаност. Млада Чивутка, у браон хаљини са карнерима, доведе у двориште коња да напоји. Зашкрипе тужно ђерам, затандрка кофа... Кузка сањив, тром, влажан од росе, седео је у колима, лагано је навлачио капутић и слушао,

како се просипа вода из кофе у бунар, и грчио се од хладноће.

— Тетка, — викну Матвеј Савић Софији: — реци моме момку, да преже кола.

А и Ђуђа је истовремено викао кроз прозор:

— Софија, наплати од Чивутке копејку за воду! Навадили се, шугавци једни!

На сокаку горе-доле трчале су овце и блејале; сељанке су се драле на чобанина, док је он свирао у дудук, млатарао бичем или им одговарао крупним, промуклим гласом. У двориште утрчаше три овце и ненашавши пролаз, мувале су се крај оgrade. Од хуке се Варвара пробуди, зграби у на-ручје постељу и упуту се кући.

— Бар да си отерала овце, — викну јој старица. — Баш си ми нека госпоја!

— Баш ме брига! Ваљда ћу да радим за вас, душмане, — промрмља Варвара улазећи у кућу.

Подмазаше точкове и упрегоше коње. Из куће изађе Ђуђа са рачунаљком у рукама, седе на ба-самаке и поче рачунати, колико треба да плати путник за преноћиште, зоб и воду.

— Скупо, чико, рачунаш зоб, — рече Матвеј Савић.

— Ако је скупо, не узимај. Ми, трговче мој, не терамо насилу.

Кад су путници пришли колима да седну и отпу-тују, за тренутак их задржа нов догађај. Кузки је нестала капа.

— Где си је, прасе једно, затурио? — викну љу-тито Матвеј Савић. — Па где ти је?

Кузка премре од страха, потрча тамо-амо око кола, и пошто је не нађе ту, потрча капији, затим у тор. Помагале су му да тражи старица и Софија.

— Уши ћу ти извући! — дрекну Матвеј Савић. — Смрдљивко један!

Капу нађоше на дну кола. Кузка рукавом убриса сено, натуче је и стално, с изразом страха на лицу, као да се бојао да га не распале по леђима, попе се на кола. Матвеј Савић се прекрсти, момак цимну дизгинима, кола кренуше и појурише из дворишта.

